UNIVERSITÄTS BIBLIOTHEK WUPPERTAL
BERGISCHE UNIVERSITÄT WUPPERTAL

Universitätsbibliothek Wuppertal

Danielis Chamieri Delphinatis Panstratiæ Catholicæ, sive Controversiarvm De Religione Adversvs Pontificios Corpvs.

Tomis quatuor distributum. : cum indicibvs necessariis.

De Canone Fidei

Chamier, Daniel

Frankfurt, 1627

Liber decimusquartus, De vulgata editione Latina

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.
Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

urn:nbn:de:hbz:468-1-907

Visual Library

ſcurius, vel incertius: tum ſane tantundem decedere neceſſe eſt de interpretationis perfectione. Quod etiam in prophanis libris aſſequi difficillimum: teſte Hieronymo in præfatione ad Euſebij Chronicon. *Difficile eſt*, inquit, *alienas linguas inſequentem, non alicubi excidere arduum, vt quæ in aliena lingua bene dicta ſunt, eundem decorem in tranſlatione conſeruent.* Quanto magis in libris ſacris vſu venire conſentaneum? vbi non tantum auguſtior eſt myſteriorum maieſtas, ſed etiam magnificentior verborum dignitas? Itaque eodem loco Hieronymus diſerte negat, diuinorum voluminũ inſtrumenta, à Septuaginta interpretibus edita, eundem ſaporem in Græco ſermone cuſtodire. Et hic quidem, venia facilis, fateor: ſed veniam petentibus. Aduerſarij autem, non hoc volunt, vt veniam demus Interpretib. Septuaginta, ſi quid illis humanitus acciderit: imo omnino negant illis quicquam humani accidiſſe: & numerari volunt in cenſu Prophetarum, cum Moſe cum Eſaia, cum reliquis. Viderint, quid agant.

XV. De ſenſu, primum dico, non tantum diuerſum eſſe quibuſdam locis, ſed etiam contrarium. Neque enim vlla maior eſt contrarietas, quam cum idem negatur & affirmatur. Vt in Geneſi de coruo: Et Pſalmo 74. non cognouerant, pro cognoſcetur. Quidni addam illud Geneſeos c. 30. cum Hebraice dicitur Ioſeph accuſaſſe fratres: Græce autem contra accuſatus à fratribus? Et Pſalmo 19. ἐν τῷ ἡλίῳ τὸ σκήνωμα αὐτοῦ, *in ſole poſuit tabernaculum ſuum*: pro, ſoli poſuit tabernaculum in eis. Nam quid eſt ſenſus inuerſus, ſi non eſt cõtrarius? Falſo igitur Sutor aſſeruit Septuaginta nihil dixiſſe, quod pugnet cum veritate Hebraica.

XVI. Secundo: excuſari diuerſitatem ex eo, quod diuerſa ſimul ſtare, id eſt, vera eſſe poſſunt, ineptiſſimum eſt commentum. Ratio eſt, quia non Philoſophice agitur de rerum ipſarum veritate aut falſitate: ſed Grammatice de interpretationis fide: hic autem cum vnius eiuſdemque loci, vnum eundemque ſenſum eſſe oporteat: tum profecto fieri non poteſt, vt, quicunque diſcedit ab eo vnico ſenſu, verum dicat; quia poſterioris inductio negationem infert prioris. Exempli gratia, Iobi trigeſimo Hebraice ita habet, *E medio expellebantur. clamabant contra eos, tanquam furem.* At Græce, ἄτιμοι δὲ καὶ πεφαυλισμένοι ἐνδεεῖς παντὸς ἀγαθοῦ καὶ οἳ ῥίζας ξύλων ἐμασῶντο ἀπὸ λιμοῦ μεγάλου ἐπανέστησάν μοι κλέπται). *Inhonorati autem & viles habiti indigentes omnis boni, & qui radices lignorum mandebant, præ fame magna inſurrexerunt mihi fures.* Quicunque hunc aſſeret verum eſſe huius loci ſenſum, qui tamen è verbis Hebraicis vnicum tantum retinuit, idque poſtremum: prius neceſſe eſt vt neget illum eſſe genuinum: fiet ergo iam tum contradictio.

XVII. Denique vt rem paucis complectar: ab interprete id poſtulatur: non vt verba ſuo ingenio congerens qualemcunque ſenſum reddat: ſed vt autoris ſui eo loco iis verbis vtentis ſententiam exprimat. Nam ſi initium Geneſeos בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ ſic reddam: *Prouidentia ſua Deus conſeruat cœlum & terram*: ſeruatis tantum poſtremis vocibus: vt Græce factum eſt in loco Iobi proxime citato: quis audeat negare, me ſenſum bonum, pium, & religioſum expreſſiſſe meis verbis? Et tamẽ merito omnes clamabunt mendacem, corruptorem, impoſtorem. Nimirum, quia hoc à me interprete omnes exſpectant, vt quid eo loco, hoc eſt, hoc primo verſu primi capitis Geneſeos Moſes dixerit, fideliter reddam: à quo tamen longiſſime diſceſſi.

XVIII Reliqua non ſunt difficiliora. Aſſentio diſſonantiam non eſſe à Iudæis: ſed viciſſim nego eſſe à Spiritu Sancto: concludens eſſe partim ab ipſis Septuaginta, partim è librariis. Nam & librarios non ſincere exſcripſiſſe, infinita codicum diuerſitas fidem facit. At vero quoties conſentiunt omnes codices, quid dicemus? An vero ſuſpicabimur facilius omnes omnium locorum ſcribas, conuenire potuiſſe, quam omnes per totum orbem diſperſos Iudæos, vt omnia falſarent exemplaria.

XIX. Itaq; nego vel magna diligentia opus eſſe, vel exſpectandam nouã aliquam inſpirationem: ſed hac tantum generali, certiſſimaq; regula, ac nunquam fallente: vt quicquid diſſentit ab Hebraico contextu, id fallatũ eſſe ſciamus, ſiue à Iudæis, ſiue à Septuaginta interpretib. ſiue à notariis: ſiue ab alia quacunque cauſa: proptereaq; non eſſe diuinam, non eſſe authenticam Græcam Bibliorum editionem: ὅπερ ἔδει δεῖξαι.

LIBER DECIMVSQVARTVS.

DE VVLGATA EDITIONE LATINA.

Caput Primum.

DE AVTORITATE VVLGATÆ EDITIONIS LATINÆ.

DE LATINA Editione longe animoſiſſima Catholicis eſt & Papiſtis cõtrouerſia. Tridentini ſic definierunt, ſeſſione quarta, Canone 2. *Inſuper eadem ſancta Synodus conſiderans non parum vtilitatis accedere poſſe, ſi ex omnibus Latinis editionibus, quæ circunferuntur, ſacrorum librorum, quænam pro authentica habenda ſit, innoteſcat, ſtatuit & decernit, vt hæc ipſa vetus & vulgata editio, quæ longo tot ſeculorum vſu in ipſa Eccleſia probata eſt, in publicis lectionibus, diſputationibus, prædicationibus & expoſitionibus pro authentica habeatur, & vt nemo illam reijcere quouis prætextu audeat, vel præſumat.*

II. Poſt hoc decretum, qui ea de re ſcripſerunt, alij aliis mitius vel ſeuerius loquuti ſunt. Andreas Vega ei Concilio interfuit, eiuſque mentem cum præſens cognouit, tum didiciſſe ſe iactat à Cardinali ſanctæ Crucis, qui præſidem agebat, ſpiritumque illum, qui Roma ad eum in pera (vt prouerbio iactatum memorat Sleidanus libr. 22.) adueniebat, familiarem non habere non poterat. Is ſcripſit, referente Andradio, nihil aliud Tridentinos illos Patres, cum vulgatam Latinam editionem authenticam pronunciarunt, ſignificare voluiſſe, quam nullo eam defœdatam errore exiſtere, ex quo pernicioſum aliquod dogma in fide & moribus colligi poſſit: atq; ideo adieciſſe, ne quis illam quouis prætextu reiicere auderet. Imo Driedo de Tranſlatione ſacræ Scripturæ lib. 2. c. 1. *Apoſtolica ſedes editionem Hieronymi vel approbauit, vel acceptauit, non tanquam ſic penitus conſonam Scripturis editionem in ſuo fonte, & in omnibus ſic integram, puram ac reſtitutam, vt non liceat vlli vel examinare illam, collatione facta ad ſuum fontem, vel in locis quibuſdam dubitare, ſi forſitan Hieronymus ſit aſſecutus verum Scripturæ ſenſum: ſed tanquam omnibus editionibus tunc factis præferendam, & in regulis fidei ac morum nuſquam deuiam: & tanquam talem quæ publice legatur & recipiatur in vſum.* Credo tum Vegam, tum Driedonem, tum Andradium puduiſſe eius decreti: ideoque mollire voluiſſe. Nam facile vident omnes altius aliquod myſterium latere ſub iis verbis. Nihil n. eximium Vulgatæ verſioni tribueretur, quominus in eiuſdem laudis participationem venirent Pagninus, Arias, vt noſtros taceam.

III. Itaque multo ſeuerius alii. Stapletonus diſerte aduerſus eos diſputat, qui Latinam vulgatam editionem Veteris & Noui Teſtamenti debere ab Eccleſia pro ſola authentica, & ſacra Scriptura approbari negant: nam & eorum obiectiones diſſoluit, & contra diſputat: & quidem citato hoc ipſo Tridentino Canone: vnde facile colligimus, ſic ab eo Canonem intellectum, vt editio Latina non tantum ſit authentica, ſed etiam ſola authentica. Diſputatio eſt in Relectione, controuerſia quinta, quæſtione tertia, articulo tertio.

IV. Canus libro ſecundo cap. decimo tertio cauſam hanc quatuor concluſionibus definit. Prima, Veterem vulgatamque editionem, quam poſt Hieronymi tempora vſurpauit Eccleſia Latina, fidelibus eſſe retinendam in his omnibus, quæ ad fidem, & mores ſpectabunt. Altera. Si qua morum & fidei quæſtio inter Catholicos exoriatur, eam definiri oportere per eandem editionem: ita videlicet, vt ſi eius teſtimonium aliquod alteram quæſtionis partem confirmauerit, ea ſit Catholicis amplectenda: ſin reprobauerit, reijcienda. Tertia: In fidei ac morum diſputatione, non eſſe nunc temporis ad Hebraica, Græcaue exemplaria prouocandum, nec ex iis certam controuerſiarum fidem eſſe faciendam. Poſtrema: In his quæ ad fidem & mores pertinent, non eſſe Latina exemplaria per Hebraica, vel Græca corrigenda.

V. Denique VVhitakerus teſtatur Lindanum in primo libro de optimo genere interpretandi, Latinam editionem Hebraicæ Græcæque anteponere. Iulius Cæſar Bulengerus contra Pleſſæum libro tertio capite ſexto, cum citaſſet locum ex decimo quarto capite Iobi in hæc verba, *Quis mihi hoc tribuat, vt in inferno protegas me?* inde Purgatorium conatus adſtruere, *Scio*, inquit, *Hebraice haberi, Quis dabit, vt abſcondas me in inferno, dum tranſeat furor tuus? Sed apud me multo pluris eſt Latina editio quam Hebraica.* Adeo ille ex authoritate Tridentina ſcindere nodum didicerat, quẽ ſolui non poſſe nouerat.

VI. Et tamen Bellarminus mendacij Caluinum accuſat, quod dixerit, decreuiſſe Tridentinos Patres minime eſſe audiendos eos, qui ex fonte ipſo purum liquorem proferunt, & ex certa veritate falſum coarguũt. Quãobrem vero mendacij? Quia fontium nullam mentionem illi fecerunt: ſed ſolum ex tot Latinis verſionib. quæ nunc circunferuntur, vnam delegerũt, quam cæteris anteponerent.

VII. Sed Caluinus facile purgatur. Nam boni illi Paterculi, non tantum vulgatam reliquis prætulerunt, ſed hanc eandem declarant eſſe authenticam: quod quidem multo plus eſt, quam alijs ſimpliciter præferre. Et vt id pſum, quid ſibi vellet, non eſſet neceſſe inquirere, interpretati ſunt, vt nemo illam reijcere quouis prætextu audeat: Nam quid illud eſt quæſo, quod dicitur, quouis prætextu: ſi hoc non eſt, ne excepta quidem Hebraica Græcaque editione? id eſt, ne quis, cum obijcietur aliquis locus, excipere poſſit, aliter haberi in ἀντιγράφοις: Atque hoc iure ſi Papiſtæ non vtuntur, magni eius Concilij idolatræ: tum ſane concedatur id ei Concilio in mentem nunquam veniſſe. Quanquam quid alios dicam? Nonne ipſe Bellarminus, ipſe inquam Bellarminus, corruptam potius editionem Hebraicam pronunciauit, quam vllum agnoſceret errorem in Latina? Sed & Stapletonus ſuam illam de editione Latina ſola authentica ſententiam, probat ex hoc ipſo decreto. Non negauit Canus in rebus fidei & morum corrigendã ex fontib. ſi ſit diſſenſus? Quod tamen nec ſolus dixit. Nã Gretſerus Apologiæ lib. 2. c. 10. to. 1. diſerte, *Si quod ad dogmata fidei vel morũ attinet, Græci & Hebræi fontes à vulgata verſione diſcrepent: intrepide* (nota θυμοῦ ἐπλαβείας) *eã huiuſmodi fontib. præferimus, vtpote corruptis: quia decretũ Eccleſiæ habemus*,

Et

Et paulo post de fontibus; *fuerunt quidem & sunt authentici, quis neget? sed vbi cum editione vulgata concordant: nam si alicubi discordent; ibi authentica vi præditos esse negamus.* Ergo Caluinus non est mentitus: sed Tridentinorũ paterculorum mentem habuit cognitam, quantumlibet aliis verbis dissimulatam. Bellarm. a. Romano more, quos rodere non valet, odit.

VIII. Nostra noua nulla est sententia: sed eadem? quæ prius. Eadem, inquam, cum Tigurinis, quos Bellarminus obseruauit nullam velle authenticam esse versionem, aut ad aliquam alligari Christianos. Enimuero prorsus à ratione abhorret, vt aliquid versum sit aliunde, & tamen sit authenticum. Itaque negamus idipsum, quo Tridentini vsi sunt fundamento, videlicet, non parum vtilitatis accedere posse, si ex omnib. Latinis editionibus aliqua eligatur, quæ authentica habeatur: nisi forte ordinis gratia: & humano more. Nimirum, vt quia necessario communicanda sunt plebi sacra volumina, quædam ab Ecclesia seligatur cõmodissima editio, quæ in manus omnium distribuatur, legatur etiã publice, potius quam alia quælibet, salua tamen originarij contextus autoritate.

IX. Sed huc si respexerunt Patres Tridentini, tum nos eorum & miramur & accusamus in decernendo supinitatem. Nam si aliqua eligenda erat Latina versio, asserimus nullam esse hoc honore minus dignam; quam istã veterem: Reliquarum n. vix vllam esse, quæ non sit religiosior, hoc est, magis accedens ad Prophetarum & Apostolorum veritatem. Atque hæc de statu quæstionis. Iam Papistarum argumenta hæc erunt.

CAP. II.

De longo vsu editionis Latinæ.

I. QVæcunque Bibliorum editio in longo fuit multorum seculorum vsu ea est authentica. At editio Latina in longo fuit vsu multorum seculorum. Est ergo authentica. Argumentum est ab ipso Tridentino decreto indicatum, à Bellarmino, & Stapletono, & Sutore explicatius repetitũ. Maior probatur: quia Ecclesiam tot seculis germana Scripturæ interpretatione caruisse: atque in iis, quæ ad fidem & religionem pertinent, errores interpretis nescio cuius pro verbo Dei coluisse mirum est, si cui mirum, & absurdum non esse videatur, præsertim si ex Apostolo didicerit eam esse columnam & firmamentum veritatis, prioris ad Timotheum tertio.

II. Minor autem probatur varie. Nam Stapletonus quidem hunc vsum arcessit ab ipso initio. *Latina* (inquit) *omnis Ecclesia, ab ipso Tertulliani tempore, qui vulgatam hanc nostram lectionem plurimis in locis retinet, hac versione vsa est.* Sutor vero à temporibus Damasi citans Platinæ testimonium: addensque annos esse supra mille, ex quo Damasus vixit. Bellarm. repetit duntaxat à Gregorio magno, eius nominis primo: hoc est, ab annis octingentis nongentisue.

III. Respondeo, prius de minore, quia facilius negotium. Primo Stapletonus manifesto allucinatur, ne quid dicam grauius. Et sane, si verum quod alii obstinate disputant, eius vulgatæ editionis autorem esse Hieronymum, quî potuit fieri, vt ea Tertullianus vteretur? Sed ab illis forte Stapletonus discedit: existimatque hanc editionem non esse ab Hieronymo; sed potius illam veterem, appellatam Italicam, Inepte, profecto: siquidem ita sentit. Nam illa vetus erat expressa ex Græca editione Septuaginta Seniorum, à qua hæc nostra mirum in modum discrepat, exceptis Psalmis: vnde fit, vt Bellarm. asserat reliqua omnia, exceptis quibusdam Apocryphis, haberi ex versione Hieronymi.

IV. Sed non opus coniecturis: quin potius res ipsa testatur, & Tertullianum, & Cyprianum eo recentiorem alia prorsus vsos editione: quod omnes obseruant qui in eorum operibus versantur. Exempla hæc sunto ex Tertulliano. Ipsum Geneseos initium hodie sic habetur Latine. *In principio creauit Deus cœlum & terram:* At Tertullianus legebat: *in primordio fecit Deus cœlum & terram:* libro de Baptismo cap. 3. Ibidem pro terra inani & vacua, inuisibilem, & incompositam, vel rudem, contra Hermogenem cap. 29. & ibidem pro loco vno, congregationem vnam: pro herba virente, herbam fœni cap. vigesimo primo: & 22. non cete grandia, sed cetos magnos: proque omni anima viuente, atque motabili, omnem animam animalium repentium. De anima, cap. vigesimo septimo, pro multiplicamini, in multitudinem proficite. Contra Psychicos cap. 4. pro herba afferente semen, fœnum sementiuum seminans semen. Hæc omnia, nec sola in vno capite: Iudicet de aliis lector.

V. Ex Psalmis illustrior erit probatio: quia hoc constat versos non haberi, nisi ex Græco, quo Tertullianum vsum esse omnino certum est. Quid igitur, si ne hic quidem versione Latina Tertullianus vsus est? hac, inquam, quæ hodie extat. In Psalmo primo, pro beato, felicem legit: & pro cathedra pestilentiæ, cathedram pestium: cap. tertio de Spectaculis: pro decursibus aquarum, exitus: libr. 2. contra Marcionem cap. 19. Psalmo 2. pro fremuerunt, tumultuatæ sunt, tum de Resurrectione cap. 20 tum contra Marcionem libr. 4. cap. 42. Psalm. 3. qui comprimunt me, pro tribulant me, contra Praxeam cap. 13. Infinita sunt huiusmodi: quib. motus est Pamelius vt in Iudice obseruaret Tertullianum peculiari editione esse vsum.

VI. Sutorem suus etiam Platina decepit. Nam certe post Damasum vixerunt Prosper, & Fulgentius: & Vigilius: & Maxentius: at hi locos Scripturæ citant ex alia editione. Profero exempla. Prosper de promissionibus & prædictionibus parte prima, cap. primo, pro, *cumque obdormisset*, Geneseos secundo, legit, *& obdormiuit.* Postea cap. tertio pro *recordatus est* Psalmo 103. *memento Domine.* Item pro, *Eripe me de luto, vt non infigar*, Psal. 69. *Salua me de luto, vt non inhæream.* Pro, *conglutinatus est in terra venter noster.* Psalmo 49. *hæsit in terra venter noster.* Postea cap. 4. pro eo quod est Geneseos 3. *Multiplicabo ærumnas tuas, & conceptus tuos, in dolore paries filios:* ipse legit: *multiplicans multiplicabo gemitus & dolores tuos, in tristitia paries filios.* Ibidem pro *in peccatis concepit me mater mea*: Psalmo 51. *cum peccatis in vtero me aluit mater mea.* Et rursus. *Nullus est immunis à sorde nec infans, cuius est vnius diei vita super terram.* Et statim, *Nemo pōt facere mundum de immundo conceptum semine, nisi tu qui solus mundus es.* Quæ tamen hodie nusquam legimus, neq; Hebraice, neque Græce, neq; Latine.

VII. Fulgentius ad Monimum libr. 1. pro, *Conuertimini, & agite pœnitentiam ab omnibus iniquitatibus vestris, & non erit vobis in ruinam iniquitas,* Ezechielis 18. legebat, *conuertimini, & auertite vos ab omnibus impietatibus vestris, & non erunt vobis in pœnam iniquitates.* Rursus cap. trigesimo sexto, pro *in medio vestri, in vobis*, & *iustificationibus* pro *præceptis.* Hoc vero, *Quia initium superbiæ, apostatare à Deo*, vbi legit Latinus codex? Esaiæ 65. *qui seruiunt mihi*, pro *serui mei: & manducabunt*, pro *comedent*: & *exultabunt in lætitia*, pro *laudabunt in exultatione.* Alios locos obseruare poterunt diligenter cutiosi.

VIII. Vigilius scripsit post Chalcedonensem Synodum, longe post Damasum: & is aut nunquam, aut certe raro hanc Hieronymi versionem vsurpat. Ex Nouo Testamento, in libris contra Eutychen ex prioris ad Corinthios decimo quinto. *Sicut per vnum hominem mors, ita & per vnum hominem resurrectio mortuorum*, addita bis voce *vnum*: Matthæi 16. *Cum venerit filius hominis in gloria patris sui*: quod legimus, *Filius n. hominis venturus est in gloria patris sui.* Act. 1. *Hic Iesus, qui receptus est à vobis*, quũ legamus, *assumptus est à vobis in cœlum.* Ad Roman primo. *Qui factus est ei ex semine Dauid secundum carnem*: Posterioris ad Timotheum 2. *Memor esto Iesum Christum resurrexisse à mortuis ex semine Dauid secundum carnem.* Ad Romanos nono, *Ex quibus Christus, qui est super omnia Deus benedictus in secula.* Posterioris ad Corinthios 2. *Ego si quid donaui in persona Christi* Matthæi 24. *Sicut fulgur exiet ab Oriente, & apparet vsque ad Occidentem, ita erit & aduentus filij hominis.* Prioris Epistolæ Ioannis secundo, *Si peccauerimus, apud Patrem aduocatum habemus Iesum.* Ioannis octauo. *Ante Abraham ego sum.* In disputatione Athanasij, ex Actorum 13. *Ieiunantibus illis & munificantibus.*

IX. Ex Veteri Testamento, Hieremiæ tertio: *Facies meretricis facta est tibi*: frontem dixit Hieronymus. Psalmo octogesimo quinto, *Mater Sion, dicet homo, & homo factus est in ea, & ipse fundauit eam altissimus.* Danielis septimo. *Ecce in nubibus cœli filius hominis veniebat.* Esaiæ quinquagesimo tertio, *Inglorius erit inter viros aspectus eius, & forma eius inter filios hominum. Vidimus eum: & non erat species ei neque decor: sed forma eius despecta, & deficiens super filios hominum.* Ecclesiastici nono. *Quia in medio laqueorum ambulas.* Psalmo quinquagesimo secundo: *illic trepidauerunt, vbi non erat timor.* Esaiæ vndecimo: *germen de radice*, pro flore Geneseos quadragesimo nono, *Ex germine filii mi ascendisti*, pro ex præda. Idem in disputatione Athanasii, coram Probo, ex Hieremiæ 23. *Si stetissent in substantia mea: & quis stabit in substantia mea*: cum vtrobiq; legamus hodie consilium, pro substantia. Istud vero *in te est Deus, & non est Deus extra te*, nusquam hodie habemus.

X. Quid? quod Maxentius Ioannes, qui vixit tempore Hormisdæ, hoc est, post Gelasium annis aliquot, hanc Hieronymi editionem nouellam (ita enim appellat) vrgere non potuit tanquam authenticam? Locus est in Dialogo 2. CIATH. *Non mihi, sed Prophetæ crede dicenti, Si affigit homo Deum quia vos configitis me gens totæ.* Quibus auditis clamat Nestorianus falsa esse: neque vnquam legi in Ecclesiasticis libris: sed multo aliter. Quid Maxentius? *Si tibi recentis contemnenda videtur editionis autoritas, audi Apostolũ clamantem, Dominum gloriæ crucifixum.* Vide vt, deserta eius editionis propugnatione, ad aliam se autoritatem conferat: quasi cognoscens non esse authenticam, aut veteri comparandam.

XI. Alcuinus vixit temporibus Caroli Magni, cuius fuit præceptor, annis circiter quadringentis post Hieronymum. Is plerumque vtitur peculiari versione longe alia ab editione Latina vulgata. Quæstionibus in Genesin. Ex primo. *Terra autem erat inuisibilis & incomposita.* Secundo, *Requiesit Deus die septimo ab omnibus operibus suis. Fons ascendebat è terra irrigans vniuersa super faciem terræ. Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, & adhærebit vxori suæ. Si manducaueritis ex eo, morte morietimini.* Ex tertio, *Sub te erit appetitus tuus.* Ex quarto, *Septuplum de Cain vindicabitur* Ex 8. *Reuersæ sunt aquæ de terra euntes & recedentes.* Ex 10. *Ædificauit Niniuen, & Roboot ciuitatẽ Nemroth gigas venator robustissimus contra Dominum.* Ex 11. *Pater Melchæ ipse est Pater Ischæ.* Ex 16. *Manus eius super omnes: & manus omnium super eum, & contra faciem omnium fratrum suorum habitabit.* Ex 17. *Ecce testamentum meum tecum, & eris pater multitudinis gentium. Et non vocabitur nomen tuum Abram: sed erit nomen tuum Abraham, quia patrem gentium posui te.* Ex 20. *Peperci tibi, vt non peccares in me.*

XII. Agobardus Lugdunensis Episcopus vixit sub Gregorio quarto Romano Episcopo: annis post Damasum, vt minimum quadringentis: Is tamẽ in disputando vtitur diuinorum librorum testimoniis ex veteri translatione, interdum & Hieronymi, vt monuit is à quo eius opera non ita pridem sunt edita. Quis non inde coniiciat facile, nondum Tridentina fulmina fuisse exaudita? Imo quis non rideat puerilem sophistarum ignorantiam? Detestetur etiam immanem in Ecclesiam tyrannidem?

XIII. Quod autem Stapletonus dixit in plurimis locis eam versionem retineri: quid ad me? scio enim negari non posse, nonnunquam accidere, vt sint conformes loci earum editionum, quæ fuerunt ante Hieronymum, & eius quam postea vulgo vsurpare cœperunt. Sed id non efficit vnam eandemque esse editionem. Quemadmodum qui Ariæ Montani, & Pagnini, & Munsteri versiones confert, multos locos obseruare poterit, quibus eadem vel duorum è tribus: vel omnium verba sunt, & tamen editiones eas nemo negat esse diuersas. Itaq; falso Stapletonus & Sudor minorem probant: Bellarm. modestior fuit.

XIIII. Imo vero, negatur maior, in qua est totius argumenti momentum. Nego, inquam, ex longo vsu Ecclesiæ concludi posse, eam editionem esse authenticam. Rationes sunt hæ. Prima, quod is vsus sit tantum Ecclesiæ Latinæ. Nam in Ecclesia Græca satis omnes sciunt, nunquam vsurpatam esse Latinam versionem. At quæ in Ecclesia per varias regiones varie obseruantur, ea nullo modo authentica dici possunt. Nam quæ authẽtica sunt, non sunt varianda: sed eodem modo ab omnibus, semper & vbique obseruanda.

XV. Secunda, quia ne Latinæ quidem Ecclesiæ is mos fuit perpetuus: sed duntaxat à Gregorij temporibus: vt vult Bellarminus: si tamen hoc ipsum

psum etiam verum est: quod in dubium verti potest. Certe enim ipse Gregorius testis est, Ecclesiam Romanam vsam esse vtraque editione, tum noua, tum veteri, Epistola ad Leandrum præfixa moralib. Vnde duo elicio: prius tum temporis vnam certam editionem non fuisse solum authenticam: quod Stapletonus volebat: alterum etiam neutram fuisse authenticam: alioqui cum inter se ambæ tam sint variæ, magna fuisset in Ecclesiã confusio inducta.

XVI. Sed demus tamen publicum vsum repetendum à Gregorij tempore: Ergo ante non fuisse authenticam necesse est: fuisse tamen in vsu communi aliam aliquam, nemo dubitat. Hoc vero si ita est, apparet infirmitas argumenti. Nam si longus vsus authenticam facit editionem: tum illam priorem, quæ iam totis quinque seculis vsurpata fuerat, oportet fuisse authenticam. At si hoc verum est, cur fuit reiecta? cur abolita? Sin a. non fuit authentica, vt ego quidem credo, ergo sequitur: non omnem editionem esse authenticam, quæ longo multorum seculorum vsu in Ecclesia viguit. Et si primorum seculorum, quæ eadem fuerunt purissima, vsus non præstitit priorib. editionib. tantam authoritatem, quis posteriorib. iisdemque minime puris maiorem vim inesse credet: Certe Sutor c 11. eius temporis Latinos pauperes dicit, qui Hebraicam veritatem plene non haberent, sed ne ad eam quidem pertingere poterant.

XVII. Iam ad maioris probationes facilis responsio. Absurdum est, inquiunt, Ecclesiam tot seculis germana Scripturæ interpretatione caruisse, & secutam esse interpretis errores. Imo, inquam, non tam absurdum, quam incommodum. Quid enim? Nonne idipsum contigit annis sexcentis primis? Nimirum, quando nondum aut exstabat, aut admittebatur hæc editio, pro cuius solius autoritate hodie animosius pugnatur, quam prudentius? Aut eam, quæ tum exstabat, nõne improbabat Hier. Nõne ipsa tandẽ, & paulatim improbauit Ecclesia? Quid ergo si tum aliquis surrexisset Iesuita, & exclamasset, indignum facinus?

XVIII. Sed est Ecclesia columna & firmamentum veritatis. Quis neget? Nam Pauli ea sunt verba. Sed respondeant, quando id verum esse cœperit. Anne ab ipso Ecclesiæ initio, an vero à Gregorij temporibus? Nam si ab ipso initio: ergo, inquam, potest illa ipsa columna, illud ipsum firmamentũ veritatis, carere Germana Scripturæ interpretatione: potest sequi interpretis errores. Cur non æque postea? Imo cur non magis postea? Non n. facta magis columna, magis firmamentum.

XIX. Sin autem non fuit ab initio, ergo mentitus est Apostolus, qui nõ dixit, erit columna & firmamentum, sed *est*. Et quidem de Ecclesia loquens in qua oportebat Timotheũ conuersari: qui, opinor, non fuit Gregorio recentior. Sed nimirum hunc locum, vt alios plurimos, peruersissime intelligunt Papistæ, vt suam Ecclesiæ suæ infallibilitatem astruant: qua de re alius erit dicendi locus.

CAP. III.

De Vsu Latinæ editionis apud Patres.

I. LAtini Patres, vt Tertullianus, Cyprianus, Augustinus, Ambrosius, Gregorius, & alij innumeri Ecclesiastici Scriptores, & qui eos sequuti sunt Scholastici tractatores (qui omnes aut fere omnes Hebraicæ linguæ prorsus imperiti, in Græca lingua satis mediocriter versati sunt) vsi fuerunt eadem editione, dum aut Scripturas exponerent, aut hæreticos confutarent, aut populum docerent. Aut ergo quod volebant confecerunt illi omnes, aut non. Si prius, erat verus Scripturæ textus quem sequebantur: si posterius, hactenus fidem aut Scripturas non habuit Latina Ecclesia. Sed vt illud necessario verum est, ita hoc nisi temere & impie dici non potest. Est ergo indubitate vera & sacra vulgata editio. Tertium est Stapletoni argumentum.

II. Respondeo: Negatur consequens. Nam in antecedente multa sunt vitia. Primum vitium, quod vulgatæ editionis vsus inde à Tertulliano repetitur: quod in argumento præcedenti docuimus absurde fieri. Et Tertullianum propria sua editione vsum esse. Quod si propria, & peculiari, ergo nõ authentica.

III. Secundum, quod omnes tam veteres, Patres, quam recentiores Scholastici, supponunt vsi vna eandemque editione: quod tamen falsum esse probatur exemplis. Gen. 1. Tertullianus contra Marcionem lib. 2. cap. 3. legit *Erunt in tempora, & menses & annos.* At Augustin. & reliqui. *Sunt in signa, ac tempora, & dies, & annos.* Rursum Tertull. contra Hermogenem c. 23. & 24. *Terra erat inuisibilis & rudis.* August. vero de Genesi ad literam libro imperfecto: *Terra erat inuisibilis & incompositæ*: sed & longo post tempore, Alcuinus, quæstionib. in Genesin. At posteriores legunt. *Terra erat inanis & vacua.* Cyprianus de disciplina & habitu virginum legebat, *Crescite & generate*: At Tertullianus & reliqui, *crescite & multiplicamini.*

IV. Geneseos 2. Cyprianus Epistola 74. *Plasmauit Deus hominem, & insufflauit in faciem eius flatũ vitæ.* Sed Tertull. contra Hermogenẽ c. 31. *Fecit Deus hominem de terra: & adflauit in faciem eius flatũ vitæ.* At reliqui, *formauit Deus hominem de limo terræ, & spirauit in faciẽ eius spiraculum vitæ*, Rursũ Cyprianus Testimonjorum, aduersus Iudæos lib. 2. c. 9. *Quia tu hoc fecisti maledictus tu ab omni pecore, & ab omni genere bestiarum terræ: pectore tuo & ventre repes, & erit tibi terra cibus, in omnibus diebus vitæ tuæ.* Augustinus illud *de ventre & pectore*, retinet de Genesi contra Manichæos lib. 2. pro quo editio vulgata, *super pectus tuum gradieris*: deinde legit, *terram manducabis*, pro quo reliqui, *terram comedes.* Infinita sunt huiusmodi, in Veteri Testamento.

V. Nec in Nouo pauciora. Tertullianus Matthæi primo, librum dixit genituræ: libro de Carne Christi, cap. 22. cum alij omnes generationem dixerint. Tertull. eodem lib. c. 20. & August. & Latina vulgata legunt, *Quod in ea natum est.* At Cypr. Testimoniorum lib. 2. c. 7. *Quod ex illa natum fuerit.* Matthæi 4. Tertull. aduersus Praxeam c. 1. legit, *Si tu es filius Dei, deijce te hinc: Scriptum est n. quod mandauit Angelis tuis, super te, vt te manib. suis tollant, necubi ad lapidem pedem tuum offendas* At Lyrinens. c. 37. *Si filius Dei es, mitte te deorsum: scriptum est n. quod Angelis suis mandauit de te, vt custodiant te in omnib. viis tuis: in manibus tollent te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum.* At vulgata editio, quique ea vtuntur legunt. *Si filius Dei es, mitte te deorsum. Scriptum est enim, quia Angelis suis mandauit de te, & in manibus tollent te ne forte offendas ad lapidem pedem tuum.*

VI. Ad Ephesios tertio capite; Prosper de promissionib part. 1. c. 7. *Flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Iesu Christi, vt det vobis secundum diuitias gratiæ suæ virtutem, habitare Christum per fidem in cordibus vestris, in charitate radicati atq; fundati, vt valeatis comprehendere cum omnib. Sanctis, quæ sit altitudo, latitudo, longitudo, & profundum.* At Ambrosius in commentariis pro gratia maiestatem legit vulgata editio & reliqui gloriam: pro det virtutem: Ambrosius virtute confirmari: Vulgata editi & reliqui, virtute corroborari. Ad illum *habitare Christum in cordib. vestris.* Ambrosius addit *in interiore homine*: quod etiam Primasius agnoscit, & Sedulius. Pro altitudine, latitudine, longitudine, & profundo: permutato ordine omnes latitudinem, & longitudinem primo & secundo collocant: altitudinem tertio Ambrosius, & Sedulius: sed pro ea sublimitatem dixit Vulgata editio.

VII. Non est necesse colligi plura exempla: quæ paulo diligentior quilibet facile obseruabit: Ex his constat post Christum seculis quinque non fuisse vnam certam siue Veteris siue Noui Testamenti versionem, cui omnes Doctores hærerent. Itaque hoc magnum est Stapletoni vitium, qui ex eorum omnium vsu vnam & certam concludit esse authenticam, videlicet illam quæ Synodo Tridentina sancita est.

VIII. Tertium vitium, quod ab eorum vsu concluditur autoritas versionis. At hoc inde confici nego. Nam ne ipsi quidem suis versionibus vtebantur tanquam authenticis, sed nonnulli suis verbis sibi Græca putabant interpretanda, quod in Tertulliano & Cypriano obseruant docti. Sic Tertullianus Matth. 5. legit: *Beati pauperes spiritu*, libro de Patientia c. 11. alias egenos substituit, vt de Idololatria c. 12. alias pauperes simpliciter, ad vxorem lib. 2. c. 8. Geneseos 1. nunc *In primordio*, vt de Baptismo c. 3. nunc *in principio*: vt contra Hermogenem c. 3. Cyprianus de disciplina & habitu Virginum, ex 3. Gen. *multiplicabo tristitias tuas*: At testimoniorum lib. 2. c. 32. *multiplicans multiplicabo.* Idem de Bono patientiæ, *Quia audisti vocem mulieris tuæ*: at testimoniorum lib. 3. 58. *Quia exaudisti vocem vxoris tuæ.* Idem Lucæ 12. *expostulatur anima tua*: in expositione orationis Dominicæ: & testimoniis ad Quirinum lib. 3. c. 61. at in libro de opere & eleemosynis, addit *à te.*

IX. Alij ea versione vtebantur, quam apud suos in vsu vulgari esse videbant: nihil vlterius cogitantes. Alias necesse erat, alios ab aliis condemnari, aut reprehendi. Quemadmodũ a. apud Græcos Alexandrini vtebantur editione Hesychij, non quasi censerent, vnam illã apud omnes obtinere debere: sed quia sic mos erat in eius regionis Ecclesiis, suamque libere relinquebant, aliis, sc. Constantinopolitanis Lucianicam, reliquis Palæstinam; similiter absque dubio Latini, apud quos Augustinus testatur innumeras esse, suis quique editionib. vtebantur. Itaque ex hoc vsu omnino concludi non potest eas editiones esse authenticas.

X. Quartum vitium: cum indistincte quæritur, vtrum veteres in exponẽdis Scripturis, confutandis hæreticis, docendis populis, confecerint, necne, quod volebant: non enim potest simpliciter respõderi alterutrum: quin præsto sit confutatio ex ipsa experientia. Dico igitur non semper confecisse quod volebant: Nam multis locis longe aberrabant à vero sensu Scripturæ: quanuis nihil impie docerent. Exempli gratia Io. Cassianus de Incarnatione Domini lib. 2. c. 3. in Malachiæ c. 3. legebat. *Si affiget homo Deum suum, quia vos affigitis me.* Exponit de Christo cruci affigendo: vt probet eundem esse Deum. Atqui Propheta Iudæos increpabat, quod ea quæ diuino cultui erant dedicata, defraudarent, & deprædarentur. Itaque non vrgetur à Maxentio: qui tamen Dialogo 2. contra Nestorianos: citat ex Deuteronomij 28. *Et videbitis vitam vestram pendentem in ligno, & non creditis ei*: ex nescio qua editione: neque enim sic habet, aut Græca, aut Latina vulgata. Hunc locum intelligit de Christo vita nostra, qui pependit in cruce. At hic eius loci sensus esse non potest. Infinita sunt eiusdem generis.

XI. Sic igitur statuendum: Veteres, si attendamus ὅλως τὸ σῶμα τῆς διδαχῆς, totum illud doctrinæ corpus, quod in Ecclesia vigere debet, recte & Scripturam exposuisse: & hæreticos refutasse, & populos docuisse: si paucos nævos excipias variis seculis inolescentes, de quib. non est quod nunc solliciti simus. Sed nihilominus non raro aberrasse à scopo, in singulorum locorum intelligentia, quib. vel hæreticos tanquam telis stramineis feriebant, vel populorum fidem confirmabant, non satis solide.

XII. Atque hoc cum constet ipsis testib. oculis, quid iuuat contra luculentam experientiam rationes, imo non rationes, sed calumnias quasdam cõquirere? Aut hoc quid aliud esse potest, quam sibi de industria oculos eruere, ne palpabiles errores videre cogaris? Sed & falsa est consequentia, si id ita sit, ergo neque fidem, neque Scripturas habuisse Latinam Ecclesiam. Scripturas certe habuit: sed non Scripturarum versionem satis exactę fidei: neque eo factum est, vt non haberet fidem. Hæc enim docetur per totam Scripturam, cuius non erant omnes loci corrupti.

XIII. Esto igitur hoc quintum vitium: quod cum de Scripturæ editionibus, versionibusq; quæstio est, ille de ipsis Scripturis, deq; fide, quæ iis Scripturis docetur, disputat. Enimuero quis nescit, fieri posse, vt omnia fidei dogmata vere constent, habeaturq; Scriptura ex ea editione, quæ tamen non sit authentica? Exempli gratia, ex Pagnini versione, quam ille suscepit, authore, approbatoreque Leone decimo Romano Episcopo, vel ex Ariæ interlinearia: quæ non displicuit Louaniensib. Theologis? Et tamen harũ neutra est authentica. Rursus quis vnquam negauit Græcos habuisse fidẽ, aut Scripturam? Et tamen eorum editiones nemo nescit fuisse corruptissimas.

XIV. Sextum vitium: cum si Veteres concedantur confecisse quod voluerunt: concluditur, ergo fuisse verum Scripturæ textũ illum, quẽ sequebãtur. At hoc est ἀνεσοδιόνυσον. Quia aliud est verus Scripturæ textus: aliud iusdem textus authentica editio. Exempli gratia: apud Græcos, verus Scripturæ textus erat etiam in editione Theodotionis, cuius diligentiã valde laudant veteres: Et tamen nunquam fuit editio Theodotionis authentica. Itaq; etsi concederem semper Patres confecisse quod volebant, vtentes editione Latina, tamen confidenter negem eam editionem esse authenticam.

CAP.

CAP. IV.

De testimoniis Veterum pro editione Latina.

I. BEllarminus aliud argumentum ducit ex testimoniis Veterum. Nam vel hæc versio est Hieronymi: vel illa antiqua communis, quam Augustinus Italam vocat. Iam si est hæc Itala: magnum testimonium habet ab Augustino libro secundo de doctrina Christiana, cap. decimoquinto vbi eam dicit omnibus esse præferendam. Sin autem sit Hieronymi (quod ille quidem potius censet) habet testimonia omnium veterum, qui eam videre potuerunt. Augustinus libr. 8. de Ciuitate Dei, cap. 43. asserit eum laborem Hebræos fateri esse veracem: & Epistola decima: Noui Testamenti versionem omnibus probari. Gregorius moralium 20. libro, cap. 23. credendum esse quicquid in ea dicitur, quia ex Hebræo cuncta verius transfudisse perhiberetur. Isidorus Etymologiarum libr. 6. Hieronymi interpretationem merito cæteris anteponi. Et de officiis diuinis libro 1 cap. 12. ea editione generaliter omnes Ecclesias vsquequaque vti, eo quod veracior sit in sententiis, & clarior in verbis, Rabanus de institutione clericorum Isidoro consentit. Recentiores Anselmus, Bernardus, Rupertus, Haymo, Hugo Richardus, & alij omnes, eam solam editionem explanandam susceperunt. Denique eandem Græci probauerunt: quia quædam diuina volumina ab Hieronymo versa, ipsi in Græcum transfuderunt: teste ipso Hieronymo libro de viris illustribus in Sophronio, & libr. 2. contra Rufinum. Argumentum sic formari potest: Quæcunque editio est, vel antiqua Itala, vel noua Hieronymi, ea est authentica. At hæc vel est antiqua illa Itala: vel noua Hieronymi. Ergo est authentica.

II. Respondeo primo negans maiorem: qua vix credam esse quicquam absurdius: adeo vt mirer, sui tam fœde oblitum Bellarminum. Necesse est enim supponi esse authenticam vtramque editionem, tam Italam illam antiquam, quam Hieronymianam alteram nouam. At hoc omnino fieri non potest, propter diuersitatem. Nam quæ quantæque nascerentur in Ecclesia turbæ? Aut quæ ratio confutandorum hæreticorum? Apud Maxentium vidimus paulo ante luculentissimum exemplum. Nam cum Catholicus locum proferret ex interpretatione Hieronymiana, Hæreticus mauult hærere veteri: atque ita fit, vt Catholici conatus ille in ventos abierit.

III. Quid hoc? non erit ridiculum? Ex Augustino probat Italicam omnibus editionibus anteponendam: at ex Isidoro hanc Hieronymianam. Atqui hæc simul consistere nequeunt. Nam si omnibus editionibus Itala est præferenda, ergo & Hieronymianæ. Similiter si sit Hieronymiana omnibus præferenda: ergo & Italæ. Deus bone? quenquam ne ita esse stupidum, vt vtramque partem veram esse potuerit sibi persuadere? vt eadem eidem, & postponatur, & præferatur. Hoccine illud est Iesuiticum acumen?

IV. Tertio, ipsi Papistæ renunciarunt vtriusque, hoc est, tum Augustini, tum Isidori iudicio. Ratio est: quia in quibusdam libris Italam versionē prætulerunt Hieronymianæ, vt in Psalmis: in aliis vero Italæ prætulerunt Hieronymianam. Itaq; docuerunt neq; Italam esse authenticam: nam si esset, tota esset, non autem partim authentica, partim non: itaque tota retinenda: Neq; Hieronymianam: sic n. ea pars, quæ Psalmos edidit, non erat relinquenda, vel potius reiicienda in musæorum angulos: vt nulla esset eius nisi priuata autoritas.

V. Quarto: producti testes sunt contrarij inter se. Nam Augustinus negat Hieronymianam esse authenticam: tum quod illi præferendam asserat Italam: tum quod, eo ipso loco, quem Bellarminus citat in laudem Hieronymi, & a Septuaginta haberi dicat, quod Ecclesiæ Latinæ tenerent: & quanuis Iudæis labor Hieronymi probaretur, tamen non potuisse eas Ecclesias persuaderi, vt hunc illis præferrent. Verba sunt huiusmodi. nam Bellarminus locum noluit integrum recitare. *Eius tam literatum laborem, quanuis Iudæi fateantur esse veracem, Septuaginta vero interpretes in multis errasse cōtendant: tamen Ecclesiæ Christi tot hominum autoritati ab Eleazaro tunc Pontifice ad hoc tantum opus electorum, neminem iudicant præferendum: quia etsi non in eis vnus apparuisset Spiritus sine dubitatione diuinitus: sed inter se verba interpretationis suæ Septuagintæ docti more hominum contulissent, vt quod placuisset omnib. hoc maneret, nullus ei vnus interpres debuit anteponi.* Hæc Augustinus. Contra vero Gregorius Hieronymum comparans Italicæ editioni, hoc est, veteri Latinæ; diserte pronunciat illum verius transtulisse. Isidorus etiam, & verius & clarius: esseque illum & verborum tenaciorem, & perspicuitate sententiæ clariorem. Quid ergo dicemus? Nam nunc quidem nobis Bellarminus liberam facit iudicij electionem vt pronunciemus in vtramuis partem, vel Hieronymianam esse, vel Italam editionem. Et tamen si Italam dixerimus: negabunt authenticam esse Gregorius, Isidorus, Rabanus, reliqui. Sin Hieronymianam pronunciemus: quid Augustino faciemus? Scil. ita disputant Scholastici, in vtramque partem. Imo ij, quibus nulla certa veritas.

VI. Quinto: horum testium nemo dicit alterutram editionem esse authenticam. Nam præferri cæteris omnibus, quod de Italia dixit Augustinus, de Hieronymiana reliqui: non significat esse authenticam. Ne reliquæ quidem laudes. Esto sane & verior, & clarior Hieronymus: At id intelligendum comparate ad reliquos interpretes, non vero ad ipsos librorum sacrorum autores: infra quos si subsistat, non potest eius labor esse authenticus.

VII. Hæc ad maiorem. De minori vero non parua est controuersia: Quidam existimant, hāc, quam habemus editionem Latinam, prorsus esse Hieronymianam, hoc est in Veteri quidem Testamento ex versione, in Nouo vero ex correctione Hieronymi. In his est Petrus Sutor, Steuchus in Veteri Testamento Psalmos excipit: Nam hoc haberi fatetur ex editione Septuaginta: correctos tamen ab Hieronymo. At Sanctes Pagninus præfatione in suam versionem, & Paulus Forosemproniensis, sed & Munsterus suspicantur non esse Hieronymianam. Bellar. Testamentum Nouum, & Psalmos concedit non haberi ex eius versione, sed tantum ex emendatione: esse etiam verisimile, Sapientiam, Ecclesiasticum & Maccabæos, haberi ex antiqua translatione incerti authoris. Sed reliqua omnia disputat esse ex ea Hieronymi versione, quæ facta est ex Hebræo.

VIII. Driedo libr. 2. cap. 1. de Ecclesiasticis Scripturis in hanc potius sententiam inclinat, vt asserat, hanc ipsam editionem, quæ Vulgata dicitur, quaque vtuntur Papistæ, tam Veteris quam Noui Testamenti, neque prorsus aliam esse ab interpretatione Hieronymi, neque rursus esse penitus eandem. Neque ab ea sententia videtur Sixtus esse alienus. Et hæc profecto vera est: ad eamq; nos libenter accedimus: Siue enim id scribarum vitio factum sit, temere præcedentia exemplaria describentium, siue inueteratæ consuetudinis peruicacia: siue aliam quancunque ob causam, negari non potest multis locis hodie aliter legi, quam Hier. transtulerit.

IX. Nec contrarium probant vlla argumenta. Nam quod Bellarm. primum profert, constare Hieronymum primum, & solum ex antiquis transtulisse ex Hebræo in Latinum Testamentum vetus: & hanc editionem, translatam esse ex Hebræo in Latinum, exceptis quibusdam: id, inquam, facile dissoluitur. Non enim sequitur hanc esse puram Hieronymi: quia nihil obstat, quominus post Hieronymum, multi siue audacter, siue imperite eam multis locis corruperint: sicut ante eum acciderat Septuaginta interretibus. Concordare vero pene vbique cum Hebræo contextu hanc editionem, cuiusmodi hodie exstat, dixit Bellarminus audacius quam verius.

X. Inueniri illa omnia, quæ Hieronymus dicebat non haberi in Septuaginta interpretum editione, enumerata præfatione in Pentateuchum; primum non vsque quaque verum est: nam ex quinque locis, tres duntaxat Bellarminus enumerauit, ex Oseæ 11. Zachariæ 12. Isaiæ 64. Omissis Esaiæ 11. & Prouerbior. 18. Secundo nihil concludit: quia non sequitur alios plurimos locos non esse corruptos. Nec vtilius multi enumerantur loci, quos se Hieronymus vertisse testatur ex Hebræo: nam quid tum, si alii plurimi obseruantur in contrarium? Quasi vero in Ariæ Montani Interlinearia, non plurima reperiantur conseruata ex vulgari? Et tamen nemo eandem audeat asserere. Imo in Theodotione multa ex Septuaginta Interpretibus mutuata sunt: πολλὰ εἴχεν τὰς πλείστας ἀπὸ τῆς σωνηθείας τῶν ἑβδομήκοντα, inquit Epiphanius: nec minus duæ fuerunt diuersæ interpretationes.

XI. Nec magis mouere debent præfationes. Ratio prima. Quia nihil obstat, quominus integris prologis, textus sit corruptus: vt patet in Psalmis: quorum præfatio diserte admonet, vt obseruentur asterisci, & obeli, qui tamen nulli sunt iampridem, non paruo Ecclesiæ detrimento: nec contemnenda falsatione Secunda: quia præfatione in Hieremiam diserte testatur Hieronymus librum Baruc à se prætermissum: *librum Baruc* (inquit) *notarij eius, quia apud Hebræos nec legitur, nec habetur, prætermisimus.* Et tamen hunc non excepit Bellarminus, vt nec Esdræ 3. & 4. in quibus tamen non laboratum ab eo facile vident, qui legunt præfationem in Esdram & Nehemiam Tertia, quia in nonnullis libris duplex habetur præfatio: altera versionis, altera emendationis: vt in Iob. Nam quæ prima est præfatio meminit asteriscorum & obeliscorum: altera minime. Recte autem Bellarm. obseruat eos pertinere ad versionem ex Græco: itaque ex præfationibus incertum est vtrum versum, an emendatum habeamus librum Iob.

XII. Denique quarta causa est, quia præfationes Hieronymi conseruatæ sunt librorum Tobiæ & Iudith: & tamen libri Iudith stylus tam abhorret ab aliorum stylo, vt illum oporteat esse nimium naris obesæ, &, vt loquuntur Græci, κροῦζης μεστὸν τοῦ ῥίνα, qui huius illorumque, eundem autorem esse pronunciet. Quis enim credat Hieronymum ita sordide loquutum, vt diceret, *ciuitatem, quam appellaret Ecbatanis.* Et *obtinuit eum* pro vicit: & *defenderet se de omnib. regionib.* pro vltionem sumere: & *ciuitatem opinatissimā*, pro illustri, vel famosa: & *prædauit* & *vtere seruitio nostro:* & *reuocare ad suum seruitium:* & *pœnituerunt se:* & *disperiet*, & *transiet:* & *vinctum de restib.* & *suadere Hebræam:* & *nocuit eum.* Nam hi omnes Latini sermonis flores, si sic Iesuitis placet, reperiuntur in eo libello. Non autem in aliis.

XIII. His ita constitutis, alia emergit ad argumentum responsio. Nam vt vera sit malor: necesse est intelligi editionem siue Italam, siue Hieronymianam, puram & integram; non autem vitiatam & corruptam. Alioquin eadem ratio valebit, quam vsurpauit Hieron. vt manum admoueret operi post Septuaginta præfatione in Paralipomena. Fatebatur enim frustra se in noua ex Hebræo versione sudaturum, si eorum permaneret editio pura, & vt ab eis in Græcum versa erat: aliud autem esse iudicium, postquam & variabant exemplaria: & germana illa antiquaque translatio corrupta erat. Ignoscant igitur nobis Iesuitæ, si alteratam, vitiatam corruptam editionem non habemus eodem loco cum prima, pura & integra.

CAP. IV.

An Latinam aliquam esse oporteat editionem authenticam.

I. HAbuerunt Hebræi sua lingua authenticam Scripturam: Græci quoque habuerunt Græce authenticam Scripturam, id est, Testamentum Vetus ex versione Septuaginta, & Testamenti Noui ipsos primos fontes: igitur æquum fuit, vt Latina Ecclesia, in qua sedes Petri est, & in qua perpetuo fides mansura erat, haberet suam linguam authenticam Scripturam: Non autem habuit aliam fere à mille annis, quam istam: igitur ista authentica censenda est. Sic Bellarminus. At Stapletonus multo seuerius argumentum repetit, à Cano, illud ipsum quod refutauimus libri decimi tertii cap. 9.

II. Sed nos negamus antecedens: Verius est enim nullas vnquam versiones fuisse authenticas: ac proinde neque Græcos sua lingua authenticum habuisse Vetus Testamentum: neq; Hebræos Nouum: neutrum autem Latinos. Et quidem de Hebræis res est manifesta. Nullam enim illi habere potuerunt versionem, præter Syriacam. At hanc Bellarminus negat merito comparari posse cum Græca aut Latina editione. Græcis confectum est negotium libro præcedenti.

III. Quod si Bellarmini hæc mens est, vt Hebræi Hebraice Vetus Testa-

mentum habuisse dicantur authenticum: Græci autem Græce Nouum: tum negamus consequentiam: primo enim imparia comparantur. Nec n. iudicij est satis sani, ex eo quod τὰ ἀρχέτυπα sint authentica, idipsum concludere de versionib. Itaque fraudulenter linguarum tantum fit mentio: quasi ob id vetus Testamentum esset authenticum, quia Hebraice scriptũ: & Nouum, quia Græce: quod est falsissimum. Nam vera causa eius authoritatis hæc est, quod ἀρχέτυπως vtrumq; ita sit editum. Secundo: quia nihil magis cogit concludi pro Latina Ecclesia, quam pro cuiuscunq; idiomatis: pro Germanica, inquam, Gallica, Hispanica, Italica, Anglica: reliquis. Et quis erit finis authenticarum editionum? Gretserus, instat maiorem fuisse Latinæ Ecclesiæ rationem: Primo, quia Latina lingua, & Græca sunt vniuersales, nulla certa regione circumscriptæ: Secundo, quia in Ecclesia Latina præsens est Vicarius Christi successor Petri, qui in suis sacris Latina lingua vtitur. Sed vtraque ratio est falsa. Latina enim lingua nunquam fuit vniuersalis. Quia hanc semper ignorauit vniuersus Oriens, in quo pars Europæ; & tota Asia, quæ terrarum maxima pars est. In Africa; multæ fuere gentes, quæ Latine nescirent: & forte solum fuit excepta ora illa maritima, in qua Carthago: & Hippona. In Occidente, ita fuit communicata, Hispaniæ & Galliæ, vt Germaniam non peruaderet, non Angliam, Scotiam, Poloniam, Daniam, Bohemiam; reliquas. Quo igitur iure dicetur vniuersalis? aut nulla regione circumscripta? Hodie vero nulla omnino est natio sub cœlo, quæ Latine loquatur. De Vicario Christi: respondeo omnes Episcopos in suis Ecclesiis esse Vicarios Christi, successores Apostolorum: & suis linguis sacra facere.

IV. Quemadmodum a. nihil propterea decedit de sanctitate & sinceritate Ecclesiæ Hebraicæ, hoc est, eius, quæ in Iudæa Christũ amplectebatur, quod non haberet nouum Testamentum sua lingua authenticum: nec Græcæ quod Vetus: Sic non est credendum deteriori loco esse Latinam Ecclesiam: eo quod neutrum Latine habeat authenticum.

V. Et quidem vide mihi Bellarmini incogitantiam, qui Latinis Latinam editionem authenticam esse vult: Græcis Græcam, Hebræis Hebraicam. Atqui id potius verum est, quæ in religione sunt authentica, ea omnibus esse authentica. Proindeque Hebraicam Veteris Testamenti editionem, non tantum Hebræis esse authenticam: nec Noui Græcam, tantum Græcis. Sed vtramque omnib. omnino Christianis, Hebræam, inquam, & Græcam, tum Hebræis, & Syris & Arabibus: & Græcis, & Latinis, & Hispanis, & Italis, & Germanis. Vnde merito præiudicatur aduersus Papistarum de versionibus sententiam. Quia Latina editio nunquam fuit authentica apud Græcos, aut Syros, aut Arabas.

VI. Et ratio est manifesta ab absurdo. Quia tum sequeretur, sacrorum librorum varias editiones esse authenticas, variis in locis. Id autem vide quid inferat. Primo pugnantia exemplaria, erunt vtraque authentica: quo quid absurdius? Recte Gretserus, *Sicut liber Canonicus à Canonico dissentire non potest, ita neque editio libri Canonici authentica ab alia editione authentica discrepare potest.* Cap. 10. libr. 2. Apologiæ, tom. 1. Atqui certum discrepare tres editiones, Hebraicam, Græcam, Latinam. Secundo, quæ non inde schismata inter Christianos originem habitura sint? Nam si Hebræis Hebraica editio authentica est: Græcis Græca, Latinis Latina: adhærebunt suæ singuli. Et exempli gratia, de Hebraica, Hebræi dicent, vt nemo illam reiicere quouis prætextu audeat, vel præsumat. Quid ergo? Nempe, cum disputabit cum eo Græcus aut Latinus: id accidet quod Maxentio: cui Nestorianus statim opposuit: non ita legi in Ecclesiasticis libris, sed multo aliter. Quæ si absurda sunt: non potest Bellarmini argumentum à sano esse iudicio.

VII. Pergo ad alias Bellarmini rationes. In Conciliis generalibus Ecclesiæ aut paucissimi, aut interdum nulli inueniuntur linguæ Hebraicæ periti. Male igitur prouisum esset Ecclesiæ, si in rebus grauibus non posset fidere Latinæ editioni, sed deberet recurrere ad Hebraicos codices, & mendicare à Rabbinis, hostibus suis, veritatem, Idem dici potest de Græca lingua. Nam etsi nunc vtcumque multi inueniuntur, qui Græce nouerint, tamen non semper ita fuit. Nam teste Rufino historiæ libr. 10. cap. 21. ex sexcentis Episcopis in Concilio Ariminensi, nemo fuit qui sciret quid esset ὁμοούσιος.

VIII. Et confirmatur experimento. Nam, qui contempta antiqua editione nouis interpretationibus student, adeo diuersas & inter se dissentientes editiones cudunt, vt nihil fere certi ex iis haberi possit: idque conquestũ Lutherum in libro contra Zuinglium de veritate corporis Christi in Eucharistia.

IX. Atqui æquum erat potius hominum damnari ignauiam, & imperitiam, quàm Dei prouidentiam accusari. Quid enim? An vero Deus tenetur potius se se accommodare nostris peccatis: quam nos peccata nostra emendare ex eius præscripto? Et in hoc negotio omnem lapidem mouere vt Hebraice sciamus & Græce? Sed ita norunt Papistæ argumentari: vt non se subijciant Deo, sed Deum sibi. Si confirmanda est Episcopi Romani Tyrannis: Si commendandæ traditiones non scriptæ: Negant aliter bene prouisum Ecclesiæ. Si Purgatorium stabiliendum; negant hoc negato, Deum satis esse iustum. Si Transubstantiatio asserenda: negant aliter Deum satis amare Ecclesiam. Sic illi Deum versant pro arbitrio.

X. Negamus consequentiam. Nam Deus nunquam non optime prouidit Ecclesiæ: sed homines non semper vtuntur: aliquando etiam abutuntur iis, quæ sunt in eum finem instituta. Imo contra: ij pessime consulunt Ecclesiæ, absit enim vt Deum dicam, ne Papistarum blasphemiam imiter: quam exhorret animus. Illi igitur pessime consulunt Ecclesiæ, qui versiones volunt esse authenticas, id est, textui æquas: cum ipsa docuerit experientia, nunquam concordes fuisse, non inter se, non cum textu: diffidere enim ab Hebraico plus vel minus: diffidere Græcam à Latina: vtramque à Syriaca: Et Latinas ipsas inter se, Veterem à noua: Vt nullus vnquam dissensionum finis esse possit: nisi concedantur omnes corrigendæ ex fontibus.

XI. Enimuero quid appellat Bellarm. Concilia generalia? An vero ea quæ ex solis Latinis? Ridiculum. Nam praxis Ecclesiæ complectebatur & Latinos & Græcos & Barbaros. Sic in Niceno primo Eusebius de Vita Constantini libro 3. affuisse testatur non eos tantum, qui parebant Imperio Romano, sed etiam Persas, & Scythas. Imo antequam tyrannis Episcopi Romani sibi totam Ecclesiam subiiceret, sibique congregandorum Conciliorum potestatem vsurparet: minima Conciliorum pars Latina fuit. In ipso primo, omniumque celeberrimo, in trecentis decem & octo, quorum catalogus fertur, & si non satis probatur, vix Osium legimus & Romani legatos Vitum & Vincentium: tum Marcum Calabriæ, Cæcilianum Carthaginensem, Bunium Dalmatam, Domnum Stridonensem, Nicasium siue Diuionensem, siue Diniensem: Omnes octo, Latinos: si tamen in Latinis numerari placet Dalmatas & Illyricos. In solo Ariminensi, maxima pars Latinorum fuit: sed qui omnes in hæresin consenserunt.

XII. Quid igitur, si dicam, Bellarmini exemplo, omnino male consultũ fore Ecclesiæ, si Latina editio esset authentica? Neque enim primis illis tẽporibus congregatorum in Conciliis plures Latine sciebant, quam hodie Græce aut Hebraice. Sic in Actis Concilij Ephesini legimus literas à Cælestino scriptas, oportuisse in Græcum transferri, vt legerentur publice.

XIII. Quid rursus? si negem vllam aut Græcam aut Latinam editionem fuisse authenticã: cum cogerentur vniuersales Synodi: saltem primæ. Nicena, Constantinopolitana, Ephesina? Enimuero Nicena & Constantinopolitana coactæ fuerunt ante factam: Hieronymianam versionem oportet igitur extitisse veterem Latinam: sed quamnam dicimus in Synodo potuisse haberi pro authentica? Italam-ne, an aliam aliquam ex infinitis? Imo vero quis credat propter octo ad summum Latinos Episcopos, Latinam editionem fuisse admissam: Iam vero Græcos sæpius audiuimus, ex Hieronymo, diuisos fuisse in tres partes: ac nullam omnes simul vnam habuisse editionem authenticam,

XIV. Ephesinam Synodum fateor exstitisse post Hieronymi mortem: sed tamen tum cum nondum recepta esset eius versio; vt patet ex Augustino, & Maxentio. Et alioqui norunt omnes eius quasi animam fuisse Cyrillum Alexandrinum: à quo potentissime refutata est Nestorianorum hæresis, ex codicibus, non Latinis, sed Græcis. Et sane apparet ex Lyrinensi, nondum receptam fuisse Hieronymi versionem: nam ille in Commonitorio non vtitur. Statim initio recitat ex 32. Deuteronomij, *Interroga patres tuos, & dicent tibi.* Ex Prouerbior. 22. *Verbis sapientium accommoda aurem tuam:* Et 3. *Fili mi, hos sermones ne obliuiscaris: mea autem verba custodiat cor tuum.* Qui loci aliter habentur hodie. Primus, *Interroga patrem tuum, & annunciabit tibi.* Secundus, *Inclina aurem tuam, & audi verba sapientum.* Tertius, *Fili mi, ne obliuiscaris legis meæ, & præcepta mea cor tuum custodiat.*

XV. Quid tum vero, si in Ariminensi nemo Græce sciuit? quanquam non sit verisimile: & illud, περὶ τοῦ ὁμοουσίου, Rufini potest aliter intelligi quam de linguæ Græcæ ignorantia. Virtutem enim verbi dicit ignoratam, non vero verbum. Sed tamen quid tum? Nam certe tum temporis non erat in vsu hodierna Latina editio, pro qua non secus quam pro aris & focis Papistæ pugnant. Id facile doceo ex Phœbadio: qui interfuit huic Ariminensi concilio. Hic in suo contra Arianos libello plurimos citat Scripturæ locos: sed raro, vt hodie leguntur: nec tantum ex veteri Testamento: sed etiam ex Nouo, quod magis mirum. Hæc liceat exempli gratia proferre. Ex Veteri. Exodi 7. *Faciam te Deum Pharaonis*: pro quo nunc habemus, *constitui te Deum Pharaonis.* Esaiæ 49. *Deus æternus neque sitiet, neque esuriet.* Deus bone, quanta dissensio. Legimus enim, *Non esurient neque sitient.* Ex Psalmo trigesimo octauo, *Substantia mea ante te est semper*: pro *Substantia mea apud te est.* Ex Hieremiæ 23. *Si stetissent in consilio meo.* Ex Tobia. *Si fuerit tibi copiosa substantia*: quod in Latinis codicibus nusquam legimus.

XVI. Ex nouo Testamento: quod cum non verterit, sed tantum emendauerit Hieronymus, videbatur non debere esse adeo diuersum. Ioannis vigesimo, *Vado ad patrem meum*: pro, *ascendo.* Ex 17. *vt cognoscant te solum, & verum Deum*: pro, *te solum verum Deum*: hoc autem, *Cur honorem ab vno & solo Deo non quæritis*, vbi legatur, ignorare me fateor: non enim Ioannis 5. vbi legimus. *Quomodo vos potestis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis, & gloriam quæ à solo Deo est, non quæritis?* Lucæ decimo nono, *Dimidium do ex substantia mea*: pro *dimidium bonorum meorum*: Et ne hoc leuiusculum quis putet: agebat Phœbadius non de sensu, qui idem esse potest: sed de ipso substantiæ vocabulo.

XVII. Atque vt magis miremur, magisque sciamus, non fuisse tum temporis vnam aliquam editionem authenticam, Hilarius Phœbadio & σύγχρονος & ὁμόπατρις (vterque enim Gallus) aliter citat. Nam &, *Ascendo ad Patrem*: &, *te solum verum Deum*: & ex decimo quarto Ioan. in Psalm. 125. *Mittet vobis Pater & alium consolatorem*: pro quo Phœbadius *alium aduocatum dabit vobis.*

XVIII. Ex his constat iam olim facile coacta fuisse vniuersalia concilia, & quidem maximo Ecclesiæ commodo, etsi nulla esset Latina editio authentica. Itaque falsum esse argumentum Bellarmini. Nam quid tum si se loqui excipiat de postremis Conciliis, hoc est, ex solis Latinis? Primo ea nec debent, nec possunt vniuersalia dici. Deinde, quare his potius magisque consultum oportuit, quam illis primis, vereque vniuersalibus? Aut si illis non male consultum fuit, quamuis nulla esset authentica Latina editio: qui fit, vt nunc omnia susque deque ferri oporteat, nisi alia ratione prouideatur? Enimuero nulla profecto causa, nisi quod sic Bellarmino, imo sic Papistis videtur.

XIX. Iam quod de varietate nouarum interpretationum subijcitur; scilicet nihil inde certi haberi posse, falsum est. Quid enim obstat, quominus idem hodie valeat, quod Augustini seculo? *Hæc res* (inquiebat ille) *plus adiuuit intelligentiam quam impediuit, si modo legentes, non sint negligentes.* Et certe si ex editionum varietate, tanta necessario sequitur confusio, quid dicemus de tempore Ephesini concilij? Nam primum aliæ erant Græcæ, aliæ Latinę editiones. Secundo Græcæ erant saltem tres ab Hieronymo indicatæ, Origeniana, Hesychiana, Palæstina. Tertio Latinę rursum plures erant, hoc est, infinitæ, Augustino teste, qui paucis mensibus ante id Concilium decessit è viuis, saltem vero ternæ: Vna Itala & communis altera ex Hieronymi correctione: tertia, ex eiusdem versione. Ita sex minimũ editiones magni nominis inter Christianos. At vero nunc Latinas, quod sciam, habemus non plures; hanc vulgatam de qua agimus: tum Pagnini, Munsteri, Castalionis, Tigurinorum, & Iunij.

XX. Præterea, quod genus conclusionis istud est? Qui nouis editionibus student, adeo diuersas cudunt, vt nihil certi ex iis haberi possit: ergo

Deus

Deus male prouidisset Ecclesiæ, si Latina editio vulgata non esset authentica? Aut cur non concluditur de Græca, de Syriaca? Imo cur non potius de fontibus? Nam certe hic ratio longe fortior. Non enim recentes versiones, solæ sunt variæ, sed etiam omnes à prima vsque illa, cuius autores Septuaginta. Itaque longe esset certius: Omnes Versiones inter se ita sunt discrepantes, vt nihil certi ex ijs haberi queat. Ergo male consultum Ecclesiæ, si fontes non sint authentici, ijsque in rebus grauibus fidere non possit Ecclesia.

XXI. Sacroboscus argumentum plane efficax ac validum esse dicit: hoc modo. Si hæretici, qui contempta antiqua editione, aliter quam illa, reddere student, male omnino vertunt, manifestum indicium est, recessum ab antiqua editione, ad corruptionem tendere, & è conuerso accessum ad eam tendere ad perfectionem, itaque illam esse veram, fidelem ac sinceram.

XXII. Sed primo hoc nullum est Bellarmini argumentum. Quid ergo? nempe, si recessus ab argumentatione Bellarmini, ad perfectionem tendit: ergo accessus ad eam tendit, ad corruptionem, itaque ad argumentationẽ Bellarmini necesse est; esse falsam, infidelem ac insinceram. Hoc primũ. Deinde quanto hæc illa melior? Nam falsum, qui recesserunt ab antiqua editione, mala vertisse. Alioquin peius vertissent, quod est vero alienũ, & probari potest locis infinitis, in quibus habemus adstipulatores ipsos Papistas, etiam post concilium Tridentinum, vt ostendam c. 9. Præterea si verterunt male, non quia discesserunt à Latina editione: sed quia non accesserant ad fontes. Sic Beza Castalionem reprehendit, quod Lucæ 1. reddiderit *Vinum & temetum*, non quia à Latina recessit, cui ipse Beza adhæsit, sed quod à Græco, vbi οἶνον & σίκερα, tanquam diuersa legimus, cum vinum & temetum idem sint. Infinita sunt huiusmodi.

Cap. VI.

An editio Latina sit θεόπνευστος.

I. Hieronymus, hanc editionem fecit eodẽ Spiritu, quo & ipsa Scriptura in suo fonde edita est à Prophetis & Apostolis. Sed & negotium egit totius Ecclesiæ, quæ falli non potest, falleretur autem Latinorum Ecclesia, si in Scriptura Latinè data error nullus esset. Videtur ergo prorsus inhærendum editioni Hieronymi, tanquam Scripturæ sacræ in suo fonte. Primum est argumentum apud Driedonem. Petrus Sutor videbatur, cap. 10. polliceri demonstrationem primæ partis in antecedente: sed in neruum erupit, totum enim caput insumitur in ijs refutandis, qui frustra Hieronymum assererent huic operi manum admonuisse, qui nos socios nunquam habuerunt.

II. Respondeo, primo non valere consequentiam, quia, quam hodie habemus Latinam editionẽ, ea non est pura siue legitima, vt alias diximus neq; æquum est, vt quæ post eum, præterq; eius mentem immutata sunt, eodem priuilegio fruantur cum ijs quæ sunt genuina & legitima.

III. Secundo, ad Antecedentis priorem partem. Fateor eodem spiritu & Hieronymum vertisse, & Prophetas edidisse, sed non eadem mensura. Recte enim Paulus omnia in Ecclesiam charismata deduci asserit, ab vno eodemque Spiritu, 12 c. prioris ad Corinthios: sed idem recte monet, vnicuique nostrum datam esse gratiam secundum mensuram donationis Chisti, 4. ad Ephes. Itaque si habuisset Hieronymus tantam Spiritus abundantiam quantam Moses, aut reliqui Prophetæ, nemo negaret, æqualem in Ecclesia eius auctoritatem esse. Sed si certum est, eum vnum aliquem fuisse ex fidelibus, qui pro suo modulo Ecclesiæ conabatur esse non inutilis, & vt ipse dicebat, non aurum, & argentum, & lapides pretiosos, aut byssum, aut purpuram, aut coccum offerret, sed pelles, & caprarum pilos, tum sane nihil est causæ, cur non in ordinem suum cogatur, vt stet in secundis, tertijsue post primos.

IV. In altera parte, primum nego Hieronymum egisse negotium Ecclesiæ, sed tantum Latinæ Ecclesiæ: Hæc autem valde differunt. Nam ipsi aduersarij, etsi non concedant vniuersalem Ecclesiam falli posse, tamen nõ negant Ecclesiæ partem huic obnoxiam incommodo, vt patet de Ecclesia Græca. Sic autem ille inseruiuit Ecclesiæ Latinæ, quemadmodum Ionathã suæ, id est, Iudaicæ, & idem Hieronymus Dalmaticæ, alius nescio quis Syrę Arabicæ Saadias, Tauasius Persicæ, & ne nostra omittam tempora, Lutherus Germanicę, Zuinglius Helueticæ, Geneuenses Gallicæ, alij alijs. Quod si eos omnes necesse erat non errare, qui partis alicuius in Ecclesia negotium agunt, tum profecto examen nobis prodibit editionum authenticarum.

V. Deinde, idem Hieronymus negotium egit Latinæ Ecclesiæ, non tantum cum transtulit ex Hebræo, sed etiam cum editionem Septuaginta vertit in suam linguam. *Egone* (inquit) *contra Septuaginta interpretes aliquid sum loquutus, quos ante annos plurimos, diligentissime emendatos, meæ linguæ studiosis dedi?* Si ergo consequentia est necessaria, tum oportuit hunc etiam eius laborem fuisse authenticum: quod video ne Papistis quidem placere.

VI. Quid? quod seipse nonnunquam testatur non Ecclesiæ laborare, sed priuatis quibusdam gratificari. Sic prologo in Esdram, *Obsecro vos: mi Domnion & Rogatiane charissimi, vt priuata lectione contenti, librum non efferatis in publicum. Si qui autem fratrum sunt, quibus nostra non displicent, his tribuatis exemplar.* An igitur æquum videtur, vt hanc saltem operis partem excipiamus.

VII. Denique eorum qui Ecclesiæ negotium agunt, ij demum aliquid cudunt authenticum, qui id ipsum & aggrediuntur & perficiunt authoritate freti, vel Spiritus Sancti extraordinaria, vel publica totius Ecclesiæ. At Hieronymus neutra. Neq; enim extraordinarius Propheta fuit, vt paulo ante diximus Non etiam publica totius Ecclesiæ vocatione hoc onus sibi habuit demandatum, sed vel suo proprio motu, vel precibus nonnullorum, aliquando quidem Episcoporum, vt Damasi, Domnionis, Rogatiani, Chromatij, Heliodori, nõnunquam vero priuatorum, vt Desiderij Sophronij, & in his etiam mulierum Paulæ, & Eustochij. Quare nihil potest edidisse authenticum.

VIII. Canus habet argumenta propria. Primum, In hac Scriptura Latina vel aliquid falsi continetur, quod ad fidem moresq; pertineat: vel contra verum est, quod vbique tradit. Si verum est, id est quod Papistæ volunt conficere. Sin falsum, ergo Ecclesia Romana, & Latina circa ea quæ fidei sunt, grauiter aberraret. At hoc est absurdum: cum in Ecclesia Latina nunc temporis & quidem sola fidei veritas perseueret.

IX. Alterum. Hæreticæ prauitatis Inquisitores in refutandis hæreticis atque puniendis, vtrum hanc editionem sedulo tenere debent, an potius necesse est illis ad Græcam, & Hebraicam, quam minime nouerunt, recurrere veritatem: Posterius absurdum est, quia in dignum à re prorsus incognita grauissimi tribunalis pendere iudicium. Ergo alterum restat, vt editioni Latinæ hæreant.

X. Tertium. Grauissimum incommodum in Ecclesiam inferunt, qui Latina editione postposita, aliunde censent, puram firmamque veritatem hauriendam. Quod Latini fideles, Græcas, Hebræasque literas ignorantes cum Scripturam in suo idiomate legerint, semper ancipiti sententia pendebunt, nescientes, num quæ Latine legunt, sic an aliter apud Græcos & Hebræos habeantur. Vacillabit igitur omni loco legentium fides, nec poterit alicubi firma consistere. Quo quid perniciosius esse potest?

XI. Ad hæc sigillatim respondeo. Ad primum, frustra argumentum coarctari ad ea quæ fidei sunt & morum, quia certum est in libris sacris contineri etiam historica, & ceremonialia quæ magni Ecclesiæ interest, pura sinceraque haberi. Quare etsi Latina editio nihil omnino peccaret in ijs, quæ ad fidem moresque pertinent, tamen non esset authentica, si quid in historia, & ceremonijs discederet à vero. Itaque argumentum est mancum

XII. Deinde, etiam si nihil peccaret omnino in ipsis rebus, tamen posset in verbis non assequi maiestatem Spiritus Sancti, vt sibi accidisse in Esaia fatetur Hieronymus *De Esaia* (inquit) *sciendum quod in sermone suo disertus sit, quippe vt vir nobilis & vrbanæ eloquentiæ, nec habens quicquam in eloquio rusticitatis admistum. Vnde accidit vt præ cæteris, florem sermonis eius, tralatio non potuerit conseruare.*

XIII. Tertio, vt vt nihil omnino peccaret, neq; in rebus, neq; in verbis tamen non esset authentica, hanc ipsam, & vnicam ob causam, quia τὰ ἀπόγραφα τοῖς αὐτογράφοις æquari nec possunt, nec debent. Nam τὰ ἀπόγραφα tantum fidei merentur, quanta est eorum cum αὐτογράφοις concordia, & similitudo. Itaq; pendent aliũde, non autem à seipsis. Vtrum vero Latina Ecclesia erret, vel non, examinandum, aut etiam mihi nunc curãdum non est. Alias DEO dante locus dabitur aptior contundendæ Papistarum iactantiæ.

XIV. Ad secundum, dico debuisse Canum causam generalem tueri argumentis generalibus: hoc autem de Inquisitione, particulare esse, duabus de causis. Primo quia Inquisitio nouitium est inuentum intra secundum à nobis seculum. Quæ vero fert ratio vt postremissima tempora, primis adeo prȩualeant? Secundo, quia proprium Hispaniȩ & Italiæ. Nam reliquæ gentes, Germanos dico, Polonos, Danos, Gallos, Belgas, Anglos, Scotos, tyrannidem hanc nec probant, nec ferre possunt, imo tam exsecrantur, quam quod maximè. Et sane hanc omnes sciunt, non hæreticis confutandis, aut puniendis operam dare, sed fidelibus excarnificandis. Quod quidẽ ab ijs tantum fieri potest, qui Hebraicæ Græcęq;, id est, Propheticæ, & Apostolicę veritatis adeo sunt imperiti, vt quod est in prouerbio, ne pictam quidem viderint. Ἀλλὰ τυφλὸς τυφλὸν ἐὰν ὁδηγῇ, ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται.

XV. Ad tertium, primo quod in Latinis maius est incommodum aut absurdum, quam in reliquis? Nam Græcis vt probauimus præcedente libro Gręca versio non erat authentica: nec Syris Syra, nec Dalmatis Dalmatica, vt ipsi concedunt Papistę. His autem minus consuli oportere, quis dixerit sanus? Imo mitto conferre Latinis alios, quos illi superbe despiciunt, sed Latinos Latinis, cur non conferam? Ergo hoc quæro, quæ causa est, vt magis conquerantur qui sunt hodie Latini, si non habeant translationem authenticam, quam olim veteres Latini, qui primum hac destituebantur, quę ante Hieronymum nulla erat: deinde ne ipsi quidem vnam habebant authenticam, sed infinitas, quarum collationes fidem suam confirmabant. Nam in exponendis Scripturis, sæpe eos videas, varias editiones comparare, atq; vtrasque exponere, sicut eos facere necesse erat, qui Hebraicè nescientes, non poterant meliora discernere.

XVI. Secundo dico fidem confirmari ex totius fidei analogia: quę haberi potest etiam ex versionibus non authenticis: dummodo non peruersis. Et sane debet Ecclesia curare, vt exstent quam fidelissimæ Scripturarum versiones, neq; in manus plebis tradantur quęlibet à quolibet confectæ. Sed hoc argumentum eo tantum valeret, vt tanquam coniectura, Latina versio ostenderetur non esse erronea, at non, vt non demonstretur esse authentica.

XVII. Denique ex vulgi imperitia, non potest quicquam legitime cõcludi in tanto negotio. Multo melius à doctis. Audiant ergo Hieronymum, non iam Episcopos, magnosque aliquos doctores, sed mulierculas alloquentem, & pudore confundantur aduersarij, qui istis multo inueniuntur magis & socordes & imperiti, in tanto tamen negotio. Verba sunt ex præfatione in Estheræ librum. *Vos autem ò Paula & Eustochium, quoniam & Bibliothecas Hebræorum studuistis intrare, & interpretum certamina comprobastis, tenentes Esther Hebraicum librum, per singula verba nostram translationem aspicite, vt possitis agnoscere, me nihil etiam argumentasse addendo, sed fidei testimonio simpliciter, sicut in Hebræo habetur, Historiam Hebraicam Latinæ linguæ tradidisse.* En vobis & mulierculas Latinas Hebraicè doctas, & Hieronymum postulantem ab eis, vt suam versionem conferent ex Hebræo. Ergo, inquam, doctis persuasum est, versionum fidem pendere ex textu: ergo non ab imperitis in contrariam partem persuaderi iniquum fuerit.

Cap. VII.

An Hieronymi translatio sit humana.

I. PRofligatis aduerſariorum ſophiſmatis, noſtra ſunt exſerenda in contrarium argumenta. Primum eſt, quia nullum opus, humana induſtria effectum, eſſe poteſt authenticum in Ecclesia. Eſt autem certiſſimum, Hieronymi Tranſlationem, non diuino propheticoq; afflatu, ſed eſſe factam humana induſtria Itaq; neceſſaria concluſio fit, non eſſe authenticam. De maiore actum eſt præced. lib. c. 6.

II. Probatur minor: Primo quia intelligentiam textus Hebraici Hieronymus aſſequutus eſt, non ex inſpiratione, vt Apoſtoli linguæ Græcæ, & Latinæ: ſed a magiſtris, iiſque interdum non Catholicis, ſed Iudæis. Epiſtola ad Ruſticum de viuendi forma. *Dum eſſem iuuenis, & ſolitudinis me deſerta vallarent incentiua vitiorum, ardoremq; naturæ ferre non poteram: quem cum crebris ieiunijs frangerem, mens tamen cogitationibus æſtuabat: ad quam edomandam, cuidam fratri, qui ex Hebræis crediderat me in diſciplinam dedi, vt poſt Quintiliani acumina, Ciceronis fluuios, grauitatemq; Frontonis, & lenitatē Plinij, alphabetum diſcerem, & ſtridentia anhelantiaq; verba meditarer. Quid ibi laboris inſumpſerim quid ſuſtinuerim difficultatis, quoties deſperauerim quoties cesſauerim, & contentione diſcendi rurſus inceperim: teſtis eſt conſcientia tā ea, qui paſſus ſum quam eorum, qui mecum duxerunt vitam, & gratias ago Domino, quod de amaro ſemine literarum dulces fructus carpo.* Idē ad Pammachiū & Oceanum, quæ eſt epiſt 65. *Putabant me homines finem feciſſe diſcendi: veni rurſum Hieroſolymam & Bethlehem, quo labore, quo pretio Barrabanum nocturnum habui præceptorem? timebat enim Iudæos, & mihi alterum exhibebat Nicodemum?* Audin' tu? Sic omnino didiciſſe Hieronymum Moſis & Prophetarum linguam, quomodo diſcunt alij plurimi? Certe non procul ab eo Agathius Guidacerius præfatione in Miclol Dauidis Kimchi ſe teſtatur prouectiore iam ætate, Rabbi Iacob Gabbai, doctiſſimo Iudæo Luſitano, in diſciplinam tradidiſſe, multoq; ſumptu & labore adeo profeciſſe, vt ad eam ab Hebræis ad Chriſtianos transferendam fuerit primum à Leone decimo Pontifice Romæ conſtitutus, tum à Franciſco eius nominis primo Francorum rege Lutetiam euocatus. Hic igitur apparatus, quid non humanum redolet?

III. Pergo vlterius, & non tantum communi vulgataq; induſtria, Grāmaticam Hebræam didiciſſe doceo, ſed etiam, quod multo magis ad hanc rem facit, ipſam eorum librorum, quos latine verteret, intelligentiam à Iudæis mutuatum. Hoc n. cur vererer aſſerere, quod ipſe confiteri nō erubuit? Audite prologum in librum Tobiæ, quem aduerſarij inter Canonicos numerant, non ſecus ac quemlibet Prophetam *Quia vicina eſt Chaldæorū lingua ſermoni Hebraico, vtriusq; linguæ peritiſſimum loquacem reperiens, vnius diei laborem arripui, & quicquid ille mihi Hebraicis verbis expreſſit, hoc ego accito notario, ſermonibus Latinis expoſui.* Auditis-ne Hieronymum non iam Spiritus Sancti, ſed Iudæi cuiuſdam loquaculi interpretem? & hanc verſionem oportebit eſſe authenticam? O ingenia δεινῶς βοιωτικά!

IV. Similiter librum Iob vt intellligeret, vſum ſe teſtatur alio præceptore, *Memini* (inquit) *ob intelligentiam huius voluminis Lyddeum quendam præceptorem, qui apud Hebræos primus haberi putabatur, non paruis redemiſſe nūmis, cuius doctrina an aliquid profecerim neſcio, hoc vnum ſcio, non potuiſſe me interpretari, niſi quod ante intellexerā:* En tibi propheticum ſpiritum ſcilicet nummis redemtum, vt renatus pene Simon videri poſſit. Sed non eſt ita. Et Papiſtæ potius volunt nos διὰ πῖνος ἑλκειν. In præfatione in Danielem queritur, poſt multum impenſum laborem Hebraico idiomati, impegiſſe in Danielis illa capita quæ ſunt Chaldaicè ſcripta, tanto affectum tædio, vt deſperatione ſubita vellet omnem laborem veterem abijcere, niſi erexiſſet non iam Spiritus Sanctus, ſed quidam Hebræus, illud occinens, *Labor omnia vincit improbus.* factum igitur eſſe denuo diſcipulum, & quidem non rā felici ſucceſſu, vt eam linguam ipſe loqui poſſet, ſed tantū intelligere: quod illis vſu venit, quorum non eſt perfecta, aut etiam confirmata cognitio. Et miremur aliquando ceſpitaſſe?

V. Secundo, probatur minor, ex Prologo in Pentateuchum. *Aliud eſt* (inquit Hieronymus) *eſſe vatum, aliud eſt eſſe interpretem. Ibi Spiritus ventura prædicit, hic eruditio & verborum copia ea, quæ intelligit transfert.* Quæ verba ſi vera, tum neceſſe eſt ipſum Hieronymum eximi à numero prophetarum id eſt eorum, qui extraordinario Spiritus afflatu acti libros ediderunt authenticos.

VI. Sed Sutor diſtinguit duo genera Interpretum. Vnum, quod ſecundum humanam transfert induſtriam, alterum, quod diuina etiam inſpiratione interpretatur, priore modo Hieronymum eſſe interpretatū Græca volumina, quæ diuina non erant: puta Origenis quædam, & Didymi, & Epiphanij & aliorum. At ſecundo modo ſacros libros traduxiſſe, ratio eſt, quia nemo vnquam potuerit fideliter ac decenter transferre Scripturam ſacram niſi Diuino Spiritu peculiariter afflatus. Porro, Hieronymum in eo prologo loqui de primo genere interpretum, de quo tum putabat Septuaginta ſeniores fuiſſe.

VII. At iſta ſunt falſa Diſtinctionem Interpretū vnde habet? Nam Hieronymus nunquam eius meminit, & hoc loco vniuerſaliter loquitur, dum interpretes opponit Prophetis, vt omnino ſequatur nullum Interpretem eſſe Prophetam. Et quidem ex profeſſo agens non de interpretatione prophanorum librorum, aut certe non diuinorum, ſed de tranſlatione ipſorū voluminum, in quib. tum ipſe laborabat, hoc eſt, veteris Teſtamenti. Itaq; neceſſario ſenſus eſt aliud eſſe Prophetam, aliud vero interpretem librorum ſacrorum. De Septuaginta ſenioribus alias dictum eſt.

VIII. Non poſſe fideliter ac decenter Scripturam ſacram transferri, niſi peculiariter afflante Spiritu, diſtinguo. Vel enim fideliter ac decenter transferri ſic intelligitur, vt ſenſus ſit, nihil erroris admiſſum eſſe, omniaq; exacte reſpondere maieſtati diuinæ quam primi authores expreſſerunt: Vel, vt ſignificetur ſenſus authenticæ, id eſt, primæ editionis fideliter repræſentatos, atq; vt oportuit. Rurſus Inſpiratio, vel extraordinaria eſt, vel ordinaria. Itaq; ſi primū interpretationis genus Sutor intelligit, tum fateor quidē non poſſe haberi niſi Spiritu extra ordinem afflante: ſed addo nullum hactenus Interpretem exſtitiſſe eius generis. Sin autem confugit ad alterum fidelis interpretationis genus, tum nego opus eſſe extraordinario ſpiritu, magis in vertendis, quam in exponendis Scripturis.

IX. Pateitq; tur Hieronymi hanc mentem eſſe, quemadmodum Cicero (nam hoc vtitur exemplo) Oecumenicum Xenophontis, & Platonis Protagoram, & Demoſthenis pro Cteſiphonte, vertebat, non afflatu Rhetorico, ſed propria induſtria: ita Septuaginta Interpretes, non ex inſpiratione diuina, quemadmodum Prophetas, ſed humano ingenio ſacros libros ediſſe. Atque ita omnino iudicandum ex alijs eorundem librorum interpretibus.

X. Tertio probatur minor, quia ipſe ſua interpretationis aliquando rationem reddit, omnino humanam, vt, præfatione in Euangelia ad Damaſum *Hæc præſens præfatiuncula pollicetur quatuor tantum Euangelia, codicum Græcorum emendata collatione, ſed & veterum, quæ ne multum à lectionis Latinæ conſuetudine diſcreparent, ita calamo temperauimus, vt ijs tantum quæ ſenſum videbantur mutare, correctis, reliqua manere pateremur vt fuerāt.* His verbis duplex indicatur ratio, quarum neutra diuina poteſt eſſe. Prior codicū collatio: nam hac vtuntur quilibet critici, etiam in prophanis libris recenſendis. Quis a. dignum putet extraordinaria illa & prophetica inſpiratione nihil à ſe ipſo audere? ſed tantum numerare codices, ſingulorumq; ætatem explorare? Altera multo etiam magis hominem redolet. Quis enim crediſſet Spiritum Sanctum, ſe ipſum quaſi compedibus cohibiturum, ne ſuo arbitrio corrigeret, quæ videbantur corrigenda? Sed inſeruiret iam receptæ conſuetudini, potius quam veritati?

XI. Similis eſt, ex commentarijs in Ionæ cap. 4. excuſatio, quod pro cucurbita, quæ vulgo legebatur, hederam reddidiſſet. Non enim auſum eſſe dicit ipſum vocabulum Hebraicum retinere, & ſi hoc potius voluiſſet, idq; non ex aliquo Spiritus inſtinctu, ſed ex metu Grammaticorum, *ne* (inquit) *inuenirent licentiam commentandi, & vel beſtias Indiæ, vel montes Bœotiæ, aut iſtiuſmodi quædam portenta confingerent.* Subſtituiſſe vero hæderam, nō quod ad eam magis accedat vox Hebraica, quam ad cucurbitam, ſed ſequutum veteres interpretes, qui κισσὸν verterunt, quia, quid dicerent, aliud non habebant. Adeo nihil hîc erat non humanum, vt ille pro Spiritu Sancto Symmachum & Theodotionem haberet.

XII. Quarto, quia in vertendo, ſententiam aliquoties mutauit: quod nunquam ij faciunt, quos Spiritus Dei afflauit, extra ordinem Sic primo, cum magna voce declamaret in Septuaginta Interpretes, quod Eſaiæ 11. nō expreſſiſſent Nazaræum, tamen ne ipſe quidem poſtea ita putauit interpretandum, ſed florem dixit, & melius, ſicut docet in commentarijs ad eū locum. Similiter cum illud Domini dictum, *flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ* ſumptum ex Prouerbijs contenderet: tamen nullo loco expreſſit quod quidem multo ſit diſertius quam apud Septuaginta, quos indigne exagitabat, ſaltem hoc nomine.

XIII. Rurſus Iſaiæ 19. *Erit terra Iuda Ægypto in feſtiuitatem*: male ſe fatetur feſtiuitatem dixiſſe pro pauore. Valdeq; ingenuè, atq; vt ſimplicitatem decebat Chriſtianam; exemploq; quauis laude digno, *melius reor,* (inquit) *etiam proprium errorem reprehendere, quam dum erubeſco imperitiam cōfiteri, in errore perſiſtere.* Det vero nobis Deus, det etiam Ieſuitis tantæ ſinceritatis exemplum imitari. Sed enim, ergo inquam, & errabat Hieronymus aliquando, cum Scripturas interpretabatur, & agnoſcebat poſtea ſibi aliquid hæſiſſe imperitiæ. Quis neget hominem? quis prophetā aſſerat? Quis amplius contendat opus eius eſſe authenticum.

XIV. Eccleſiaſtē Bellarminus aſſerit bis ab eo verſum: & habetur ſanè eius in commentarijs duplex verſio: vnde patet, diligenti collatione facta, non ſemper in eadem fuiſſe ſententia. Nam 1. c. pro, *Peruerſi difficile corriguntur & ſtultorum infinitus eſt numerus,* quæ verba ſunt Vulgatæ verſionis, in alia habetur, *Peruerſum non poterit adornari, & imminutio non poterit numerari,* atq; hoc poſterius tanquam verius, explicat, priori neglecto. Ibidem iſta, *& agnoui quod in his quoq; eſſet labor, & afflictio ſpiritus,* mutauit in hunc modum, *cognoui, quia & hoc eſt paſtio venti, ſiue præſumptio ſpiritus.*

XV. Cap. 2 *cogitaui in corde meo abſtrahere à vino carnem meam,* At hæc longe aliter, imo in contrarium ſenſum alias ſunt reddita. *Conſideraui in corde meo, vt traherem in vino carnem meam.* Et exponit in commentarijs, volui vitam meam tradere delicijs, & carnem meam ab omnib. curis liberare. Bellarminus illam tranſlationem poſteriorem eſſe putat, hanc a. priorē: quod vnde habeat non ſignificat. Certum eſt tamen hanc eſſe veriorem, ſi conferatur cum textu Hebraico. Nam quod Bellarminus בְּיַיִן vtroq; modo verti poſſe ait, nihil promouet, niſi quod ſuam vel in ea lingua ignorantiam prodit, vel certè intolerandam audaciam. Nego enim vllum poſſe dari exemplum, vbi vocula illa Hebraica ſignificet motum à loco vel à re aliqua.

XVI. Nec ſane vllum video in illis quinq; collectis à Bellarmino. Nam Exod. 12. *Comedes ex eo,* quis huic dicat ſimile: Cap. autem 35. materia ſignificatur ex qua fit aliquid, at Hieronymus vertit *in auro & argento, & ære.* Et 38. rurſus materia, *fecit de ſpeculis mulierum,* Leu. 8. legimus *reliquum de carne & panibus.* Poſt. Chronic. 16. rurſus materia denotatur, *ædificauitq; ex eis.* Sed hoc loco, de quo nunc contendimus, particula eſſet ἀναχωρητική, ſeu διαζευκτική. quod nunquam inuenitur.

XVII. Mitto alia plurima in Veteri Teſtamento. Sed iam in Nouo: Epiſtol. ad Gal. c. 1 *Non acquieui carni & ſanguini:* ipſe melius Græcè haberi teſtatur, *non contuli cum carne & ſanguine,* commentarijs in eum locum. Primo ad Epheſ. pignus non bene poſitum pro arrhabone, eſſe enim hunc futuræ emptionis quaſi quoddam teſtimonium, & obligamentum, illud vero pro mutua pecunia opponi. Cap. 4. pro *deſperantes ſemetipſos,* multo aliud in Græco ſignificari: nam ἀπηλγηκότας, eos dici, qui poſtquam peccauerūt non dolent, exprimique poſſe per indolentes, ſiue indolorios.

XVIII. Quanquam hæc remanſiſſe videntur in nouo Teſtamento, ex veteri editione, quam ille emendauit duntaxat, & quidem leui brachio, multa concedens inueteratæ conſuetudini. Sed quid tum? Nam hinc conſtat, non ex ſpiritus extraordinario afflatu hanc editionem factam: quando melius aliquid eſſe poteſt Niſi forte dicamus, ipſius etiam Spiritus Sancti cenſorem conſtitutum eſſe Hieronymum.

CAP

Cap. VIII.

Editionem Latinam Hieronymus non habuit pro authentica.

I. HAnc editionem neque Hieronymus ipse agnouit esse authenticam, neque post Hieronymum Ecclesia pro authentica vnquam habuit. Ergo Tridentinum Concilium non recte declarauit authenticam. Quis enim melius ac certius iudicium facere potuit, quam Hieronymus? Nam Prophetæ, & Apostoli, hoc est, omnes, qui acti à Spiritu Sancto libros ediderunt Canonicos, ipsi profecto sciuerunt esse, regulam fidei. Iam si Spiritus Spiritum agnoscit, & Ecclesia regitur à Spiritu, ergo necesse est Ecclesiam, primum prolatam hanc editionem, statim agnouisse. Quis ergo non miretur, imo quis credat, postremo demum seculo suo functam Ecclesiam officio, ac nunquam alias?

II. Antecedentis prior pars probatur ex ipso Hieronymo, qui primo liberum facit quibuscunq; vt suam interpretationem pro arbitrio vel legant, vel non legant. Præfatione in librum Iosue. *Cesset arcuato vulnere contra nos insurgere scorpius, & sanctum opus venenata carpere lingua desistat, vel suscipiens si placet, vel contemnens si displicet.* Sic præfatione in Esdram. *Legant qui volunt, qui nolunt, abijciant.* In Iob prolixius. *Habeant qui volunt veteres libros, vel in membranis purpureis auro argentoq; descriptos, vel vncialibus (vt vulgo aiunt) literis, onera magis exarata quam codices: dummodo mihi, meisq; permittant pauperes habere schedulas & non tam pulchros codices, quam emendatos. Vtraq; autem editio, & Septuaginta, iuxta Græcos, & mea iuxta Hebræos in Latinum meo labore translata est. Eligat vnusquisq; quod vult.*

III. Quid? quod iratus aduersarijs, territusque eorum clamoribus, vix audet in publicum prodire, & contrahit sese ad amicos? Præfatione in Esdram: *Obsecro vos, vt priuata lectione contenti, librum non efferatis in publicum, nec fastidiosis cibos ingeratis, vitetisq; eorum supercilium, qui iudicare tantum de alijs, & ipsi facere nihil nouerunt. Si qui autem fratrum sunt, quibus nostra non displicent: his tribuatis exemplar. Hinc patet non putasse Hieronymum suum hoc opus publicè legendum, & quidem alijs eiectis editionibus.*

IV. Hic respons ant Sacrobosc. us & Gretserus: ille 2. parte Defensionis c. 1. iste Apologiæ tom. 1. lib. 2. cap. 11. Et primo, Hieronymum ex modestia animique submissione, ita de se sentire, & publice profiteri potuisse. Secundo, non iudicasse suam editionem habuisse errores in quæ pertinent ad fidem & mores. Tertio, si quid aliquo loco male verterit, eam versionem non esse probatam ab Ecclesia: sed eius correctionem potius.

V. Sed ego, ad primum: nihil esse facilius quam verum alicuius de sua infirmitate sensum eludere, prætextu huius modestiæ: Verum non solere Spiritu Dei afflatos homines, tam demisse de se sentire, vt præiudiciũ faciant, doctrinæ suæ: quam esse oportet authenticam. Nec sane Paulus, quantumuis procul esset à thrasonico fastu, vnquam tamen dixisset de suis scriptis: *legant qui volunt, qui nolunt abijciant.*

VI. Ad secundum non sufficere, nullos errores inueniri contra fidem & mores, vt sit aliquod opus authenticum, amplius enim requiri, vt à seipso autoritatem habeat: & quidem summam. Agitur enim de Scripturis Canonicis. Deinde, quid tum, si nihil contra fidem, & bonos mores, dum aliquid contra narrationis primæ veritatem? Neque enim ea sola, quæ ad fidem moresque spectant, Canonica sunt, sed omnia omnino. Et interest Ecclesiæ, exempli gratia, vt in historia diluuij, non negetur coruus redisse, si contra Moses asseruit. Quanquam, quid illud sit, nihil habere contra fidem: Ego quidem non video, si verum, quod Iesuitæ obstinatè asseruerunt in colloquio Ratisbonensi, quæcumq; in Scripturis sunt, esse totidem articulos fidei: etiam hunc canem Tobiæ habuisse caudam.

VII. Ad tertium: Cur ergo contendunt esse authenticam versionem Hieronymi, si quid admittitur fuisse versum male? Si asseritur probatam esse correctionem? Quamuis hoc ipsum, cui sano se persuasurum sperat Gretserus: hoc, inquam, quod asserit, si quid sit versum male, non fuisse receptum? Cum contra constet infinitis experimentis? Certe illud de muliere conterente caput serpentis, Sixtus retinuit in sua editione, quod tamen tolerari nequit. Et à Bellarmino excusatur tantum, non vero defenditur tanquam authenticum ab alijs non probatur, vt dicam paulo post: Imo Sacroboscus c. 2. part. 3. accedit ad Riberæ sententiam, qui dicebat ea exemplaria esse correctiora, quæ, *ipsum* dicant. Ergo, inquam, hæc Ecclesia (si Ecclesia est, sed hoc nihil ad hãc rem) probauit exemplaria minus correcta. Et Gretserus speret tam manifesto se nobis impositurum.

VIII. Iam de Ecclesia facile negotium: Primum enim ostendimus c. 2. non fuisse agnitam editionem Hieronymi authenticam longo post Hieronymum tempore: quinetiam Bellarminum cæteris modestiorem, eius vsum repetisse duntaxat à temporibus Gregorij magni. Vixit autem iste post Hieronymum annis ducentis, & quod excurrit. Deinde nullum vnquam factum est hac de re Decretum vllius Concilij aut Generalis, aut particularis. Itaque videtur paulatim obtinuisse: non aliter quam prioribus seculis, illa Itala, olim communis appellata. Vnde factum, vt Tridentini hoc tantum vsi sint argumento: nam si decretum aliquod habuissent, an credimus omissuros fuisse?

IX. Et tamen hic vsus non eiusmodi erat, vt omnino aliæ editiones nullo loco censerentur. Nam Petrus Sutor capite duodecimo fatetur adhuc Ecclesiam vti interpretatione Septuaginta Seniorum in officio diuino quantum ad introitus Missarum, Responsoria matutinarum, aliaque id genus nonnulla.

X. Deinde docti sibi liberum putarunt hanc ipsam editionem libere carpere, quoties id vere posse putabant. Sic Lyranus sæpissime, Geneseos vigesimo primo, obseruauit Hebraicè haberi Saram vidisse Ismaelem ludentem: Latinam vero editionem addere, cum Isaaco, vnde nonnulli quædam diuinabant, non satis ad rhombum. Alij sunt plurimi loci, quorum nonnullos collegit Sutor c. 7. Etsi autem non semper legitima est reprehensio, tamen ostendit hoc ipso, non adeo fuisse authenticam editionem, vt nõ putauerit sibi vllo prætextu ab ea discedendum. Paulus Burgensis, etsi laborauit aduersus Lyranum, tamen ipse etiam non raro confugit ad Hebraicam veritatem.

XI. Laurentius Valla vixit seculo decimo quarto. Is magno labore nouum Testamentum recensuit, & sæpissime correxit ad Græcam veritatem. Franciscus Georgius Venetus edidit problemata in vniuersos Bibliorum libros. In his soluendis non raro discedit à Latino ad Hebræum, vt Sectione 1. tom. 1. problem. 55. 68. & alias. Thomas de Vio, Cardinalis Caietanus, quoties idem fecit? Nam conqueritur Canus eum vix vllam habere Latini interpretis rationem: fecit autem ante vibratum fulmen brutum è Tridento. Nam decretum hoc conceptum est anno quadragesimo sexto post millesimum quingentesimum; Illius vero Commentarij in nouum Testamentum, absoluti anno vigesimo nono.

XII. Quid? quod Galatinus in libris de Arcanis Catholicæ veritatis, & Reuchlinus in libris de Cabbala, sæpius à seipsis locos Scripturæ ex Hebræo, malunt vertere, quam vti vulgata editione? Galatinus lib. 8. cap. 11. *Sit lux, & fuit lux*, ex 1. Geneseos. Libro 6. cap. 7. *Replete aquas in maribus.* Libr. 11. c. 7. ex Geneseos 17. *Et præputiatus masculus, qui non circunciderit carnem præputij sui.* Iam Reuchlinus lib. 3. *Dixit Mosi Deus, faciam meam videre non poteris: seu verius sic, & facies meæ non videbuntur.* Et paulo post, *De Salomone, Ecclesiastis* 11. *legitur, quod quæsiuerit, vt inueniret res bene placiti.* Infinita huius generis exempla.

XIII. Sed paulo post hæc tempora hanc libertatem extinxerunt boni illi scilicet, veritatisque zelo pleni patres Tridentini. Atque exinde vix vllum videas recedentem à recepta, tumque sancita consuetudine, præter eos, quibus dedit animos Omnipotens, vt eriperent se à tanta tyrannide, & palam desertis Antichristi castris in Ecclesiam se reciperent. Quæ tanta, tam subita mutatio non redolet profecto pristinam sinceritatem. Nam vix intercesserunt anni viginti. Quid autem viginti dico? Imo Steuchus florebat anno quadragesimo, hoc est, aunis sex duntaxat, ante id decretum conditum: & tamen infinitis locis Vulgatam editionem vellicat, cuius se admiratorem præbet maximum. Obscuriorem dicit textu Geneseos 7. & Exod. vlt. Alienam à sensu, Geneseos 21. & 24. & 36. & 49. & alias. *A*deo didicerant ante Tridentinam coniurationem docti, non iurare in verba magistri.

XIV. Pergo ad aliud argumentum: Si Latina hæc editio est authentica, & quidem sola authentica: ergo pars tantum Ecclesiæ habuit verbum Dei authenticum. At hoc est absurdum: ergo & illud. Consequentia patet, quia primo non tantum Dei verbum est authenticum, sed etiam nihil potest censeri pro DEI verbo in Ecclesia, quod non sit authenticum.

XV. Secundo, quia Ecclesia Latina, pars tantum est vniuersalis Ecclesiæ: præter quam erant Græcæ erant Palæstinæ, erant aliæ, quæ hanc editionem οὐδ' ὄναρ, οὐδ' ὕπαρ norant. Imo ne quidem tota Latina. Nam cur non exciperemus totum illud tempus quod est ante Hieronymum. Imo post Hieronymum etiam ducentos annos?

XVI. Nec licet excipere, alias fuisse authenticas editiones, quibus aliæ vsæ sint Ecclesiæ. Nam qui eiusdem rei διάγραφα diuersa & ἀσύμφωνα diceret omnia authentica, nondum vllus inuentus est cerebri satis sani. Et quæ ratio esset finiendorum dissidiorum? Nam oriri posse infinita ex varijs editionibus, quis non videt? Vnde recte Hieronymus, cum de Græcis editionibus loqueretur præfatione in Paralipomena. *Totus Oriens hac inter se trifaria varietate compugnat.*

XVII. Porro assumptum, nec indiget probatione: nec negari potest à Papistis, qui magnum nobis incommodum obijciebant si Latina Ecclesia careret editione authentica. Nam quæ hanc illi ratio magis necessariam efficeret, quam reliquis? Maxime cum efficerent partem Christianitatis longe maximam: Nam Latina editione vtebantur tantum, Italia, Hispania Gallia, Anglia, Germania, fortasse & Illyricum, & præterea Africa. Hic vero terrarum tractus, quantulus est, si conferatur cum Græcis Europæis, Ægypto, & tota Asia?

Cap. IX.

An editio Latina assequatur maiestatem Spiritus.

I. HÆc editio, si esset authentica, esset diuina. Si esset diuina, assequeretur dignitatem maiestatemque Spiritus Sancti loquentis in Scripturis. At non assequitur, ergo neque diuina est, neque authentica. Maior facile apud quemlibet iudicij non immaturi fidem sibi ipsa faciet, maxime si attendamus in varijs rerum sacrarum Scriptoribus, styli varietatem non obstare, quominus in singulis nescio quid agnoscant diuini, quod vix possunt exprimere, adeo vt licet Esaias fuerit eloquentissimus, non tamen diuinior appareat quam Amos, quem nonnulli opilionem esse volunt. Et Lucas nitidissimus eorum, qui Græce Nouum Testamentum scripserunt, non præcellat hac parte Matthæum, aut Marcum.

II. Porro assumptionem probo, primo testimonijs: secundo experientia. Primus mihi testis esto ipse Hieronymus, præfatione in Esaiam. *De Esaia sciendum*, (inquit) *quod in sermone suo disertus sit: quippe vt vir nobilis, & vrbanæ eloquentiæ, nec habens quicquam in eloquio rusticitatis admistum. Vnde accidit, vt præ cæteris, florem sermonis eius, translatio non potuerit conseruare.* En tibi confessionem ingenuam. Quid a. fuit causæ, quominus idem flos conseruaretur? Non fuit sane Spiritus Dei impotẽs: non elinguis. Non ipsa Latini sermonis inopia: nã si linguam linguæ comparamus, quid erit ad Latinam Hebræa? nempe quod rustica ad ciuilem. Quid ergo? non poterat Deus, si extra ordinem operatus esset in Hieronymo, in lingua iam per se disertissima, imo non tantum disertissima, sed etiam eloquentissima, eloquẽtiam repræsentare eius linguæ, quæ & sono barbara, & vo-

cabulis angusta, & phrasibus semirustica erat? Imo nemo dubitat, quin id potuerit Omnipotens, qui Mosi irascebatur, quod balbutiem prætenderet. Sed non potuit humanum ingenium assequi diuinum eloquium.

III. Alter mihi testis erit è medio Iesuitarum grege, Andradius, qui lib. 4. defensionis Tridentinæ, nescio quid agnouit in vulgato interprete ἐνθέστερον, atque humanum. *Non ita se diuina vis* (inquit) *in vulgatum interpretem effudit, vt cum sanctissimis heroibus, qui sacra nobis mysteria literis mandarunt, conferri queat, aut omnium quæ interpretanda suscepit, assequi perfectam cognitionem potuerit: sed his fuisse à sempiterno numine ornamentis illustratum existimandum est, quæ Ecclesiæ rationibus expedire intellexit. Nec vero sine admirabili quadam prouidentia, nonnulla voluit in eius lucubrationibus humanæ imbecillitatis exstare vestigia, quæ satis proderent, non omnia fuisse illius menti, tanquam Apostolis, atque Prophetis diuinitus instillata.*

IV. Hic nobis plura dat vltro, quam quærebamus nunc quidem. Cũ enim ageremus tantum de stylo, in quo testem habebamus ipsum Hieronymum, iste nobis etiam mysteriorum non satis capacem Veterem Interpretem, non tam confitetur, quam sponte profitetur. Et Authenticam editionem quis asseret? Eam, inquam, quæ nec stylum exhibet diuinum, nec assequitur mentem authorum suorum. *Vnum scio*, (inquiebat Hieronymus, prologo in Iob) *non potuisse me interpretari, nisi quod ante intellexerim.* Ergo si non perfectè cognouit, non est etiam perfectè interpretatus. Si non perfectè, ergo, vt volebamus, subsidit infra maiestatem Spiritus diuini. Insaniunt igitur, qui eius opus volunt esse authenticum, id est, æquari ipsis αὐτογράφοις.

V. Ad experientiam venio, cuius erunt duo capita: Vnum à barbarie, sordibusque Latini sermonis, quibus editio Latina conspurcatur: Alterum ex ijs locis, qui etsi non falsè, tamen non sunt satis apte redditi. Barbaries partim est in solœcismis, partim in vocabulis non Latinis, ex intempestiua æmulatione Hebraici Græciue contextus, quam Hieronymus κακοζηλίαν appellabat.

VI. Solœcismi, Genes. 13. diuisi sunt alterutrum à fratre suo. Et 21. *Non audiui præter hodie.* Et 42. *alius non est super.* Leuitici 26. *trademini in manibus hostium.* Iudicum 7. *Castra Madiam erant subter in valle.* Et 8. *quindecim millia viri remanserant, & Dominare nostri*: quod vitium alibi sæpe occurrit, tum etiam in Nouo Testamento, vt Matthæi 20. *Principes gentium dominantur eorum*, vbi etiam *gentium & eorum* non satis conueniunt. Esaiæ 1. *Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum, & iudicate pupillo*, & iterum, *pupillo non iudicant.* Item *Vindicabor de inimicis meis.* Secundo, *cum surrexerit percutere terram.* Cui peccato simile occurrit Gen. 2. *faciamus ei adiutorium simile sibi*: nam vtrobique negligitur reciproci pronominis natura. Rursus Esaiæ 5. *Cantabo dilecto meo canticum patruelis mei vineæ suæ.* Et, *coniungitis domum ad domum.* Hieremiæ 11. *foris Hierusalem*, Hieremiæ 5. *Iniquitates nostræ declinauerunt hæc*, pro auerterunt. Et 7. *Vos confiditis vobis in sermonib. mendacij.* Infinita sunt huiusmodi, & quidem ex ijs libris quorum stylus est optimus.

VII. Quid iam Psalmos dicam? Nam hi videntur data opera versi in contumeliam Latini sermonis. Tertio: *non est salus ipsi in Deo eius.* Quarto, *Quæ dicitis in cordibus vestris, & in cubilibus vestris compungimini.* Quinto, *ad te orabo.* Nono: *In conuertendo inimicum meum retrorsum infirmabuntur*, Ibidem. *Requirens sanguinem eorum recordatus est*, Rursus, *vide humilitatem meam de inimicis meis.* Decimo: *deprehenduntur in consilijs quibus cogitant.* Et 17. *intende deprecationem meam.* Et 18. *nec impie gessi à Deo meo.* Rursus, *& inimicos meos dedisti mihi deorsum.* Iterum, *subdis populos sub me.* Quid si reliqua persequar? Sed nonnulla præterea collegit Whittakerus: plurima Hunnius: quæ intacta reliqui, vt par erat in tanta copia.

VIII. In Nouo testamento Matthæi 2 *Staret supra vbi erat puer.* Tertio, *Vestimentum de pilis camelorum.* Quinto: *Reus erit iudicio, reus concilio, reus gehennæ*, potius, vt Latine loquaris, iudicij, inquit Lucas Brugensis. Item: *Iam mœchatus est eam.* Rursus: *Quicunque te angariauerit mille passus, vade cum eo & alia duo*, Sexto: *Ne soliciti sitis animæ vestræ, neque corpori vestro.* Et *vos magis pluris estis illis.* Marci 1. *Et zona pellicea circa lumbos eius:* Iansenius: Latinius fuisset, circa lumbos suos. Lucæ 1. *Et ipse præcedet ante illum in spiritu & virtute Eliæ, vt conuertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam iustorum, parare Domino plebem perfectam.* Ibidem, *Obumbrabit tibi*, Rursus, *Suscepit Israel puerum suum memorari misericordiæ suæ.* Ioan. 14. *maiora horum faciet.* Actor. 10. *Hoc autem factum est per ter.* Post. ad Corinth. 2. *Deo autem gratias.* Actor. 2. *Circiter tria millia:* Salmero, *pro ter mille, quia millia neutrius est generis, & non quadrat animabus, quæ fœminini generis, aut hominibus, qui sunt masculini, non curauit igitur interpres Grammaticorum regulam.*

IX. Iam infinita sunt vocabula abhorrentia ab vsu Latino, siue inclinatione, siue formatione, siue significatione. *Destrauit*, Genes. 24 *Odiuit*, Esaiæ primo, *appropiet*, quinto. *Mirificauit*, Psalm. 4. *Confortati*, pro roborati: Et, *voluit me*, pro amauit, Psalmo 18. *Exiet*, Matthæ. 2. & 5. *Mutuare* quinto? *Pugillarem*, Lucæ primo, *Manicabat.* Et 21. *Adiudicauit*, pro iudicauit, Et 23 *coutuntur*, Ioannis quarto: *Pœnitemini.* Actorum 8. *præcausati sumus*, προῃτιασάμεθα, ad Rom. 3. *minorauit* pro minus habuit, post. ad Corin. 8 *Intentator*, pro, non tentator Iacobi 1. *Incessabilis peccati*, secundi Petri 2. *Inconfusibilis*, secundo ad Timotheum 2. *Valefaciens*, post. ad Corinth. 2. Quid *interrasiles*, Exod. 25. & *suprasedens*, & *magnati*, Ecclesiastici 33 Et *inimicari*. Et 28. Et *insufficabiles*, Et 11. & *insuspicabilia* Et 25. & *pessimare*, Et 11. 36. 38. *implanauit* ἐπλάνησεν. Et 15. *Implanatus* πεπλανημένος Et 34. *Inauxiliatus* Sapientiæ 12. ἀβοήθητος. *Fasciaretur*, vt legit Sixtus, siue *fasciretur*, vt reliqui, Ezechielis 30. *Incredibilis*, pro incredulis, ad Titum primo: *Emigrare aliquem*, Psalmo quinquagesimo secundo. Quid alia absque numero? Vnum addo, quod nullo modo omissum oportuit festiuum & elegans. Vterum nouit autor iste quisquis est, non tantum in fœminis Geneseos trigesimo quinto: sed etiam in viris, Geneseos decimoquinto: Iobi 19 ac 20., prioris Paralipom. 21.

X. Venio ad eos locos, qui sunt minus apte redditi, quorum quantam segetem esse putatis? Sed nos nostro more speciminis gratia annotabimus nonnullos, non enumerabimus omnes: quod si velim, annus deficiat. In Mose, Geneseos primo, *mitto ferebatur* & *firmamentum*, quæ notauimus libro præcedente: sed, pomiferum lignum, cur dictum est, pro fructifero? Non enim omnia fructifera pomifera. Cur etiam tempora, quæ Hebraice sunt מועדים, Græce καιροὶ, Latine tempestates? Nam rursus omnis quidem tempestas, est tempus: sed non omne tempus est tempestas, siue tempestiuitas. Capite secundo, formatum esse hominem à Deo de limo terræ, aut falso, aut improprie dicitur: Nam אדמה non significat limum, sed terram potius cultui aptam. Quidam argillam: non recte, mea sententia: etsi colorem prætendere possint, quia argilla rubescit: sed hanc omnes sciunt ineptam ad colendum: nec minus limum. Recte postea formata dicuntur omnia animantia, non de limo, sed de humo: Eodem capite, *& posuit eum in paradiso.* Pererius, *Pro illo verbo* posuit, *Hebraicum verbum* ויניחהו *est multo sane siginficantius. Significat enim dimisit, seu reliquit: quo significatur Deum non duxisse Adamum in paradisum, vt ei paradisi pulchritudinem & magnificentiam tantum ostenderet, & mox inde eum abduceret, sed inibi dimisit & reliquit eum tanquam loco eius habitationi destinato.* Capite 3. *Et tu insidiaberis calcaneo eius*: cum tamen eodem versu eandem vocem reddidisset per conterere. Quod si non tam proprie dici posset serpentem conterere calcaneum, quã semen mulieris conterere caput serpentis, quod tamen plerisque video placere: tamen fuisset potius aliud conquirendum vocabulum, quo melius vtrumque exprimeretur, vt Castellioni placuit, allidere: quanquam ne hoc quidem satis ἐνεργητικόν. Steuchus, *Hebraice, non est insidiaturus, sed idem verbum, ipsum semen, inquit, conteret tibi caput, ac tu conteres ei calcaneum.* Vt vt sit, eos non possum satis laudare, qui in vertendis sacris libris eandem vocem, non nisi grauissimis de causis, vna eademque voce exprimere cessauerunt. Qua in re fuerunt religiosissimi ij, qui nostram editionem Gallicã postremo recognouerunt. Hoc sane loco si fuit ab ea religione discedendum, tamen aliud omnino vocabulum adhibitum oportuit: nam insidiæ multo leuiores sunt, quam quod significauit Moses.

XI. Capite quinto Enochum non satis proprie dicitur Deus tulisse: nam לקח est accipere, vel recipere ad se, quæ phrasis multo augustius significat fidelium beatitatem. Et sic capite sexto redditur, *acceperunt sibi vxores.* Vbi illud, *& cuncta cogitatio cordis intenta esset ad malum omni tempore*, longe dilutius est, quam quod in textu legimus: *Omne figmentum cogitationum cordis eius duntaxat malum omni die*, vel omni tempore. Bellarminus asserit vtrobique sensum esse eundem, quia figmentum cordis significet cogitationem cordis, & idem sit, cuncta cogitatio intenta est ad malum, & non est nisi malum. At fallitur: Nam primo, Hebraicè non est figmentum cordis, sed figmentum cogitationum cordis: proinde pro tribus gradibus Latine exprimuntur solum duo: est autem sensus horum graduum, non tantum voluntatem esse corruptam in homine, sed etiam ratiocinationem, quæ præcedit voluntatem, nec tantum ratiocinationem, sed etiam imaginationem, quæ rursus præcedit ratiocinationem, & est facultas illa prima in hominis mente, qua concipiuntur ea, quę postea ratione iudicantur, & tandem voluntate concluduntur.

XII. Deinde non prorsus idem, est intenta ad malum, &, duntaxat mala, nam hoc multo fortius est. Tendunt ad corruptionem ea, quæ nondum sunt corrupta, sed vicina corruptioni. At quæ sunt tantum mala, ea iam actu ipso, non vero δυνάμει mala sunt. Itaque recte Chemnitius dixit hac versione extenuari peccatum originale: Non sequi autem omnia opera hominum esse mala, facile illi concesserim. Quis enim neget & Henocum ambulasse coram Deo, & Noe fuisse iustum, ac non quidem perfectum quod vitium est Vulgatæ versionis, sed sincerum, siue integrum in generationibus suis: At ille vicissim negare non debet hoc loco significari, quæcunque in homine non sunt ex regenerationis gratia, ea esse mala: & quidem non tantum aut aliquando, sed aut sæpius mala duntaxat mala, hoc est nunquam nisi mala. Deuter. 29. *Sed cunctis præsentibus & absentibus*, intempestiue affectata breuitate, pro, *tum ijs qui hic sunt hodie stantes coram Domino Deo vestro, tum ijs qui non sunt vobiscum hodie*, quemadmodum legitur Græcè. In quo, vt concedam reliqua non esse magni momenti, certe illud *coram Deo*, non oportuit omissum.

XIII. Sustineo de Mose plura dicere. Esaiæ secundo. *Conflabunt gladios suos in vomeres.* Ridiculè: quis enim conflari vidit gladios aut vomeres? Rectius Græcè συγκόψουσι tundent. Quinto: *lapides elegit ex ea*: pro, purgauit eam lapidibus. Quarto. *Inuocetur nomen tuum super nos*: pro appelletur, siue nominetur, phrasi Hebræa, cuius sententiam Iunius expressit, *Vocentur de nomine tuo*, à qua longe recedit Latinorum inuocatio. Hieremiæ quinto, *Circuite vias*: Satis inconsiderate: vias enim circumiri quis vidit? Hebraicè plateæ significantur. Ibidem, *noluerunt reuerti*, pro conuerti: nam vtrumque significat verbum Hebræum: sed illud prius vix dici solet de pœnitentia. Item *forsitan pauperes & stulti ignorantes viam Domini.* At propheta asserit, non vero dubitat: debet autem ita verti. *Vtique pauperes sunt*, vel potius tenues: *stulte agunt*, *quia non norunt viam Domini.*

XIV. Osee 1. *quiescere faciam regnum Israel*, quibus lectis, quis non putet promitti quietem regno Israelis? At Propheta minatur potius Deum effecturum, vt nullum amplius sit id regnum. Itaque etsi alias verbum Hebraicum significat id quod Latinè redditum est: tamen hoc loco debuit potius verti, vt postea c. 2. *cessare faciam omne gaudium eius.* Septuaginta καταπαύσω, qui tamen hoc posteriore loco dixerunt ἀποστρέψω. Cap. 4. *Iudicium Domino cum habitatoribus terræ*, at Propheta litem dixit, siue contentionem. Sic paulo post, *Vnus quisque non iudicet, & nõ arguatur vir*, pro nemo contendat, aut increpet quenquam. Rursus. *Dominum dereliquerunt in non custodiendo*, pro Dominum desierunt obseruare, vt vertit Iunius.

XV. In Nouo Testamento. Matth. 1. *Quod in ea natum est*; pro genitum: nunquam enim Latinus aliquis natum dixit, qui tantum conceptus sit, nec vterum egressus, apud Græcos autem τὸ γεννηθὲν, vtrumque significat. Capita 4. *Et abijt opinio eius*, pro fama, opinionem Latine dicunt quam quisque habet de re quam animo agitat, quæ ex publica relatione auditur: Græce autem Matthæus ἀκοὴν dixit, quæ vox longe abit ab opinione, & vsurpatur à Matthæo ex idiomate Hebræo שמועה. Idem peccatum est c. 24. *Opiniones præliorum*, pro rumoribus. Cap 5 *Quoniam ipsi consolabuntur*: Græcè παρακληθήσονται, passiue cum tamen Latine consolari non

sonet:

lonet nisi actiue: Rursus, *Si sal enanuerit* pro μωραινθῇ infatuatus fuerit. Sexto, *cum oraueris*, pro orabis, exterminant, ἀφανίζουσι, quod Beza reddidit *obsurant*, vel deformant. Et tamen paulo post idem verbum exprimitur, *demoliri. Vbi arugo & tinea demolitur:* Beza melius, *corrumpit*. Rursus, Vnum sustinebit: ἑνὸς ἀνθέξεται: Beza, *vni adhærebit*. Significat enim verbum Græcum tenacem esse alicuius rei: vnde 1. ad Titum redditur per amplecti. Gallicè, optime in Luca *se tiendra à l' vn*: apud Paulum *se tenant à la parole fidelle*. Et 26. *Introeuntibus vobis*. Salmero tractatu 2. tom. 9. *Siue potiu, vt Græca habent ingressis vobis*, εἰσελθόντων ὑμῶν. *Non inquit, ingredientibus vobis in ciuitatem occurret homo iste: Sic enim ciuitatem exiret, ac proinde is sequendus non fuisset, deducturus in domum quæ fuisset extra ciuitatem.* Actor. 1. *Turba hominum*: ὄχλος ὀνομάτων, turba nominum, *Et quanquam*, inquit Salmero, *vtraq; lectio turba nominum vel turba hominum in sensu ipso conueniant, cum nomen pro re nominata vsurpari soleat, & Petrus non ad nomina, sed ad homines nominibus repræsentatos loquutus sit, lectio tamen illa quæ ex Græco fonte deducitur, purior videtur ac prægnantior.* Lucæ 16. villicus, villicatio, αἰτ. οἰκονόμε καὶ οἰκονομίας, Inepte & contra parabolæ textum. Vide Hieronymum quęst. 6. ad Algasiam. *Actorum* primo *Iudas possedit agrum ex mercede iniustitiæ*: vnde Gregorio negotium 1. Moral. 9. quomodo possedisset, qui statim pretium retulisset: cum tamen plane res sit ὑπήσατο, acquisiuit. Actor. 4. *Anania, cur tentauit Satanas cor tuum?* At Græce, non ἐπείρασε tentauit, sed ἐπλήρωσε impleuit. Quanquam Salmero illam lectionem sinceriorem putet: & esse apud Epiphanium in Catharis. Sed ἐπλήρωσε longe aptius & plenius verbum, quam tentandi. Nam hoc vocabulo solent potius diaboli incentiua prima significari, etiam ea quæ cohibentur: cum hic agatur de scelere perfecto: atq; ita descripto, vt non gradus quidã esse putetur, sed sũma potius nequitia. Nec valet ratio, in nobis positũ non esse tẽtari, aut nõ tentari, sed assentire & dissentire: Et enim cũ assentimus, tũ diabolus replere dicitur cor nostrum. Itaque Petrus significauit, ita Ananiam assensisse tentationi primæ, vt Satanam quasi intra se totum acceperit. Atque adeo si non erat in potestate Ananię tentari aut non tentari, quo sensu Petrus interrogauisset. Quare tentauit Satanas? Epiphanium fateor habere ἐπείρασε: sed, vt videtur, & sæpè fit, non recitans αὐτολέξει. Nam Syrus interpres dixit מלא: neque quisquam alius aliter reperitur legisse, quam ἐπλήρωσε.

XVI. In Paulo. *Primo ad Romanos Per quem accepimus gratiam, & Apostulatum ad obediendum fidei in omnibus gentibus*: Græce est, εἰς ὑπακοὴν πίστεως, ad obedientiam fidei, nimirum, quæ exigeretur à Gentibus. At Latina phrasis propriè significat eam, quam ipse Paulus exhiberet. Ibidem τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, non est, *quod notum est Dei*, sed quod Deo cognosci potest. Paulo post: *à creatura mundi conspiciuntur*: ambigue, putet enim aliquis significari creaturam, id est, res creatas conspicere inuisibilia Dei, at Paulus dixit, inuisibilia Dei conspici ex creatione mundi, dum ex rebus conditis intelliguntur. *Euanuerunt in cogitationibus suis*, pro vani facti sunt, ἐματαιώθησαν, sed διαλογισμοὺς significant ratiocinationes potius, quam cogitationes: Θεοστυγεῖς *Deo odibiles*, melius Beza, Dei osores, loquitur enim Paulus de infidelium vitijs, quæ ipsis inhærent, & ab ipsis sunt, vt reliqua ostendunt omnia, Ἀσυνθέτους, καὶ ἀσυνθέτους *incompositos, & absq; fœdere*, quanto melius Beza, fœdifragos, & implacabiles? Tertio: *& vincas cum iudicaris*: pro *cum iudicas*: nam etsi phrasis Græca vtrumque significat, tamen considerari oportuit locum citari ex Psalmo quinquagesimo primo, vbi בשפטך actiuum est, non secus quam primo Samuelis cap. 5. לשפטנו da nobis regem vt iudicet nos. Nam passiui alia forma est, vt Psalmo centesimo nono בהשפטו ἐν κρίνεσθαι αὐτόν, *cum iudicatur ipse*. Rursus, *egent gloria Dei*, ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, deficiuntur gloria Dei, vt vertit Beza. *In sustentatione Dei* ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ, in tolerantia Dei. Νόμον ἱστῶμεν, melius, legem stabilimus, quam statuimus. Statuere enim est eorum quæ nondum sunt, vt apud Virgilium: *Vrbem quam statuo*, at stabilire, confirmationem significat eorum, quæ iam sunt. Cap. 4. Salmero tractatu 30. in Epistolam ad Romanos. *Græca litera habet, inuenisse secundum carnem, & non Patrem nostrum secundum carnem, vt textus noster.* Cap. 15. *vt adiuuetis me*, pro συναγωνισασθαί μοι, *vna mecum certare*: siue prout recte Syrus, *vt laboretis mecum*. Posterior. ad Corinthios 2 *Deus triumphat nos*: nimis malo omine: longe melius Syrus, *DEVS triumphum nobis facit*.

XVII. Quid? quod non sumus nos soli Lincei? Nam & Papistæ ipsi, ipsi, inquam, Papistæ alias vanissimi adoratores Editionis Latinæ, coguntur de ea nonnihil secius & sentire, & pronunciare. Mittam Steuchum, & Caietanum, & Erasmum, & Vallam. Recentiores nominabo. Salmero disp. 50. in Epistolam ad Romanos, *Regius Psaltes totius humani generis confessionem faciens, non modo dixit: Ecce in iniquitatibus conceptus sum, sed addit & in peccatis peperit me mater mea. Quæ lectio Septuaginta est, & multorum Patrum, etiam Hieronymi, & elegantior illa vulgata, & communi, quæ habet, & in peccatis concepit me mater mea.* In prioris ad Corinthios 11. *Decaluari verbum est, nec Latinum, nec proprium.* In 15. *Alia claritas.* Græce δόξα gloria Iustinianus. *Profecto maius quiddam significat gloria, dignitas, maiestas, quam claritas.* Tract. 8. tom. 7. *Græce non dicitur, Minimum omnibus seminib. vt habet Matthæus, quia oratio illa parum Latina esset.*

XVIII. Matthæi 5. *Possidebunt terram.* Iansenius. *Græce est* κληρονομήσουσι, *plus est autem hæreditate vel in hæreditatem accipere terram, quam possidere terram.* Iterum, *Lucerna corporis tui.* Iansenius, *Græce non est corporis tui, & oculus tuus, sed absolute, lucerna corporis est oculus Quæ absoluta sententia plus habet gratiæ & dignitatis.* Et Iansenio consentiunt Lucas Brugensis, ac Salmero. Iterum: *Vade cum illo & alia duo.* Maldonatus, *Noster interpres forte legit* ἄλλα δύο *alia duo, quæ efficiunt tria millia. Nisi vt nonnulli suspicantur, aut ipse, aut alius quispiam addidit postea illud, alia. Melius sententia constabit, si non legatur.* Matth. 6. *Nolite multum loqui.* Iansenius. *Non hic est* πολυλογία, & πολυλογία, *sed* βαττολογεῖν & βαττολογία, *quæ dictio non simpliciter multiloquium significat, sed nugacitatem, futilem verborum profusionẽ, qualis est, cum idem frequenter sine causa repetitum inculcatur.* Matt. 7. *Ne forte cõculcent.* Franciscus Lucas Brugensis. Μήποτε, *nequando, non est dubitantis: tametsi interpres vertat, ne forte.* Et 11. *Vsq; ad infernum descendes* Maldonatus, καταβιβασθήσῃ, *deprimeris, non enim sponte descendet, sed vi detrudetur.*

XIX. Lucæ 1. *Apparuit illi Angelus Domini*, Iansenius. *Græca non habent* ἐφάνη, *sed* ὤφθη, *hoc est, visus est, ne intelligatur imaginaria & phantastica apparitio, sed corporalis visio. Apparere enim dicuntur ea quæ non sunt. Quãquam recte satis interpres verterit, si modo recte intelligatur,* Ergo inquam, ambigue expressit, quod Græcè est magis certum. Rursus. *Et incredules. Græce non est* ἀπίστοις, *sed* ἀπειθοῖς *quod nomen etiam significat inobedientes, quomodo magis hic verti conueniebat.* Cap. 2. *Desponsata sibi vxore prægnante.* Maldonatus. *Non est sensus desponsatam illi fuisse, cum iam esset prægnans, sed fuisse illi prius desponsatam, & iunc cum in Bethlehem ascenderunt, fuisse prægnantem Græce ea ambiguitas, quæ in nostra apparet versione, nulla est.* Cap. 4. *Per vniuersam regionem* Iansenius, *Græca amplius quid habent & significant,* καθ' ὅλης τῆς περιχώρου, *hoc est, per vniuersam finitimam regionem, quo significatur non tantum fama eius peruagasse vniuersam regionem illam in qua prædicauerat, sed & eam quæ circumiacebat.* Iterum *Ipse transiens per medium illorũ ibat. Sic verti melius posset. Ipse autem cum transiuisset per medium ipsorum ibat.* Et 7. *Vnicus matri suæ.* Iansenius. *Et quod est maius, vnigenitus: Græca n. habent* μονογενής. Iterum. *Misericordia motus super eam.* Salmero, *Significantius aliquid dicitur in Græca litera: dicitur enim* ἐσπλαγχνισθὴ, *id est, ex intimis visceribus misertus est illi.* Cap. 10. *Suscipiens autem Iesus dixit.* Maldonatus, *Respondens* ὑπολαμβάνων, *quod noster interpres vertit suscipere, expresso quidem Græco verbo: sed non satis perspicua sententia.* Et 16. *Et in his omnibus.* Iansenius, *Pro super vel præter hæc omnia.* Rursus, *Chaos magnum firmatum est.* Idem Iansenius, *Notandum vocem Chaos valde improprie positam, si modo non est vitium scriptorum, quemadmodum vult Budæus.*

XX. Ioannis 1. *Et vidimus gloriam eius.* Iansenius, *Nos inquam Apostoli vidimus, aut, vt magis sonant Græca, spectauimus, & conspeximus. Est enim* θεασάμεθα, *quod non simpliciter videre significat, sed spectare, hoc est, diligenter & fixe intueri aliquid ceu nouum & admirandum spectaculum.* Maldonatus, θεασάμεθα. *spectauimus, contemplati sumus quasi in aperto, quasi in theatro.* Brugensis, *Significatur visus diligens, fixus, & attentus.* Cap. 3. *Tu es Magister in Israel* Maldonatus, *Græcè adiecto articulo, singularis & eximius Magister videtur significari,* τὸν εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἰσραήλ. *Tu es Magister ille Israel, aut, tu es magister totius Israel, id est, omnium doctissimus, qui totum Israel, etiã doctissimum quemq; doces. Hanc enim vim hoc loco habere mihi videtur additus articulus.* Cap. 5. *Crederetis forsitan & mihi:* Maldonatus, *Crederetis vtiq; mihi, neq; enim dubitantis, hac loco, sed affirmantis particula est.* Cap. 12. *Omnia traham.* Salmero tract. 56. tom. 8. *Græce est* πάντας, *& sic legunt Chrysostomus & Theophylactus, & interpretantur.* Maldonatus. *Certe melius Chrysostomus, Cyrillus, Leontius, & Theophylactus, Omnes dixisse, vt non solum Iudæos, sed etiam Gentiles significaret.*

XXI. Actor. 1. *Turba hominum*: pro ὄχλος ὀνομάτων; turba nominum, *Et quanquam vtraq; lectio* (inquit Salmero) *hominum & nominum in sensu ipso conueniant, lectio tamen illa, quæ ex Græco fonte deducitur, purior videtur ac prægnantior.* Coster. ad Corinth. 1. *Quotquot enim promissiones Dei sunt, in illo est: ideo & per ipsum Amen, Deo ad gloriam vestram.* Salmero. *Græca hic paulo sunt euidentiora, etsi nonnihil discrepent à nostra editione.* Capite Prioris ad Corinth. 13. *Benigna est.* Salmero. *Græca vox amplior est,* χρηστεύεται, *hoc est, in omnes benigne & largiter se effundit.* Et 11. *Ne corrumpantur sensus nostri.* Νοήματα *Augustinus vertit mentes*, inquit Salmero, *quod magis proprium est.* Ad Ephesios 1. ἐχαρίσατο, *gratificauit, minus perfecte*, inquit Stapletonus in promptuario Catholico ad festum Annuntiationis.

XXII. Possum infinita addere, sed desino in obseruatione Lindani, Panopliæ libr. 4. cap 80. *Quod in Senatus voce apud Latinos accidit, quæ ex senio nomen trahit, hoc in presbyteri nomine apud Græcos est conspicere, quod cum in voce Senior Latinus loquendi vsus non recipiat, ve tus Euangeliorum interpres, pro presbyter & sympresbyter, quæ relinquenda erant, aut in alias eius significationis vertenda, reddidit obscurius. Verum leuiusculi similes lapsus fidelissimo illi interpreti nulla cum morositate sunt condonandi.* Optimè: Et, ita prorsus faciendum censeo. Condonentur ergo lapsus, sed meminerimus tamen lapsus esse in hac editione, qui in autographis nulli sunt. Itaque his illam exæquare caueamus.

XXIII. Hæc satis multa pro instituto: quanuis ex tanto numero pauca. Et quidem facile condonanda, nisi ob importunam Papistarum tyrannidem, qui quo iure, quave iniuria, hanc nobis obtrudunt editionem, nõ tanquam vtilem, non enim contradiceremus, sed authenticam, id est, diuinam & contra quã nullus vlli sit exceptioni locus Sixtus Senensis prolixe Munsterum exagitat, vt durum, agrestem, barbarum, horridum, senticosum, asperum, & quid non? nimirum ob affectatos Hebraici sermonis Idiotismos vel potius conseruaram propriorum nominum formam, quorum multa Latinis auribus accommodare potuisset At si hoc in Munstero crimen, cur laudabitur in vulgato interprete? Itanę non rerum, sed personarum sunt vitia?

XXIV. Et quidem, Hebraismos non dedignatus est Spiritus Sanctus in Græco testamento edendo: quo tolerabilius peccauit Munsterus, si peccauit. Solœcophanes vnum etiam aut alterum admisit, à quo ne oratores quidem abstinuerunt. Sed manifestos solœcismos vbi inuenias? Vbi portentosas voces legas, quæ neque vsum neque analogiam seruent? Et quidem, si non suppeterent meliores, facilis venia. Sed hanc excusationem ineptam esse alij ostenderunt, qui & Latinè & propriè verterunt eosdem locos.

XXV. Denique quid est, cur credamus vnum eundemque locum Hebraicè vel Græce fuisse à Spiritu propositum purè, & eleganter, aliquando etiam eloquenter: Latinè vero sordes & spurcitias conquisitas, & affectatas? Scilicet, Latini melius docebuntur Euangelium, cum apud Lucam capite septimo legent *lamentauimus*: quam si audirent lamentati sumus, vt Græcè ἐθρηνήσαμεν; Dixerat Castellio Ioan. 1. *Sermo corporatus est*: & hic nescio quid Sarmaticum Sixtus reprehendit: ego sane hominis audaciam nolim excusare, quid enim opus discedere à phrasi trita inter Christianos, & bene Latina? Sed si Sarmata ob eam rem Castellio, qualem dicemus veterem interpretem? Nam & panes oleatos dixit, Numerorum vndecimo, & crapulatum, Psalmo 78. & plagatum Zachariæ decimo tertio, & hominem linguatum, mulieremque linguatam Ecclesiastici octauo & vigesimo quinto, & ceruicatum, decimosexto, & animas inauxiliatas, Sapientiæ duodecimo. Quæ omnia, nec Latinorum vsu magis trita

sunt

sunt, nec analogiam magis seruant quam Castellionis corporatus. Quod tamen Tertulliano bono autori fuit familiare, libro de Pallio c. 2. *Diuersitatibus corporatus.* De carne Christi 3. de Christo itidem vt Castellio, *carne corporaretur.* Sexto *Angelorum corporandorum:* Et alias.

CAP. X.

De principiis, siue regulis interpretandi.

I. RVrsus. Quæ editio librorum Sacrorum diuina est, ea nunquam aberrat à mente Spiritus Sancti. At Latina editio sæpissime aberrat. Ergo non est diuina. Maiorem mihi concedent, opinor, quicunq; bonæ mentis sunt compotes. Nimirum, quia si homines ipsi, quanto magis Deus erit optimus sui ipsius interpres? *Certe quæ Dei sunt, nemo cognouit nisi Spiritus Dei.* Prior ad Corinth. 2.

II. Assumptio igitur mihi confirmanda. In quo longior, quam difficilior erit labor: quoniam percurrenda erunt infinita exempla in quib. varia latent peccatorum genera, vnde constat, humani ingenij imbecillitatem, verè deplorandam, ipsam sese manifestissimis indicijs prodidisse. Adeo vt, quemadmodum fertur Alexander sanguine sibi ex vulnerib. effluente, suos irrisisse gnathones, qui Deum clamitabant, sic nos ab his peccatis legitimè possunt aduersarijs insultare, Latinam editionem, non iam exæquantibus, sed etiam præferentibus fonti sacro.

III. Sed occupant sophistæ, & præuidentes immensum agmen peccatorum, in se ingruentium, suis artibus tentant siue amoliri, siue auertere, vt si non iusto duello, saltem tanto bello eludendo dimidiatam victoriam referre videantur. Quare occupabunt nos Christophorus Sacroboscus, & Iacobus Gordonius. Ille, partis 3 defensionis Tridentini decreti cap. 1. quinque regulas siue principia subministrat: Iste autem cap. 15. Controuersi. 1. de Verbo Dei, quatuor fundamenta. Ex quibus illi siue fundamentis siue regulis, iudicari volunt omnes nostras in hac parte accusationes.

IV. Primo loco Gordonus: Si aduersarij contendant damnandam esse Romanam Ecclesiam, propterea quod sequatur ac retineat in autoritate vulgatam Latinam interpretationem; necesse est vt consequenter damnẽt totam antiquam Ecclesiam, & omnes Patres, qui vixerunt quadringentis annis post Christum. Nam illi aliam veteris Testamenti interpretationem, vt plane authenticam, non agnouerunt, præter illam Septuaginta Interpretum, quæ longe magis recedit ab Hebræo textu, qui iam extat, quam Vulgata.

V. Respondeo in antecedente, non bene constitui statum quæstionis. Neq; enim nos propterea damnamus Ecclesiam Romanam, quod sequatur & retineat in authoritate Vulgatam editionem: neq; vnquam id à nobis aduersarius habuit. Alioquin & Veterem Ecclesiam damnandam agnosceremus: Sed causa est, quod hæc Ecclesia Romana non tantũ sequatur, non tantum retineat in authoritate, sed solam sequatur, solam retineat, solam definiat sequendam, solam retinendam, neque aduersum eam quicquam admittendum

VI. *At* qui tale aliquid nunquam factum, sancitum-ve demonstrabit quisquam in veteri Ecclesia. Septuaginta Interpretum & crebram, & honorificam mentionem inueniet, sed vel authenticam, vel solam authenticam non inueniet. Contra potius frequentes comparationes eius editionis cum alijs: Origenisq; Hexapla, atq; Octapla, & variarum editionum vsus pro varijs regionibus manifesta sunt argumenta libertatis Christianæ. Deniq; Hieronymi lucubratio rem absoluit. Itaq; etsi nobis serio damnetur tyrannis huius Ecclesiæ Romanæ, tamen integra retinetur apud nos veneratio priscæ Ecclesiæ.

VII. Secundum fundamentum Gordoni. Officium boni interpretis, non est omnia totidem verbis transferre, aut verbum ex verbo exprimere: Cum quæuis lingua habeat suas proprias phrases, & modos loquendi, sed satis est, si interpres sensum verum exprimat. Quare omnia illa argumenta quæ probant loca quædam Vulgatæ editionis, paulo aliter esse in Hebræo aut Græco, si modo totius periodi sit idem sensus, nullius sunt ponderis. Hoc fundamentum idem est cum secunda Sacrobosci regula: Quando interpres, inquit sententiam seruat, etiamsi verbum verbo minime reddat, reprehensioni haudquaquam patet versio.

VIII. Respondeo, verissimum esse, bonum interpretem non debere verbis singulis hærere, & suo satisfacere officio, si totum orationis contextæ sensum legitime exprimat Itaq; profiteor nihil me obiecturum simile Latinæ editioni, quin paratum laudare, quoties ita erit. Vt Gen. 19. pro Hebraicis, quæ ad verbum sic habent, vt interpretatus est Arias Montanus. *Et venerunt duo Angeli in Sedom in vespera, & Lot sedens in porta Sedom, Et vidit Lot, & surrexit in occursu eorum, & incuruauit se in faciem super terram*, recte factum dico, quum ita redditum. *Venerunt q; duo Angeli Sodomam vespere sedente Lot in foribus ciuitatis. Qui cum vidisset eos, surrexit & iuit obuiam eis, adorauit q; pronus in terram* Similiter, Matth. 1. pro Græcis ad verbum, *Ioseph autem vir eius iustus existens, & non volens eam exemplum facere, voluit occulte repudiare eam*: magnifice legimus, *Ioseph autẽm vir eius, quum esset iustis, & nollet eam traducere, voluit occulte dimittere eam.*

IX. Sed hunc interpretandi morem si non improbent aduersarij, quid est, quod legimus apud Sacroboscum c. 3. partis 3. *Scio sectarios* (inquit) *in suis translationibus non raro de industria discedere à verbis textus: sed quamdiu sensum seruant, non arguuntur à nobis nisi malæ fidei.* Nam ego quidem concipere non possum, quod sit vestigium malæ fidei, in ea ratione, quæ nõ tantum approbetur, sed etiam obtendatur excusandæ Vulgatæ editioni. Non video, quomodo in nobis malam fidem non excuser, si excuset in editione Vulgata, nisi forte noua nunc tandem ratio sit peccatorum, quæ personarum sit, non rerum.

X. Admonemus tamen primo conandum omnibus viribus, vt non tantũ ὅλως totius alicuius orationis sensus, sed etiam singula vocabula põderentur, atque adeo, si fieri possit, æque bona rependantur. Alioquin præstare, vt duriusculum quid admittamus in Priscianum, quam vt non exprimamus, quod suggessit Spiritus Dei. Hoc sibi voluit Hieronymus, libertatẽ suam interpretandi ipse contrahens Epistola 101. *Ego non solum fateor, sed libera voce profiteor, me in interpretatione Græcorum, atq; Scripturis Sanctis, vbi & verborum ordo & mysterium est, non verbum de verbo, sed sensum exprimere de sensu* Inter Papistas Sebastianus Michaelis in 2. responsione cap. 6. *Sanctissime obseruandum est in Scriptura, vt reddatur non tantum sensus sensui, sed etiam verba verbis, & phrases phrasibus, atq; hic honos deferatur Spiritui Sancto autori: vnde fit vt ea lingua sit sancta.*

XI. Secundo, quandoquidem in Scriptura autoritatem quærimus diuinam: hæc autem nulla esse potest, nisi in ijs quæ Deus dixit, ergo in optimis etiam interpretibus, nullum esse vocabulorum pondus, sed tantum sensuum, si tamen sensus vere sint expressi. Quod contra est in ipso textu, vbi non sensus tantum, sed etiam verba sunt diuina, ac proinde mystica. Itaq; illi ineptè facient, qui tam curiose traducendi vocem excutient, quam verbum Græcum ὑποδειγματίζειν. Vnde magnum autoritatis discrimen in fontibus, & riuis.

XII. Tertio, si id officium sit boni interpretis proprias cuiusq; linguæ phrases distinguere: ergo illum non fungi officio, cui perinde omnia sunt, & cui liberum est Hebraicas, Græcas-ve phrases, nulla exigente necessitate Latinæ orationi inserere. Quo nomine nobis sæpe sæpius vapulabit Latinus ille quisquis est interpres.

XIII. Gordoni fundamentum tertium: Loca Sacræ Scripturæ sunt vel clara & manifesta, vel obscura & difficilia. Si interpres in manifestis omnia recte interpretetur, & in obscuris aliquem scriptum literæ congruum exprimat, etiam si forte non assequatur optimum, non ob id censendus est erasse, aut officium boni Interpretis nõ implesse. Rationem addit, adeo profundos, vberesq; esse Scripturæ sensus in locis præsertim obscuris, vt vix à quoquam diiudicari possit, quis sit optimus. Imo si semper optimus esset quærendus, nullus daretur finis interpretationum.

XIV. Respondeo optimum sensum eum esse, non absolute ad seipsum sed relate ad locum qui præ manibus est, & cuius in interpretatione laboratur. Hoc posito, primũ non dari progressum in infinitum, quia vnius loci vnicus omnino verus, & genuinus, id est, optimus sensus, qua de re, suo & loco & tempore, controuersia erit. Præterea contradictionem implicari, cũ dicitur: Si possit alius melior sensus afferri, & tamen negatur diiudicari posse optimum. Nam hæc negatio destruit hypothesin.

XV. Cæterum ad rem ipsam primum dico, condonandum quidem esse Interpreti non acutissime videnti in locis obscuris: atq; agnoscendam humani ingenij imbecillitatem. Sed vicissim, cum primum apparet per Dei misericordiam, id quod vel optimum, vel certe melius est in Scripturæ Interpretatione, tum nulla cuiusquam habita ratione, siue personæ, siue temporis, deserendum id quod deterius est. Qua in re præiuit exemplo suo nobis Ecclesia Latina: quæ Veterem editionem neglexit, præ Hieronymi editione. Ac proinde, si probemus editionem Latinã multis in locis obscuris non attigisse optimum sensum, tum satis superque demonstratum fore, non esse authenticam, aut ei mordicus hærendum.

XVI. Denique dico Latinam hanc editionem non tantum in obscuris locis cespitasse, sed etiam plerunque in manifestissimis, & planissimis corruisse. Quo minor ei futura est autoritas.

XVII. Quartum Gordoni fundamentum. Non sunt reprehendendæ translationes Sacræ Scripturæ ob id duntaxat, quod sint inter se diuersæ, dummodo non sint cõtrariẹ. Nam quemadmodum in diuersis locis, diuersa docet Spiritus Sanctus, sed non pugnantia, ita post in eodem loco, & ijsdem plane verbis diuersa docere.

XVIII. Respondeo, vt prius, vnius loci, vnicum esse genuinum sensum. Itaq; ab eo quicunque recedit ad alium, hunc iam nullum sensum tradere Scripturæ, sed alienum: ac proinde non verum. Neque similia comparari, cum diuersi loci conferuntur cum vno eodemque, quasi diceret, diuersis hominibus diuersos vultus esse, ergo etiam vni eidemq;, vel etiam melius, multis hominibus multas personas, ergo & singulis. Nam sensus cuiusque loci, magis ad personam accedit cuiusque hominis, quam ad faciem. Cæterum hæc controuersia est alio pertinens.

XIX. Porro diuersitas Interpretum sic intelligitur, vt vel ambo aberrent à sensu Scripturæ, vel tantum alter. Si ambo, dico ambos esse reprehendendos: si aliter, alterum. Alioqui falsum esset fundamentum secundum, quo definitum est interpretis officium exprimendo sensu. Interim concedimus non esse legitimam, aut solidam demonstrationem, ab autoritate vnius interpretis, ad alterius reijciendam interpretationem. Sic, exempli gratia, non propterea damnandus Hieronymus, quia discessit à Septuaginta: sed neq; Septuaginta, quia non placuerunt Hieronymo. Solum efficax est argumentum ab ipsa Scriptura, cui interpretandæ oportet interpretem alligatum esse. Etsi fatear non esse nihil momenti in ipsa interpretum comparatione.

XX. Atque hactenus Gordonus. Nunc Sacroboscо primum, nobis iam quintum fundamentum est, siue principium. Corruptiones, quæ fidem & mores Ecclesiæ non attingunt, alienæ sunt à præsenti disputatione.

XXI. Itane, inquam? Ergo nullus esto malus interpres Scripturæ, nisi hæreticus. Imo ne hæreticus quidem: nam quis neget inter hæreticos posse esse nonnullos ijs sceleribus immunes? Quanquam nostra disputatio non tam de vero interprete est, aut falso, quam de authentico. Atqui nos negamus ad id culmẽ autoritatis sufficere, vt nullus sit sensus inductus aut hæreticus, aut contra bonos motes. Denique & vno verbo, quicunq; non exprimit sensum sui autoris, is peccat interpretando, quantumuis bonum sensum pro bono substituat. Et eo nomine reprehensi sunt sæpissime Septuaginta ab Hieronymo. Papistæ ipsi, quoties exprobrarunt corruptiones fontium siue Hebraicorum siue Græcorum, productis locis, quos neque esse contra fidem, neq; contra bonos mores vel ipsi dicere quiaerint? Repetantur exempla ex lib. 13. Esaiæ 41. *Confortauit Faber ærarius percutiens mallo eum, qui cudebat tunc temporis, dicens glutino, Bonum est, & confortauit eum clauis, ne moueatur.* Hic sane neque hæresin video, neque contra bonos mores quicquam. Sed nemo mihi hominum persuadebit functum officio interpretem, qui scio, sic fuisse vertendum. *Et confirmat faber conflatorem, percutiens mallo eum qui tundit incudem, dicens de glutino bonum est, & firmans id clauis ne moueatur.* Prouerbiorum 30. *Ignotas esse vias vori in ado-*

in adolescentia, nihil habet, quod sciam, hæreticum: sed adolescentiam tamen pro adolescentula dici, immane peccatum est interpretationis.

XXII. Sextum principium. Quum literæ Hebraici contextus ferent lectionem editionis Vulgatæ, vrgeri non posse corruptionem.

XXIII. Absurdissimum, inquam, principium: & quo nemo vnquam sanus vsus est. Quis enim nescit, quam varie possint legi eædem literæ? Imo quam varie distrahi? Atque adeo vtroque hoc artificio videbimus audacissimos aduersarios illudentes Scripturæ. Sic Andradius Psalm. 110. עמך Himmeka, *tecum*, pro עמך Hammeka, *populus tuus*. Esaiæ 2. במה Bama, excellum pro במה Bammeh, *in quo*. Iisdem literis quidem: sed Deus bone! quam diuerso, quam alieno sensu: Vnde manifestum literas sic ab aduersariis numerari, vt nihil intersit, detrahantur an connectantur: ad vnum, an ad plura vocabula pertineant. Quasi qui in calculis subducendis negaret interesse quo quisque sit positus loco. At nos infinitis parasangis religiosiores persuasissimum habemus, non quid solæ literæ sonare possint pro arbitrio cuiusque: sed quid eo loco sonent, attendendum. Et si quando quid ambiguũ sit, tum præcedentia sequentiaque, atque omnes eius textus circunstantias diligenter conferendas. Alioquin quis non videt præsentissimum incommodum? Nam cum literis seorsim numeratis varij possint sensus congruere, quid esse poterit certum in Theologia? Denique vnde illa tam violenta Iudæorum accusatio, corruptæ Scripturæ ex additione Vocalium? Negent si possunt, eum sensum, ex additione illarum vocalium, congruere literis. Quod si non possunt: nec tamen Iudæos absoluunt, certe periit hoc Sacrobosci principium.

XXIV. Septimum principium est: Si consuetudo Hebræorum, vsurpandi genus vnum pro alio, vel vnum numerum pro alio, faueat translationi Latinæ, tum satis superque defensa esto.

XXV. Minime: minime, inquam. Sunt enim nonnullæ anomaliæ Syntaxeos Hebraicæ, ex quibus nullam regulam fieri æquum est. Quæ ne ipsæ quidem admitterentur, nisi omnino cogerent textus circunstantiæ. In Ruth alicubi ad fœminas sermo fit, tanquam ad mares: placet ne ergo, quotiescunque masculini generis vsus occurret, licere de fœminis intelligi? Inepte: Imo amplius. Itaque vt excusatio admittatur, necesse est concurrere circumstantias.

XXVI. Postremum principium. Legitima defensio est Editionis Latinæ, si nonnulli libri, siue exemplaria sint incorrupta, & veram habeant lectionem: etsi pleraque sint vitiata.

XXVII. Admittam: sed hac lege, vt omnes Codices ex iis paucis concedantur corrigendi. Nam alias quis admittat? Vt cum in Genesi certum sit aliquos Codices habere *ipsum*, non *ipsa*: quis concedet incorruptam esse Editionem Latinam eius loci, quandiu Papistæ retinebunt hoc posterius, & disputabunt sic potius legendum? Et vero quo successu Sixtus quintus Biblia sua edidisset, quæ emendatissima esse profitentur, & quidem Lucæ Brugensis annotationibus vallata, instar Iudaicæ Massoret, in quibus notantur, *quæ à Romanis Patribus restituta sint loca, indicaturque ea quæ reiecta est lectio?* Vt exempli gratia: Genes. 1. *Vniuersaque terra. Non est scribendum creatura.* Et 2. *Præcepitque ei dicens, Non est mutandum præteritum præcepit cum præsenti præcipit.* Matth. 1. *Et vocabunt nomen eius Emmanuel. Germana lectio habet futurum plurale personæ tertiæ, vocabunt: non singulare personæ aut secundæ vocabis* (quod tamen Græce est) *aut tertiæ vocabitur.* Itaque non inuitus faciam vt ex Sixtina ista correctione censeatur Latina Editio, quam nunc in controuersiam deducimus. Meminisse tamen debent aduersarij, si hæc valeat excusatio, tum frustra in crimen vocatos Iudæos, qui tam diligenter annotarunt Keri, & Ketib. Nam hæc differentia nihil aliud significat præter Codicum diuersitatem: in qua annotanda admirabilis apparet Iudæorum fides, apud quos vere dici potest omnes codices esse correctos: vtramuis tandem lectionem eligas: quia omnes codices vtramque habeant.

CAP. XI.

De Erroribus Latini Interpretis, quos aduersarij conantur excusare in Veteri Testamento.

I. HIs necessario præmissis & expensis deueniendum ad minoris in nostro Syllogismo demonstrationem: enumeraris non omnibus quidẽ, quis enim posset? sed plurimis tamen exemplis. Nam pauca & si sufficerent accusationi; tamen longe abessent à dignitate rei. Interest autem Ecclesiam admoneri, non tantum corruptam editionem esse, sed etiam immaniter corruptam. Nam & si communis dictet ratio, numquam id quod malum, quod corruptum, esse tolerandum, maxime vero in rebus sanctis, & tam sanctis: tamen infirmitatis humanæ conscientia, facile obtineat, vt optimum illud dicatur quo minimis malis vrgeatur. Locorum enumeratorum mihi initium erit ab iis quos aduersarij, non veritate freti, sed solitis suis armis confisi, conantur excusare, imo defendere: vt qui semel modestiæ limites prætergressi sunt, gnauiter solent esse impudentes.

II. Primus esto locus, ex 1. c. Geneseos quem legunt etiam Biblia Sixtina ad hunc modum. *Ecce dedi vobis omnem herbam afferentem semen super terram, & vniuersa ligna quæ habent in semetipsis sementem generis sui, vt sint vobis in escam, & cunctis animantibus terræ, omnique volucri cœli, & vniuersis, quæ mouentur in terra, & in quibus est anima viuens, vt habeant ad vescendum.* Sit legit, inquam, vulgatus interpres, quasi vnum idemque cibi genus assignatum sit tum homini tum brutis. At Moses diserte distinxit: scripsitque in hunc modum, vt vertit Iunius. *Ecce dedi vobis omnes herbas sementantes semen, quæ sunt in superficie totius terræ, omnesque arbores in quibus est fructus arboreus, sementantes semen: vestræ ad comedendum erunt. Omnibus autem bestiis terræ, & omnibus volucribus cœli, omnibusque reptantibus super terram, in quibus est anima viuens, dedi omnes herbas virides ad comedendum.*

III. Andradius, primo Latini interpretis sententiam ait, & cum ipsa rerũ natura, & cum rerum quotidiano vsu magis cohærere. Deinde, si distinctionis notam demas, quæ in contextum facile potuit casu aliquo irrepere, tum nullam esse discrepantiam.

IV. At ex his duobus, prius illud eiusmodi est, vt Mosen arguat mendacij, qui aliquid dixerit, quod repugnet naturæ, repugnet etiam experientiæ. Adeo difficile est vel non maximos errores in rebus diuinis tueri absque blasphemia. Et quid ad rem quæso? Hic quærimus, vtrum concordia sit cum verbis Mosis, non autem vtrum cum natura. Ad alterum respondeo, facile è quolibet effici quidlibet posse, si Papistis permittamus, omnia pro arbitrio peruertere: vt hinc puncta auferant: illic literas permutent: alibi analogiam contemnant: denique textum sacrum sic tractent, vt Lesbiam regulam. Deinde, ne sic quidem sanatum erit vulnus: Non est enim hic solus error, quod orationis membra distincta confuderit: sed etiam, quod vltimum illud *dedi omnes herbas virides ad comedendum*: siue vt Sanctes vertit, *omne olus herbæ erit in escam*: prorsus omittitur: ex quo tamen conficitur distinctionem illam, quam Andradius sublatam vellet, non temere irrepsisse, sed necessario esse additam.

V. Geneseos 3. *Ipsa conteret caput tuum*: quasi sit intelligendum de muliere: cum potius de semine mulieris loquutus sit Deus: propterea que Pagninus reddiderit *Ipsum conteret tibi caput*: vt sit illustre vaticinium promissi iam tum ab initio Christi: cuius victoriam, huius erroris occasione, iampridem Papistæ, Collyridianorum insaniam longe superantes, deriuarunt in Mariam Virginem. Peccatum agnoscit Andradius: agnoscit Canus, concedens ab imperitis substitutum *ipsa*: agnoscit Sacroboscus, ea iudicans exemplaria emendatiora, quæ legunt *ipsum* genere masculino: agnoscit Steuchus, interpretationem de Virgine malam appellans. Et ante eos Franciscus Georgius tom. 1. sect. 1. problemate 55. *Ex falsa* (inquit) *traductione, Latini communiter attribuunt hanc victoriam Reginæ cœlorum. Quæ licet sublimior sit, quam dici queat, dabimus tamen victori triumphum hunc, cui ex veritate litera debetur.*

VI. Bellarminus sic excusat, vt primo dicat editionem vulgatam varie habere, in quibusdam codicibus *ipsa*, in aliis *ipse*, non esse igitur contra vulgatam editionem, si conuincatur legendum *ipse*, vel *ipsum*. Secundo, non esse improbabile debere legi *ipsa*. Ratio, quia ipse legerit codicem vnũ Hebræum in quo erat הוא non הוא, proinde remotis punctis vocem verti posse fœmineo genere: quod passim occurrit: vt Genes. 3. vers. 12. Exod. 3. vers. 8 Secundo sic legisse olim Claudium Marium, Victorem, Alcimum Auitum, Chrysostomum, Augustinum, Ambrosium, Gregorium, Eucheriũ, Rupertum, Bedam, Rabanum, Strabum, Lyranum, Bernardum. Franciscus Lucas addit, Christi matrem intelligi serpentis caput contriuisse, quia eum genuit, qui contriuit. Et ita apud me olim Porsanus hoc quicquid est peccati, excusabat.

VII. Respondeo ad primum, ex infinita codicum veterum copia, vnum duntaxat à Francisco Luca & Hentenio repertum, cum altero quodam non Bibliæ codice, sed correctorio, quod Sorbonicum appellat. Ex recentioribus, iisque impressis aliquot ita correxit Robertus Stephanus: sed quæcunque apud Papistas excuduntur, errorem retinent. Esse vero non exscribentium, sed ipsius editionis vitium, ostendunt hæc: primo, summus codicum consensus: quem ab vno tantum infringi iniquum esse sciunt omnes critici. Secundo constans omnium Latinorum lectio: nam, excepto Cypriano, Hieronymo & Leone, vix credo alium vnum nominari posse. Irenæum autem, qui Græce scripsit, inter Latinos non numero. Itaque frustra codicum diuersitatem in auxilium vocauit Bellarminus, & Sacroboscо. Quam etiam potentissime proscripsit Sixtus quintus in suis Bibliis, quanquam pudore nescio quo Lucas omiserit annotare.

VIII. Ad secundum, rursus ad eundem lapidem dico Bellarminum impingere, & ex vno codiculo, omnium Hebræorum fidem impugnare. Enimvero, inquam, hunc codicem oporteret indicari, litne manuscriptus, an potius typis excusus: item quo exscriptore, saltem, qua ætate, sit manuscriptus: aut apud quos editus. Ego sane Papistarum intolerabilem, imo exsecrandam audaciam iudicio esse & propalandam, & notandam: ne posteritati tam impiæ fraudes aliquando imponant. Volumen illud Antuerpiæ editum ad apparatum Bibliorum regiorum, vbi textus est cum interlineari versione, omnino ita expressit, vt obseruauit Bellarminus. Et quidem, Franciscus Lucas non errore factum significat, non autoritate veterum codicum emendatum, sed de industria à Guidone Fabricio Boderiano, ex autoritate Pici Mirandulani immutatum. Quanquam fuerat etiam prius ita peccatum in Bibliis Venetis curatore Felice Pratensi. Ita vincent Papistæ: scilicet ex illo veteri axiomate: Dolus an virtus, quis in hoste requirat?

IX. Etsi autem fateor aliquot locis הוא occurrere fœmININO genere: tamẽ ij non sunt huic similes. Nam hoc ipso capite, tum nomen אישה mulier, ad quod refertur, tum verbum נתנה dedit, sunt fœminini generis: itaque non potuit pronomen esse masculini. Similiter Exod. 3. הארץ est fœmininum. At hic, si forte, quia paulo ante nominata mulier, nominatum etiam semẽ mulieris, ambiguum facit, quo referendum sit pronomen, certe sequentia nodũ dissoluunt. Nam & verbum conteret ישופך masculinum est: & in altero mẽbro relatiuum תשופנו conteres ei. Quod autem Bellarminus excipit non esse nouum, vt nominibus fœmininis iungantur pronomina aut verba masculina: fateor dari posse, vnum & alterum, aut etiam tertium exemplum: sed ea sunt anomala. Deinde res ipsa cogit, cum per se sit manifesta. At hic contra potius manifestum est Mariam non contriuisse caput serpentis, sed Christum Dominum ex ea natum.

X. De Patribus respondeo, immerito Chrysostomum in hunc numerum allegi, vsum editione Græca, quæ masculinum genus habet, non fœmininũ: quod adeo certum est, vt nemo contra vel suspicatus sit. Itaque in homil. 17. in Genesin locus sine dubio inflexus est ab interprete ad vsum Latinum. Nã alioquin in explicatione, nihil est quo colligere quis possit, vtram in partẽ Chrysostomus inclinarit. Imo Pamelius, in Cypriani 2. contra Iudæos, notauit in hunc modum *Chrysostomum quidem iuxta priorem interpretem legit ipsa: sed Græcum illius contextum aliud legere adnotauit Dominus Philippus Montanus, & præsertim in commentario, vbi quodam in loco Græce αὐτὸς legitur.*

XI. Sed interpellat Sacroboscus. Incredibile est, inquit, Interpretẽ Chrysostomi sic errare potuisse: nam ipsa legit, non solum in textu, verum etiam in commentario: neque existimandum est illum de industria à verbis Græcis

receſſiſſe. Deinde ratio, quam apponit Chryſoſtomus, ſi per ſemen mulieris intelligas Chriſtum, non poteſt niſi mulieri competere. Sic enim ait: Tantum enim robur illi concedam, vt continuo immineat capiti tuo, te autem faciam ſub pedibus eius iacere. Chriſto vero proprie non conceditur robur: nam ſupernaturalia dona omnia ſunt naturæ ipſius debita ratione hypoſtaticę vnionis. Adde quod propria ratio conterendi caput ſerpentis in Chriſto non fuerint extrinſeca dona, ſed ipſa ſubſiſtentia increata verbi, quæ merito & ſatisfactioni eius valorem contulit infinitum, vt ita de rigore iuſtitiæ deleret, quod aduerſus nos erat chirographum, & omnia vaſa fortis armati diriperet.

XII. Sed de interprete Chryſoſtomi ridicule coniecturis diſputatur contra oculatum teſtem. Nam Philippus ille Montanus profitebatur ſe Chryſoſtomi textum legiſſe. Ipſi autem textui, quid poteſt opponi, quod vel momentum faciat? Eſto vero impoſſibile interpretem vnum hunc errauiſſe, ſiue caſu, ſiue de induſtria ſi nunquam vlla fuit de interpretibus conquerendi occaſio. Ego vero credo de induſtria peccaſſe, id eſt, vt dixi, inflexiſſe ad vſum Latinum.

XIII. At ratio Chryſoſtomi non conuenit Chriſto. At primum, quid ſi Chriſtum Chryſoſtomus non eſt interpretatus: Videtur enim ſemen ſumpſiſſe pro genere humano. Hinc iſta, *Vide hic, dilecte, quomodo per pœnam huic beſtiæ deputatam, quanta humani generis cura Deo ſit*. Et poſt, *Etenim pedibus noſtris ſubiecit humiliatum, & nos incumbere illius capiti fecit. Annon hoc ſignificat, dicens, calcabitis ſuper ſerpentes & ſcorpiones?* Quid ergo? Nonne generi humano congruet ratio Chryſoſtomi?

XIV. Sed & Chriſto cur non congruat? Debentur illi omnia dona ſupernaturalia ratione hypoſtaſeos. Eſto, inquam, ſed quomodo? vt ipſe ſibi raperet, an haberet donata à Patre? Ipſum teſtem audiamus. Matthæi 28. *Data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra.* Quid vis Chriſtophore? Non erat hæc poteſtas donum ſupernaturale? Non debitum ratione hypoſtaſeos? Et tamen audis datam. Diſce igitur, non eſſe incongruum, eam poteſtatem, per quam contritum eſt caput ſerpentis, Chriſto datam fuiſſe.

XV. Verum propria ratio conterendi draconem, fuit ipſa ſubſiſtentia increata. Eſto, inquam. Sed rurſus, cur non hæc Chriſto data dicatur, quatenus homo fuit, id eſt, ſemen mulieris? Audi Paulum ad Philip. 2. *Donauit ei nomen quod eſt ſupra omne nomen.* Oecumenius, ποῖον δὲ τὸ χαρισθὲν ὄνομα, τὸ Χριστὸς, τὸ υἱὸς, τὸ Θεός. Ambroſius, & Sedulius, *Videtur ergo donum Patris, hoc eſt, eſſe Filium, vt nomen eius ſuper omne nomen ſit, hoc eſt Deum eſſe.*

XVI. Sed quid opus pluribus? En tibi. Nam prodiit tandem Chryſoſtomus Græce ex officina Morelliana, anno milleſimo ſexcenteſimo decimo quarto In eo Græce ita eſt, καὶ αὐτός σου τηρήσει κεφαλήν. Idque bis, Et rurſus, καὶ οὐδὲ τούτῳ ἀρκεσθήσομαι, τῷ ἐπὶ τῆς γῆς σύρεσθαί σε, ἀλλὰ καὶ ἐχθρὰν ἀποδείξω σοι καὶ πολεμίαν τὴν γυναῖκα. καὶ οὐκ αὐτὴν μόνην, ἀλλὰ καὶ τὸ σπέρμα αὐτῆς τῷ σπέρματι τῷ σῷ πολέμιον διηνεκῆ ἐργάσομαι. αὐτός σου τηρήσει κεφαλήν, καὶ σὺ τηρήσεις αὐτοῦ πτέρναν. καὶ γὰρ τοσαύτην ἐκείνῳ παρέξω τὴν ἰσχὺν, ὡς διηνεκῶς ἐπικεῖσθαι τῇ σῇ κεφαλῇ, σὲ δὲ τοῖς ἐκείνου ποσὶν ὑποκεῖσθαι. *Neque hoc contentus ero, quod ſuper terram repteſ: ſed & inimicam, fœderiſque neſciam faciam tibi mulierem: neque eam ſolam: ſed & ſemen eius ſemini tuo hoſtem perpetuum faciam. Ipſe tuum obſeruabit caput, & tu eius obſeruabis calcaneum. Tantum enim illi robur concedam, vt continuo incumbat capiti tuo, te autem faciam ſub pedibus eius iacere.* Quid igitur Sacroboſcum iuuit eſſe ſubtilem, aut pertinacem potius? Res enim in aperto, vt omnes rumpantur Ieſuitæ.

Hactenus de Chryſoſtomo. Reliquos omnes Patres laudatos teſtes, ſcimus fuiſſe Latinos, & legiſſe fœminino genere. Sed hos cauſam nihil promouere: tum deceptos ſua editione, tum aduerſantib. omnib. Hebræis, Græciſque, quorum erant priora exemplaria.

XVII. Non poſſum quin referam, quod inſertum legi commmentariis Carthuſiani in hunc Geneſeos locum, à Petro Blomeuenna Leidenſi, prætendente autoritatem Ioſephi, quaſi diceret 3 ca. 1. ἀρχαιολογίας, *Precepit vt mulier capiti plagas inferret*. Et tum exclamante prę nimio gaudio, *Eant nunc igitur curioſi magis quam pij, hodiernis Iudæorum exemplaribus freti: & oſtendant vetuſtiores Iudæos aliter quam legit Ioſephus legiſſe.* Satis commote. Sed nos conſtanter. Eant nunc & negent Papiſtæ ignorantiam eſſe cæcæ obedientiæ matrem. Nam iſti, quiſquis ſit, impoſuit Latina Ioſephi editio. Græca enim verba aliter ſonant, πολέμιον ἀποδείξας αὐτοῖς, καὶ ὑποθέμενος κατὰ τῆς κεφαλῆς φέρειν τὰς πληγάς, *Hoſtem illis deſignauit, & iuſſit in caput ipſum plagas dirigere.* Vbi nihil de muliere Ioſephus peculiariter: ſed in genere de hominibus, quos intellexit ſemen mulieris: ignarus ſcilicet vlterioris myſterij: ſed non aliter tamen legens.

XVIII. Mirando autem ſophiſmate error excuſatur. Mariam eo contriuiſſe caput ſerpentis, quo Chriſtum pepererit, qui ipſe contriuit. Quod ſi valet, quidni ſimiliter crucifixam dicamus, & tertia die rediuiuam, venturamque iudicare viuos & mortuos? Nam eadem ratio eſt. At nemo vnquam dixit, Saram Iſaaci matrem pepigiſſe fœdus cum Abimelec: aut Rebeccam pauiſſe oues Labani. Nemo Euam, matrem Cain, occidiſſe Abelem. Denique geſta perſonalia non transferuntur in alios, quantumlibet coniunctos. Sic enim, puto, nullus dixerit Ieſuita ſuam matrem, aut ceciniſſe Miſſam, aut quatuor vota eſſe profeſſam.

XIX. Gordonus Huntlæus prolixior & animoſior, in hac excuſanda corruptione, primo negat prophetiam eſſe de Chriſto: per ſemen enim mulieris intelligendam vniuerſam Eccleſiam. Probat. Primo, quia ſerpens non indiuiduum, ſed genus ſignificet, id eſt, omnes ſerpentes: atque adeo ſemen ſit nomen collectiuum: conſentiente Caluino. Secundo, quia non ſoli Chriſto, ſed omnibus qui pie viuunt in Chriſto, Scriptura hanc conculcationem & contritionem tribuat. Tertio, quia ſolus Chriſtus in ſeipſo conteri non poteſt à Diabolo: itaque per ſemen intelligenda membra Chriſti. Quarto, quia plurimi Patres interpretantur de Eccleſia.

XXI. Hoc poſito, infert, litem moueri de re nullius fere momenti. Etenim *Ipſam* referri ad Eccleſiam: *ipſum* vero ad ſemen, quo eadem ſignificetur Eccleſia. Eſſe tamen præferendam vulgatam lectionem *Ipſa*. Ratio prima: quia Eccleſiæ ſit potius tribuenda victoria, quàm eius filiis. Secunda, occurritur errori Lutheranorum, qui volunt hanc promiſſionem ad Chriſtum ſolum pertinere. Tertia, quia non repugnet textus Hebræus: Et hoc probat, primo, quia, הוא inueniatur fœmininum. Et quidem cum emphaſi magna: vt non tantum *ipſa* ſignificetur, ſed ipſiſſima: ſiue hæc ipſa & nõ alia. Deinde, quia apud Hebræos nomina collectiua, quale eſt mulier, hîc ſignificans totam Eccleſiam, ſunt vtriuſque generis, id eſt, tam maſculini, quam fœminini, teſte Pagnino Grammaticæ lib. 2. c. 2.

XXII. Sed nos obſeruamus, primo, Gordonum diſcedere à communi Papiſtarum ſententia, quæ Virgini Mariæ tribuit hoc quicquid eſt promiſſionis, vt eſt obſeruatum. Quod ſi Gordono omnes aſſentiantur, poſſemus & nos non eſſe moleſti. Nam etſi illa videatur interpretatio melior, quæ Chriſtum dicit ſemen mulieris, tamen non eſt impia, quę Eccleſiam mauult, ſiue genus humanum, in quo nos ſuum Mariæ locum nunquam denegabimus, ne quidem cum prærogatiua. Interea tamen, cur non ſapit Gordonus ex aliorum periculo, & lapidem hunc, ad quem aut omnes, aut pleroſque omnes videt offendiſſe, amouendum cenſet potius, quam ſingulos perpetuo monendos, ne offendant?

XXIII. Rationes pro Eccleſia poſſunt eſſe forte probabiles: at nullæ neceſſariæ. Certe ſerpens hoc loco, cum opponatur ſemini ſuo, non poteſt genus ſignificare, ſed hunc indiuiduum quo inſtrumento Diabolus vtebatur, vt merito eius nomine ipſe Diabolus intelligatur. Promittitur a. victoria de hoc ſerpente: non quod non etiam de eius ſemine: ſed quia multum intererat illam potius promitti, de infenſiſſimo hoſte, qui cum maius, & periculoſius bellum. Fateor, Semen poſſe indefinite ſumi: ſed indiuidue, quid prohibet vnum aliquod ſemen, vt Paulus monet in ſemine Abrahami: Fateor piis promitti, etiam ſingulis hanc victoriam: ſed debebant meminiſſe, hanc pendere ab illa Chriſti, Ioan. 16. *Confidite ego vici mundum.* Chriſtum ſolum nõ poſſe conteri à Diabolo verum: ſed id Moſes non dicit: tantum conteri eius calcaneum: ſi tamen conteri vocabulum eſt aptum. Sed quis neget id Chriſto eueniſſe, niſi qui eius paſſionem aut ignoret, aut neget: Iam Patres non omnes, ſed nonnulli Eccleſiam interpretantur. Itaque non eſt ab eorum autoritate certum argumentum. Eſſe victoriam referendam Eccleſiæ potius, quam eius filiis, primo, non tam facile conceſſero: quia cum Eccleſia nihil ſit, niſi multitudo omnium fidelium, videretur victoria, hîc, vt in bellis, non ſingulorum eſſe, ſed omnium tantum. Cum certum ſit, eo eſſe omniũ, quia ſingulorum. Itaque longe pacatior fit conſcientia, ſi ſingulos ſignifices. Sed certe ſi conſultius præfertur Eccleſia filiis: multo magis adhuc Chriſtus Eccleſiæ: nam ille per ſe, & à ſe: hæc vero, nec per ſe, nec à ſe, ſed per Chriſtũ & a Chriſto. Viderit Gordonus, quo iure nolit hîc quicquam eſſe Chriſto peculiare: nos aliter exiſtimamus: quandoquidem negari non poſſit longe aliter viciſſe Chriſtum, quam vincat Eccleſia.

XXIV. In grammaticatione, quis non miretur ineptiam Gordani? Nam emphaſin primus omnium commentus eſt, nec probat, niſi ſe iudice: quaſi in literatos Imperium merum obtineat. Nos ridemus, cum doctis. Nomina collectiua Hebræis eſſe vtriuſque generis, nec dixit Pagninus, nec verum. Sed dixit, Nomina generum & ſpecierum, in quibus inuenitur & maſculinũ & fœmininum, ſub quorumque genere, ſub quarunque venerint terminatione, etiam in ה vtrunque comprehendere ſexum: quod ſignificat עוף auem, quia in auibus mares ſint & fœminæ, vno eodemque genere, id eſt, ſiue maſculine vſurpetur, ſiue fœminine, non mares tantum comprehendere, aut fœminas, ſed & mares ſimul & fœminas. Hoc vero, quid ad rem? Neque enim Eccleſiæ aliæ ſunt maſculæ, aliæ fœmininæ. Et, ſi eſſe concederem, tamen non eſt verum זרע eſſe vnquam fœminini generis.

XXV. Geneſ. 4. *Maior eſt iniquitas mea, quam vt veniam merear*: vbi merendi verbum non debuit legi: cum nihil ſit Hebraice quod ei reſpondeat.

XXVI. Andradius dupliciter hunc locum obſeruat intelligi: ab aliis, maior eſt pœna mea, quam vt ſuſtineri poſſit: ab aliis, maior eſt iniquitas mea, quam vt remitti poſſit: atque hunc ſenſum elegiſſe Vulgatam editionem. Atqui ſophiſta quæſtionem eludit: de merito enim, merum ſilentium. Nos vero & amphilogiam agnoſcimus: & magis probamus poſteriorem ſententiam: ſed merendi vocabulum dicimus hoc loco eſſe importunum. Quomodo enim intelligendum? An, vt nunc merear, an vero, vt in poſterum mereri poſſim? At prius ridiculum: quis enim neſcit peccatores, tum cum peccant, veniam non mereri? Poſterius eſt falſum. Nemo enim vnquam mereri poteſt, vt à Deo remittantur ſibi peccata, quod ſolius gratiæ per Chriſtũ eſt effectum. Poteſt tolerari tamen, ſi ſumatur mereri pro conſequi, vt ſæpiſſime olim apud veteres.

XXVII. Genel. 9. *Qui fuderit ſanguinem hominis, fundetur ſanguis illius.* Deeſt in poſteriore membro, *per hominem*. Non enim ſimpliciter minatur Deus homicidarum ſanguinem fundendum, ſed ἐμφατικώτερον fundendũ per hominem. Bellarminus, ſenſum reſpondet non propterea reddi falſum, aut imperfectum, propterea non eſſe magni momenti. Significari enim tam Hebraice, quam Latine eum, qui occiderit hominem, occidendum etiam ipſum. Andradius varium eſſe literę ב vſum: aliquando poni pro *per*, frequentius tamen præpoſitionem eſſe vltimi caſus, *in*. Non ſignificari autem vllam teſtium neceſſitatem, quos expreſſit Chaldæus paraphraſtes, ſed ſeueriſſimã comminationem Dei, mortis ſupplicium conſtituentis eis, qui iniuſta morte alium affecerint. Sacroboſco, poſt ea verba, *in homine*, Hebraice collocari diſtinctionem. Itaque legendum, *Qui effuderit ſanguinem hominis in homine*, Et ſic vertiſſe Septuaginta, *Effundens ſanguinem hominis pro ſanguine hominis, ipſius effundetur.*

XXVIII. Ad Bellarminum, dico, non eſſe quidem hanc maximam falſationem: ſed eſſe tamen aliquam. At Spiritum Sanctum, authorem omnium authenticorum librorum, neque maximam, neque minimã falſationem admittere. Eſſe autem ſenſum prorſus eundem negatur Nam multorũ quotidie ſanguis funditur qui tamen non funditur per hominem. Ad Andradiũ: certe negari non poſſe ambiguitatem phraſis Hebraicæ: non excuſari tamẽ corruptionem: aliud enim eſſe, quam eos terminos, vnde ambiguitas naſcitur, prorſus intactos præterire. Porro ex iis varias duci doctrinas, quas ij nunquam viderunt, qui vſi ſunt ſola editione Latina. Enumerantur à Vatablo, & Mercero, & aliis. At Sacroboſco nihil vere dicit. Nam Hebraice diſtinctio maior eſt in vocabulo, *Hominis*, שפך דם האדם *Effundens ſanguinem hominis* tum ſequitur alterum membrum באדם דמו ישפך *In homine* (ſiue per hominem) *ſanguis eius fundetur.* Nec aliter habet, vlla quam viderim, editio.

XXIX. Numerorum 36. *Omnes viri ducent vxores de tribu & cognatione ſua: & cuncta fœmina de eadem tribu maritos accipient.* Hæc interpretatio manifeſto

manifesto falsa apparet, ex contrario vsu Iudæorum, inter quos sæpissime occurrunt inita coniugia in variis tribubus. Sic Michol de tribu Beniamin vxor fuit Dauidis de tribu Iuda, 1. Samuelis 18. Iosebeth de tribu Iuda, Ioiadæ Pontificis de tribu Leui, 2. Paralipomenon, c. 22. sic Maria mater Christi de tribu Iuda cognata erat Elizabet de tribu Leui. Porro Hebraice locus sic se habet, *Filij Israel adhærebunt singuli possessioni tribus patrum suorum: Et omnes filia hæredes possessionis alicuius ex tribubus filiorum Israel erit in vxorem alicui ex familia tribus patris sui.*

XXX. Canus, Bellarminus, Stapletonus, negant Versionem esse falsam: quia sic olim legerint Eusebius, Epiphanius, Ambrosius, Beda, Damascenus, *quorum* (inquit Canus) *libentius ego æmulor negligentiam, quam istorum obscuram diligentiam.* Cæterum intelligendam non vniuersaliter, aut necessario, sed tantum in casu, videlicet, quando fœminæ ex defectu masculorum hæreditatem sortiuntur. Et legem quidem de mulieribus in textu claram esse. De viris autem priori parte contineri, quia *Adhærebunt*, non est ita cõstruendum, adhærebunt possessioni, vt sit sensus, manebunt in possessione, vt referatur ad coniugem, & sit sensus, adhærebunt vxori vnusquisque in possessione tribus suæ.

XXXI. At de Patribus facile negotium: eorum enim nulla esse potest auctoritas aduersus rationem: quantumlibet eorum sit nomen, eosque venia indignos esse, qui illorum peccatis adhærere malunt, quam diuinæ veritati. Sunt autem illi, vel Latini vel Græci: vtrique suis editionibus decepti. Nam etsi Græca editio paulo sincerius locum reddiderit, tamen nondum mendo vacat: qui pro fœmina hærede reddidit *ἀγχιστεύουσαν*, propinquam, non satis apte.

XXXII. Restrictionem legis approbamus: sed hoc querimur, primo eum sensum non esse, aut expressum, aut saltem indicatum in versione Latina. Nam quid prodest tergiuersari? Nos enim non agimus, quomodo lex sit intelligenda, aut commentariis illustranda, sed quomodo hæc verba vertenda sint. Quorsum igitur mihi præcedentia Bellarminus aggerit, *Ne commisceatur possessio filiorum Israel*, vt probet eum esse legis sensum? Illud omnino frustra est: quia etsi verum sit, eum esse legis sensum, tamen verum est etiam eam legem falso esse versam.

XXXIII. Secundo, querimur eandem legem ex æquo tum viris, tum fœminis ferri: quod omnino falsum est. Nam si credimus Bellarmino, viri hæredes non magis poterant vxorem ducere ex aliena tribu, quam mulieres hæredes nubere viro non ex sua tribu. At hoc Moses nunquam cogitauit, & liberum reliquit viris, siue hæredes illi essent, siue minus, vxores quærere ex qualibet tribu, dummodo non essent ipsæ hæredes.

XXXIV. De mulieribus fateor legem claram esse: sed Hebraice: non vero Latine, vbi generaliter omnes fœminæ nominantur: cum Hebraice legamus *omnes fœminæ hæredes* De viris autem prorsus sophisticatur, Nam Hebraica phrasis id infert, vt dicamus, adhærebunt possessioni: vt Geneseos secundo ודבק באשתו & adhærebit vxori suæ, & alias sæpissime Quanquã ne hic quidem sensus fauet Vulgatæ Versioni. Nam, adhærebit vxori in possessione sua: non significat ducere vxorem duntaxat ex sua tribu: sed, vt ne per coniugium transferatur à tribu in tribum, vt sæpe mariti transeunt in alienam domum.

XXXV. Iobi 26. *Ecce Gigantes gemunt sub aquis, & qui habitant cum eis.* Pro quibus iam omnes docti legunt, *Mortui formantur sub aquis, & habitatoribus earum*: vel vt Iunius, obseruata diligentius interpunctione, *Ipsi expertes vitæ reformarentur: inde ab aquis etiam habitatores earum.* Andradius confugit ad verborum ambiguitatem: nam quæ vox mortuos significat, eadem & Gigantes: quæ reformari, eadem etiam dolere: posteriorem autem significationem videri aptiorem: vt sensus sit, Dei tantam esse vim, vt Gigantes aquarum profundo gurgite facile demergat, sempiternaque internecione deleat.

XXXVI. Ego vero fateor locum non carere difficultate: & condonandum iis, qui, quod sibi videtur, sincere proferunt: sed hoc nullo modo competere editioni authenticæ, à quo nullo modo, nulloque prætextu liceat discedere: cuiusmodi autoritatem Tridentini tribuebant Latinæ versioni Vulgatæ. Cæterum falli Andradium. Nam hic versus vel ad Iobi præfationem pertinet, qua increpat Baldad Suhitam, vt putauit Iunius: vel ad narrationẽ, qua extollitur Dei omnipotentia. Si prius verum, omnino Gigantes sunt *ἀπεσφαδιόνται*. Sin autem posterius, vt maxima pars interpretum censet: tum videntur etiam in locum non suũ intrusi. Laudat enim Iob Dei omnipotentiam, specialiter ab eius effectis mirabilibus in natura: non autem ab eius iudiciis: vt apparet ex toto capite.

XXXVII. Psalm. 7. *Deus iustus iudex, & fortis & patiens: & nunquid irascitur per singulos dies?* Hebraice sensus est in contrarium, *Deus est iustus iudex: & Deus qui irascitur quotidie.* Canus hoc ait esse facile. Septuaginta enim ita vertisse: Et Augustinum eundem sensum expressisse. Eumque esse optimum, si antecedentia consequentibus hærere debeant. Sed nos, & ipsos Septuaginta non probamus: & Augustini autoritate non mouemur. Porro, circumstantias optime congruere cum veritate. Voluisse enim, vt apparet ex proximo versu, Prophetam impios terrere, proposita Dei seueritate in impœnitentes: non vero consolari commemoratione eius benignitatis. Porro nihil est Hebraice, quo significetur, *Fortis & patiens.*

XXXVIII. Psalm. 110. *Tecum principium in die virtutis tuæ, in splendoribus Sanctorum tuorum: ex vtero ante luciferum genui te.* Ad verbum, Græca sic expressa sunt Sed Hebraice ita legimus, *Populus tuus spontaneus in die exercitus tui in splendoribus sanctitatis: ab vtero tibi ros natiuitatis tuæ.* Andradius omnia sibi licere putat, vt hunc sarciat defectum. Primo, pro עמך substituit עמך mutatis punctis: secundo, pro נדבות mutatis literis נדבה: Tertio principium pro principatu.

XXXIX. Euge strenue! quid enim consultius, quam vt Lesbiam regulam flectamus ad arbitrium? Incipiam ab vltimo, principium pro principatu, barbarum est. Nec sic Augustinus intellexit, aut Remigius. Non autor Commentariorum, quæ tribuuntur Hieronymo: non Lyranus: non vllus Latinorum, quod quidem sciam: sed tantum Græci, Theodoretus, Euthymius, apud quos ἀρχὴν pro principatu vulgo sumi omnes sciunt. Secundum *σφάλμα* cæcutientium erat: etsi enim nonnulla similitudo sit duarum literarum ה & ת, tamen remanet Vau: tolerabilius illi qui נדבות dicunt, nisi illa forma Hebræis esset inaudita. Cæterum נדבה pro principatu, video anno-

tari à lexicographis, sed nullo exemplo: tantumque (vt opinor) ex huius loci præiudicio. Etsi sciam ab eadem origine נדיב esse principem.

XL. Ecclesiast. 9. *Nescit homo, vtrum odio, vel amore dignus sit: sed omnia in futurum seruantur incerta.* Et hinc Papistæ concludunt suam iustificationis incertitudinem At vera versio ita habere debuit, *Et quidem amorem & odium non est homo qui cognouerit: omnia ante eos.* Bellarminus Latinum interpretem non numerasse verba fatetur, sed expendisse, atque optime vertisse: sicque Hieronymum exposuisse: loqui autem Ecclesiasten, de solis iustis, qui, cum nullius peccati sibi conscij sint, tamen certo statuere non possunt dum hic viuunt, iustine sint an non.

XLI. Atqui varia sunt peccata: primum quod nihil est Hebraice, quo significetur *dignus*: secundum, quod aduersatiua particula *sed*, nusquam apparet: tertium, quod *in futurum*, pro in faciem eorum, siue ante eos, valde est *ἄκυρον* & violentum: quartum, quod *seruantur incerta*, verba sunt *ἔξω πέρας*, nescio vnde huc illata. Itaque nec numerata, nec appensa esse vocabula certum est. Hieronymus autem dixit, vtrum amentur, an non à Deo: non vero vtrum digni sint amore vel odio. Sensus est, vt apparet ex sequentibus, quæ non sunt diuellenda, ex iis quę in hac vita accidunt, sciri non posse quis à Deo ametur, vel non ametur: quod nihil ad dignitatem vel indignitatem. Nam etiam Christus Dominus noster, qui dignus fuit, qui amaretur, tamen ex iis quæ illi acciderunt, sciri non potuit vtrum amaretur. Itaque non Prophetæ, sed suum sensum proposuit, quisquis ille fuit interpres.

XLII. Ecclesiast. 5. *De propitiato peccato noli esse sine metu: neque adijcias peccatum super peccatum.* Atqui Græce (nam hic liber inter Apocryphos numeratur) legimus, *περὶ ἐξιλασμοῦ μὴ ἄφοβος γίνου ἐν πλεονασμῷ, προσθεῖναι ἁμαρτίας ἐφ' ἁμαρτίαις*, *De propitiatione ne esto securus in abundantia, ad addendum peccata super peccata.* Quæ verba nihil habent mali: siue intelligantur, non oportere nos esse ita securos de remissione peccatorum, id est, nobis sic polliceri omnia condonanda peccata, vt ea securitate abutamur ad licentiã peccandi: siue potius, non fidendum opibus nostris, vt iis credamus posse redimi nos à peccatis nostris, atque ita propensiores simus ad peccandum. At Latine versione Papistæ abutuntur ad stabiliendam suam de iustificationis incertitudine sententiam.

XLIII. Bellarminus, primo obseruat varie legi, teste Iansenio: alias de propitiato peccato: alias de propitiatione, vel propitiatu peccati: & hoc esse verius. Hinc autem conuinci eos qui iubent hominem certo credere se esse iustum, vel fore iustum, si ita credat. Vel enim loqui sapientem de propitiatione iam obtenta, & tunc falsum esse hominem debere esse securum de obtenta venia: vel de propitiatione obtinenda, & tunc falsum esse, hominem debere esse securum de obtinenda venia.

XLIV. Ergo, inquam, constat ex ipsa Bellarmini confessione, eam lectionem, quæ vulgo habetur, quæque à nobis reprehenditur, esse deteriorem. Varios autem codices si vidit Iansenius, non inuideo: sed Franciscus Lucas nullos vidit: nullos etiam Harlemius: sed ita legebant etiã omnes impressi: nec ex veteribus Latinis quisquam aliter: vnde satis coniicio hos emendatiores codices, vel fictitios esse vel certe rarissimos: vt pro non exstantibus facile haberi possint. Adde nihil esse, mutatum in Bibliis Sixti quinti. Cæterum, non est hic locus disputandi de certitudine fidei: obiter tamen respõdeo, inanes esse consequentias: quia in antecedenti non plene recitatur Sapientis sententia: non enim ille simpliciter dixit, non debere quenquam esse certum de propitiato, siue propitiando peccato: sed *κατά τι*, nempe vt addat postea peccata peccatis. Hæc tamen alias fusius.

XLV. Ecclesiast. 16. *Omnis misericordia faciet locum vnicuique secundum opera meritorum suorum.* Quam longe, Deus bone! à contextu Græco? *πάσῃ ἐλεημοσύνῃ ποίησον τόπον. ἕκαστος γὰρ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ εὑρήσει*, *Omni eleemosynæ da locum: vnusquisque enim secundum opera sua reperiet.* Multiplex peccatum: vnum, illudque grauissimum, quod ex duobus periodi membris vnum confuderit: alterum, quod meriti vocem inferserit, quæ non est in Græco: tertium, quod pro datiuo nominatiuum substituerit: quartum, quod *fac*, mutauerit in *faciet*. Bellarminus ex iis peccatis vnicum conatur excusare, videlicet temerariam meriti affectationem Et nomen quidem ipsum Græce haberi non posse, cum sit Latinum, fatetur: sed neminem, vel tenuissime Græce peritum negare posse, τὸ κατὰ ἔργα, significare pro meritis operum. Ergo reliqua peccata nobis *ἀναπολόγητα* relinquuntur: magno causæ nostræ commodo.

XLVI. Cæterum iubeat ergo suos Bellarminus non probare ex hoc loco ipsam meriti vocem exstare in Scripturis. Nam ita Porsanus in responsione ad Saluæum: & ante hunc Alphonsus de Castro contra hæreses libro decimo, capite de merito. Etsi enim verum esset hanc rem inferri, tamen vocem ipsam non legi, verum est. Deinde nego τὸ κατὰ ἔργα, esse secundum meritum operum. Tribuat sibi quantum velit Bellarminus in lingua Græca, ego tamen hoc loco ipsum dico audaciorem quam peritiorem. Operibus bonis mercedem promitti, nemo neget, qui sit in Scripturis versatus: sed operum meritis aliquam mercedem deberi nemo dixit sanus Theologus.

XLVII. Esaiæ 2. *Qui excelsus reputatus est ipse.* At Hebraice est, vt recte in editione Græca *ἐν τίνι ἐλογίσθη* ad verbum, *In quo reputatus est ipse*: dehortabatur enim à fiducia collocanda in homine; hac ratione reddita, quia nihili esset æstimandus. Andradius peccatum tuetur, primo, autoritate Hieronymi, deinde ambiguitate vocis, quia במה est in quo: at במה, excelsum significat. Dicã de ambiguitate prius, quæ in iis literis seorsim ac per se consideratis negari non potest: sed in hac periodo, hacque syntaxi non video quomodo locum habeat. Nam במה substantiuum est fœmininum: ideo nunquam significat excelsum adiectiue: sed tantum locum excelsum: & quidem non quemlibet, sed eum in quo sacrificatur. At inde quis sensus erueretur? Hinc facilis est ad Hieronymi auctoritatem responsio: videlicet boni patris non exagitanda, sed dissimulanda esse *σφάλματα*.

XLVIII. Ioelis 2. Deus dicitur, *præstabilis super malitia.* Cum Hebraice sit: *Et pœnitet eum super malo*: quod Chaldæus Paraphrastes exposuit, *qui reuocat verbum suum ab inducendo malo.* Illud autem quisvnquam intelligat? Nam quid est præstabilis? aut quis hic quidem eius vsus est? Forte (inquit Sacrobosco) huic autori idem est quod placabilis. At quis hic homo est, qui tam nouas, tam alienas significationes imponat? Imo ea diuinatio generalis est, locumque habere posset, si pro præstabili, sanabilem dixisset, aut amabilem, aut quid aliud. Imo nonne hac arte confisi Sophistæ, sibi permittunt

niuem nigram dicere: quia eis idem nigrum dici placet, quod aliis candidum? Bellarminus prætexit authoritatem Hieronymi, qui & in textu, & in commentario ea voce sit vsus. Deinde, significari ait, vel excellentem in miserando, & pœna condonanda: vel meliorem quam vt à malitia vincatur: cum nulla immanitate aut numerositate peccatorum infinita Dei benignitas vnquam superetur. At ego hos sensus agnosco esse pios, & veros: accedere etiam ad mentem Prophetæ. Sed quis vnquam credidisset laudandos in interprete gryphos? Quis functum putasset officio, si quod suus author & proprie dixit, & perspicue, ipse per ambages, ænigmataque, non tam significet, quam diuinandum proponat?

CAP XII.

De aliis erroribus Latini Interpretis in Veteri Testamento.

I. HOs locos in Veteri Testamento reperi ab aduersariis excusatos. Sed præter eos maxima est copia: è quibus paucos excerpam de more. Et prius quidem eos, quibus abusos Papisticos doctores obseruaui: vt eo magis norimus quanti sit ponderis hæc pars controuersiarum: deinde, quos annotaui proprio labore in legendis Scripturis. Sed illos tantum indicabo: prolixiori tractatione suis locis reseruata.

II. Panigarolla lect. 12. Vigor sermon. 2. de Purgatorio, nec non alij ex 1. Geneseos citant, collocatum esse gladium flammeum ad ostium Paradisi: eumque Purgatorium esse contendunt, propter flammam. Atqui Hebraice est acies, vel lamina gladij: flammæ nulla mentio. Paludanus ad 21. dist. 4. *Vtrum præter pœnam ignis, ibi* (in purgatorio) *patiantur aliam pœnam sicut damnati, de quibus dicitur in Iob, Transibunt ab aquis niuium ad calorem nimium, incertum est.* Atqui in Iob nihil simile, *Vt siccitas, & etiam calor rapiunt aquas niuis, sic sepulcrum, eos qui peccauerunt.* Quod Septuaginta felicius longe reddiderunt. Bellarminus de Christo lib. 4. c. 11. probat animas piorum non fuisse in cœlis ante Christi ascensionem, quia Geneseos 37. Iacob dixit, *Descendam ad filium meum in infernum.* Et tamen dicendum fuit *in sepulcrũ*, vt vertit Pagninus, atque alij. Geneseos 48. dixit Latinus interpres, *Inuocetur nomen meum super pueros hos, & nomina Patrum meorum*: Et hinc pleriq; probant inuocationem Sanctorum, vt Eckius Enchiridij c. 15. At qui Hebraice docti sunt, legunt, *Vocetur in eis nomen meum, & nomen Patrum meorum*: hoc est, meo nomine censeantur, tanquam filij mei: vt exponit Vatablus.

III. Exodi 12. *Dies prima erit sancta ac solemnis: & dies septima eadem festiuitate venerabilis.* Vbi quia diem legit venerabilem, Bellarminus putauit conficere posse, rem sanctam hoc ipso quod sancta est, esse venerabilem: capite duodecimo libri de imaginibus: videlicet vt inde rursus eliciat imagines Sanctorum esse venerandas. At Hebraice nihil est, quod venerationem significet, *In die primo conuocatio sancta: die quoque septima conuocatio sancta erit vobis.* Rursus de Pontifice libro quinto, capite octauo, vt probet Papam posse assumere temporalia iudicia, idem citat ex Leuitici 13. *Quicunque maculatus fuerit lepra, & separatus est ad arbitrium Sacerdotis, solus habitabit extra castra.* vrgetq; verba illa ad arbitriũ Sacerdotis: quæ tamẽ Hebraice nulla sunt. Et totus locus miseris modis tractatus est in Latina editione. Ellum totum, *Si autem in caluitio, siue in reuelatione albus vel rufus color fuerit exortus: Et hoc Sacerdos viderit, condemnabit eum haud dubie lepra quæ orta est in caluitio. Quicunque ergo maculatus fuerit lepra, & separatus est ad arbitrium Sacerdotis*: Et reliqua. Iam hæc comparentur cum textu, quem ex Hebræo Pagninus vertit in hunc modum, *Quum autem fuerit in caluitio, aut in recaluatione plaga alba rufa, lepra germinans est in caluitio eius, vel in recaluatione eius. Tunc considerabit illam Sacerdos: & si quidem tumor plagæ albus, & rufus in caluitio eius, aut in recaluatione eius, & sicut aspectus lepræ in cute carnis: vir leprosus est, immundus est, immundum declarando immundum declarabit illum Sacerdos: in capite eius est plaga eius.* Illane vero traductio est, an corruptio potius? versio an peruersio?

IV. Quum nos obiicimus aduersus Sanctorum intercessionem, vnum esse Mediatorem apud Deum, Richeomus de Sanctis capite decimo septimo, Porsanus contra Falguerolum ad rationem quartam, contra obiiciunt ex 5. c. Deuteron. *Ego sequester & medius fui inter Dominum, & vos in tempore illo.* At Hebraice nihil est, quod sequestrem significet: sed ita legitur, *Ego stabam inter Dominum & vos eo tempore, vt renunciarem vobis Verbum Domini.* Ergo bis sunt inepti: & cum vrgent verba, quæ in textu nulla sunt: & cum μεταβαίνουσιν εἰς ἄλλο γένος: Cum enim Christus dicitur Mediator, sensus est, per eum dari nobis accessum ad Patrem: at hîc se Moses dixit esse dũtaxat internuncium Dei ad populum, vt ab eo verba referret: quod munus est cuiuslibet in Ecclesia doctoris: maxime vero eorum quibus ἀμέσως suam voluntatem Deus reuelat. Sed de re ipsa alias prolixius, Deo dante.

V. Iobi 9. *Etiam si simplex fuero, hoc ipsum ignorabit anima mea.* Arripuit hunc locum Costerus Enchiridij cap. 4. ἕρμαιον aliquod se ratus reperisse, vt probaret non posse quenquam certum esse de sua iustificatione. At Hebraice. *Consumptus sum: non noui animam meam*: Vt quidem Pagninus vertit: Iunius autem, *Integer sum: non habui rationem animæ meæ.*

VI. Bozius libro quarto de signis Ecclesiæ, capite nono. cum contenderet prædictum esse, vt Christi cultus primo inter Gentes ad Aquilonem positas propagaretur, deinde inter eas quæ spectant ad Austrũ, citauit ex Psalmo 48. *Fundatur exultatione vniuersæ terræ mons Sion, latera Aquilonis, ciuitas Regis magni.* At Propheta longe aliud dixit: nimirum montem sanctum, esse pulchritudinem totius regionis, gaudium totius terræ: montem, inquam, Sion, qui erat versus Aquilonem in vrbe Hierusalem. Psalmo 136. *Memento, Domine, Dauid, & omnis mansuetudinis eius.* Vnde Panigarolla euincit intercessionem Sanctorum, lect. 13. sed & Bellarminus de Sanctis lib. 1. c. 19. Hebraice autem pro mansuetudine, legitur afflictio. Et 139. *Mihi autẽ nimis honorificati sunt amici tui, Deus: nimis confortati sunt principatus eorũ.* His verbis abutũtur Costerus Enchiridij c. 12. Eckius Enchiridij c. 15. Alphõsus cõtra hæreses, & alij, vt doceãt colendos Sãctos in cœlo: Cotonus ẽt, vt probet, ab iis administrari hunc mundum. Hebræa veritas habet, *Mihi quam pretiosæ sunt cogitationes tuæ, ô Deus! quam multiplicatæ sunt summæ earum.* Non felicius Richeomus de Sanctis c. 7. Psalmum citat postremum, *Laudate Dominum in Sanctis eius*: cum fuisset dicendum, *in sanctitate eius*: hoc est, propter sanctitatem eius argumento que inde sumpto.

VII. Esaiæ vndecimo, *Et erit sepulcrum eius gloriosum.* Citatur à Bellarmino, vt probet venerationem sepulchri Dominici. At Esaias dixerat, quietem, ἀνάπαυσιν, vt in editione Græca. Ezechielis 28. *Omnis lapis pretiosus operimentum tuum: sardius, topazius, & iaspis, chrysolithus, & onyx, & berillus, sapphirus, & carbunculus, & smaragdus: aurum opus decoris tui.* Hîc, quia aurum separatur à reliquis pretiosis quæ restant numero nouem, credidit Gregorius Magnus, significari totidem Angelorum ordines: nec contra persuadeas Scholasticis. Sed Hebraice aurum reliquis adiicitur, vt fiat decas, ac proinde ruat allegoria. Bellarminus, vt probet idolum non esse quamlibet imaginem falsam, citat è secundo capite Habacuc. *Quid prodest sculptile, quia sculpsit illud fictor suus, conflatile, & imaginem falsam?* Ibique clarissime definiri obseruat idolum, imaginem falsam. Quod factum est, opinor, ad imitationem Septuaginta, qui dixerunt, φαντασίαν ψευδῆ. At Hebraice, ex versione Pagnini, *Quid prodest sculptile, quod sculpserit illud fictor eius, aut conflatile, & quod docet mendacium?*

VIII. Quid? quod cum suscepisset probandum ipsum arbitrium liberum nominari in Scriptura, saltem altera voce diserte, altera περιφραστικῶς, citat ex Numerorum 39. *In arbitrio viri erit, vt faciat, vel non faciat?* De gratia & libero arbitrio libr. 4. c. 6. Cum tamen Hebraica veritas dicat, loquens de voto mulieris, quæ est in potestate mariti: *Vir eius confirmabit ipsum votum: & vir eius irritum faciet illud.* Vbi etsi non negem Latine eius loci sensum non male expressum, tamen vocem ipsam arbitrij, vident omnes esse tantũ à Latino Interprete, non autem à Spiritu Sancto: imo ne quidem ab editione Græca, quæ sic habet satis commode: ὁ ἀνὴρ αὐτῆς φήσει αὐτῇ, καὶ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς περιελεῖ αὐτῇ. Idem libro quinto, vt probet eleemosynas auertere posse pœnam temporalem, citat illud ex Danielis quarto, *Peccata tua eleemosynis redime.* Cum tamen vertendum fuisset, *Et peccata tua interrumpe per iustitiam.* Nam verbum פרק, significat intermittere, dissoluere, disiungere. Non nego tamen esse, liberare, & redimere: sed excipio, nunquam vsurpari de re ipsa à qua liberatur aliquid, sed de eo ipso quod liberatur. Peccata autem non ipsa liberantur, aut redimuntur, sed ab iis homo redimitur.

IX. Possum huius generis infinita conferre, vnde facile coniicere, quanto suo commodo Tridentini pappolatræ hanc editionem voluerint esse authenticam. Nimirum quia nulla sit, quæ eorum erroribus magis faueat, Quam contra necesse sit Catholicis τῷ αὐτογράφῳ αὐτέχειν, hærere originali editioni, ex cuius autoritate, nullo negotio, infinita soluuntur eorum sophismata quibus veritatem sacrosanctam conantur obruere. Sed pergo ad alios locos.

X. Geneseos 2. *Plantauerat Dominus Deus Paradisum voluptatis à principio*: ex prauæ sententiæ præiudicio, quæ adstruebat Paradisum factum ante cœli terræque creationem: vt annotat Franciscus Georgius. Sed & Steuchus, *Opinatus*, inquit, *ante cœlum & terram factum esse Paradisum: sequutus etiam aliquot interpretes. Aquilam scilicet, & Theodotionem. Sed hoc falsum esse comprobatur.* Illi ergo melius, qui non à principio, sed ab Oriente verterunt. Cap. 3. *Abscondit se Adam & vxor eius à facie Domini Dei in medio ligni Paradisi.* Improprie dictum in medio ligni. Quod enim medium haberet vnum lignum in quo abscondi valeant corpora duorum hominum? Sic Rupertus: ob eam caussam confugiens ad allegorias. Sed illi, *in medias arbores* (inquit Steuchus) *densaq; Paradisi nemora se intulerunt.* Itaque verti debuit: inter arbores, vel in syluam Paradisi: Gallice seruata Hebraica phrasi, *dans le bois.* Cap. 4. *habitauit profugus in terra*: pro, *habitauit in terra Nod.* Rursus, *Iste cœpit inuocare nomen Domini*: quasi vero ante nunquam quisquã inuocasset. Et sane אז non personam, sed tempus significat, id est, Tunc. Itaque longe consultius alij dicunt, tunc cœptum esse vocari de nomine Dei: hoc est, tum primum inualuisse hunc vsum, vt quos homines pietas separabat ab impiis, eos etiã nomẽ filiorũ Dei, qui postea nominantur in historia diluuij, distingueret à filiis hominum. Cap. 8. *Requieuit arca mense septimo, vicesimo die mensis*: ex Græca editione ἑβδόμῃ καὶ εἰκάδι τοῦ μηνὸς, Sed textus habet diem decimum septimum. Rursus, *& ait ad eum* quasi Noachum Deus sit alloquutus Hebraice, *Dixit Deus ad cor suum*: vel Græce, καὶ εἶπεν κύριος διανοηθείς. Capite vndecimo Arphaxad dicitur vixisse post genitum Sale trecentis tribus annis iuxta Græcam editionem: sed corrigendum est in quadringentos & tres: sic enim Hebraice legitur. Et 13. *Erat diues in possessione auri & argenti*: pro, *diues pecore, argento & auro.* Et 14. Vallem Syluestrem vnde habuerit Interpres mirantur docti: qui vocem Hebræam retinent tanquam nomen proprium, dicuntque vallem Siddim: neque vlla etymologia efficere potest vt significetur locus syluestris. Et 19. *quæso Domine mi*, cum Hebraice addatur negans particula: *non quæso.* Et 21. *Quis auditurus crederet* pro, *Quis dixisset Abrahæ?* Et vicesimo quarto, duo sicli leguntur pro dimidio. Rursus, *dedit aquam ad lauandos pedes camelorum.* Nouum sane officiositatis exemplum, vt pedes brutis lauarentur: sed Hebraice legimus pedes eius, scilicet serui, ex vulgato Orientalium vsu. Iterũ, *qui festinus reuertebatur ad Dominum suum.* Lusisse dicã, an stertisse? Hebraice: *Et tulit seruus ille Rebeccam & abijt.* Et 38. *Quo nato parere vltra cessauit.* Hoc nunquam credat quisquam ab Hebræo esse, vbi legimus: *Et erat in Cesib, cum pareret eum.* Iterum, *Certe mendacij arguere nos non potest.* At Hebraice (inquit Steuchus) non is sensus est. Vertendum fuit, Ne simus contemptui: vel, ne habeamur ludibrio: ne simus vulgi fabula. Nolebat enim pignus repetere, accuratiusque de eo inuestigare, ne in vituperationem sibi verteretur. Nec male Septuaginta, μή ποτε καταγελασθῶμεν. Et 49. *Filius accrescens Ioseph, filius accrescens, & decorus aspectu.* Reliqua satis bene: sed postremum *decorus aspectu*, forte ex imitatione Græcæ editionis, quæ dixit ζηλωτὸν, at Hebraice *Iuxta fontem.*

XI. Collegerat hos atque alios ex Genesi locos Whitakerus. Ego istos aliunde obseruaui ex plurimis paucos. Iudicum 1. *Cæsis summitatibus manuum eius ac pedum*: ex imitatione Græca: vbi τὰ ἄκρα, summitate sunt pro pollicibus. Secundo. *Iratusque Dominus contra Israel, tradidit eos in manus diripientium, qui ceperunt & vendiderunt hostibus.* Ast Hebraice, *in manus diripientium & diripuerunt eos: & vendidit eos in manum hostium eorum.* Rursus, *Manus Domini super eos erat.* Omissum, *In malum.* Tertio. *Qui vtraque manu pro*

Pro dextra vtebatur: pro Græco ἀμφοτεροδέξιον, Sed Hebraice אטר יד-ימינו, *Clausum*, id est, *impeditus manu dextera*, non indicato, essentne à natura an per accidens. Quarto, *vsque ad internecionem*: Pro: *Non superfuit ad vnum vsque*, longe fortius. Quinto. *Noua bella elegit Deus, & portas hostium ipse subuertit*. Atqui oportuit, *Elegit Deos alienos: hinc pugnatum est in portis*. Rursus. *Vbi collisi sunt currus, & hostium suffocatus est exercitus*. Quam procul, Deus bone! Sic enim oportuit: *Propter sonitum sagittantium, inter haurientes*: Sed & statim צדקות bis repetitum, cur semel *Iustitias*, iterum *Clementiam* reddiderit, quærendum est. Item, פרזון fortes: *Saluata sunt reliquiæ populi. Dominus in fortibus dimicauit*. Aft Hebraice, *Tunc dominari fecit reliquias, in fortes populum: Dominus dominari fecit me in fortes*. Paulo post: *Qui exercitum ducerent ad bellandum*. Ridicule, pro, *trahentes stylo, criba*. Plalm. 68. *Æthiopia præueniet manus eius Deo*. Augustinus in eum Psalmum, quem numerat 67. *Mallem Latini Interpretes sic transtulissent, Æthiopia præueniet manus suas, quam manus eius Deo: quoniam planius hoc esset, quam quod nunc dictum est eius*. Et vero sic Pagninus reddidit. Sic Munsterus: sic Tigurini: sic Iunius: sic Mollerus: sic denique Genebrardus,

XII. Iobi tertio, *quasi effodiens thesaurum*: pro effodiunt, (id est, diligenter inquirunt) magis quam thesauros. Rursus: *& circumdedit eum Deus tenebris*: pro circumclusit eum Deus: nam tenebræ hîc nullæ sunt. Iterum, *Nonne dissimulaui? nonne siluit? nonne quieui?* Sed vertendum fuerat: Non fui pacificus, vel potius, non habui pacẽ: non fui tranquillus, non quieui. Quarto: *Vbi est timor tuus, fortitudo tua*: pro, *Nonne timor tuus exspectatio tua?* Iterum, *Nunquid homo Dei comparatione iustificabitur?* Pro, *erit Deo iustior?* Rursus, *Ecce qui seruiunt ei, non sunt stabiles: & in angelis suis reperit prauitatem*: pro, seruis suis non credit: & in angelis non posuit lumen, vel, vt alij volunt, stultitiam. Quinto, *Nihil in terra sine causa fit*: pro, *non egreditur ex terra iniquitas*. Sexto, *peccata mea, quibus iram merui*: hæc sunt pro vnica voce, quæ potius indignationem, siue querelam significat. Rursus, *aut potest aliquis gustare, quod gustatum affert mortem?* At hæc, quod dicitur, nec cœlum, nec terram Docti vertunt: *Est-ne sapor in albumine vitelli?* Rursus, *Non contradixi sermonibus*, pro, *non celaui sermones*: & *necessarij quoque mei recesserunt à me*. At תושיה generalissimum vocabulum, essentiam significat: vnde à Iunio hîc vertitur, *quod res est*: aliquando sumitur pro lege: vnde Pagninus vertit, *lex expulsa est à me*. Paulo post. *Quare detraxistis sermonibus veritatis, cum è vobis nullus sit, qui possit arguere me?* Iob dixerat, *Quam fortia sunt eloquia recta: & quid reprehendit reprehensio à vobis?* Et non multis interpositis, *Veruntamen quod cœpistis implete: præbete aurem, & videte an mentiar: respondete obsecro absque contentione: & loquentes id quod iustum est iudicate*. Papæ! quid hoc est? Hæccine ex Hebræo? Imo hæc potius. *Et nunc acquiescite: respicite ad me: & ante faciem vestram si mentiar. Conuertimini, quaso: ne sit iniquitas: conuertimini iterum: iustitia mea in ipsa*: hoc est, vt Iunius interpretatur, relinquamus iustitiam meam in suo loco: vel, vt Vatablus, adhuc inueniar iustus in ea repetita disceptatione: Nam illud *conuertimini*, intelligebat de iudicij redintegratione, quasi vt rem male prius iudicatam, iterum cognoscerent. Totum librum describam si pergo.

XIII. Quid? si omnes libros executio. Itaque nunc pauca fortuita. Exod. 34. facies Mosis cornuta dicitur, contra Hebraicam veritatem, & Septuaginta editionem, inquit Sixtus Senensis annot. 116. lib. 5. Bibliothecæ A quo errore nata pictorum audacia, Mosem repræsentantium cornibus insignem. Pro *cornuta* autem, dicenda erat radians. Numeror. 30. *Si autem contradixerit, postquam resciuit, portabit ipse iniquitatem eius*. At debuit, *auferet iniquitatem eius*: id est, efficiet vt nulla sit iniquitas mulieris, non reddentis votum suum, si maritus dissensserit. Nam etsi fatear alias ambiguam esse phrasin: tamen totius seriei sermonis, facile admonet hunc esse sensum. Danielis 12. *Multi de his qui dormiunt in terra puluere, euigilabunt: alij in opprobrium, vt videant semper*. At quid est, *vt videant semper?* aut quorsum spectat? Pererius dissimulat omnino, Lyranus, vt videant opprobrium suum. Quasi non satis viderent, qui sentirent. At Septuaginta, εἰς αἰσχύνην: & recte, *in ignominiam*. Rursus eodem capite. *Et ecce quasi duo alij stabant*: pro, *& ecce duo alij stabant*. Ezechiel 16. *Radix tua*: pro, *Habitationes tua*. Threnorum 1. *Dominus loquutus est super eam*: pro, *Dominus dolore affecit eam*. Rursus, *& eruditiuit, me*: pro, *& dominatur ei*. Et statim. *Vigilauit*, pro, *ligatum est*. Quarto: *Immutatus est color optimus*: pro, *mutatum est aurum optimum*. Oseæ 8. pro, *In aranearum telas erit vitulus Samariæ*: pro, *in frusta erit*: ridicula vicinarum vocum permutatione שבכים שבבים. Quanquam etsi שבכים legisset nõ debuit Interpres vertere telas aranearum: cum eo nomine reticulata quælibet opera significentur. Paulo post: *& quiescent*: pro *dolebunt*, vt Pagninus, vel *cœperunt*, vt Iunius. Et 10. *Vitis frondosa*, pro, *vacua*. Item, *Loquimini verba visionis inutilis*: pro *verba maledictionum mendaciter*. Isaiæ 45. *Assimilaui te*. Et hinc Baronius Apparatu ad Annales probat Cyrum fuisse τύπον Christi: At Hebraice, *cognominaui te*. Primi Paralipomenon quarto. *Et qui stare fecit Solem, virtusque mendacij, & securus & incendens*. Vnde magna quæstio Magalliano Iesuitæ annotat. 7. in 10. Iosue: an præter Iosuen alius quispiam Solem fecerit stare. Atqui Hebraice nomina sunt propria. *Et locum, & virtus Coleb fecerit stare*. Atqui Hebraice nomina sunt propria. *Et locum, & virtus Coleb, & Ioas, & Saraph*, etiam apud Septuaginta. Hieremiæ 23. *Dominus iustus noster*: pro, *Dominus Iustitia nostra*.

XIV. Addam pauca detracta: tum etiam adiecta. Detracta ista Genesis 27. *Circumcidendo circumcidetur natiuum domus tua, & acquisitus pecunia tua*. Et 34. pro his, *Paruulos quoque eorum, & vxores duxerunt captiua*: Hebraica veritas habet. *Sed & omnem substantiam eorum, omnesq; paruulos eorum, atque vxores illorum, captiuas abduxerunt, ac prædati sunt, ac quicquid erat in domo*. Et 39. omittuntur hæc vers. 5. *Et factum est, ex quo præfecit eum domui suæ, & omnibus quæ suæ erant*: repetita quidem è superioribus, sed tamen ab interprete non omittenda. Et paulo post iterum. *Et reliquit omnia suæ in manu Ioseph*. Et 40. *pincernæ, & pistor Regis Ægypti, qui erant vincti in domo carceris*. Et 49. ad finem, *Emptio agri & spelunca quæ est in eo, fuit à filiis Heth*. Exod. 17. *omittitur*, inquit Steuchus, *quod erat maxime necessarium, Et virga Aaron in medio virgarum eorum erat posita*: item 38. Steuchus, *Deest hoc loco in nostris codicibus, tota hac periodus. Et argentum censuum Synagogæ centũ talenta, & mille septingenti septuaginta quinque sicli. Deest quoque alia clausula, quæ maxime erat necessaria: vbi enim dicitur oblatum est, primum hoc ponitur, Dimidium sicli per vnum quodque oblatum est, deinde ponitur atas*. Numerorum tertio multa omissa sunt in enumeratione filiorum Leui: quorum pars maxima facile suppletur ex præcedentibus: sed vers. 25. pro, *Et habebunt excubias in tabernaculo fœderis*, Hebraicus textus habet, *Custodiæ filiorum Gersom in tabernaculo Ecclesiæ, tabernaculum, & tentorium, operimentum eius, & aulæum ostij tabernaculi Ecclesiæ*: sic enim vertit Pagninus. Capite 4. ex vers. 26. *Et quæcunq; facta sunt pro illis: & ministrabunt*. Ex vers. 27. *deponetis apud eos in custodiam vniuersa onera ipsorum*. Cap. 14. vers. 2. *Vtinam mortui essemus*. Hebraice reperitur ἐμφατικῶς, vt fit in magno luctu. Capite 16. pro his Hebraicis, *Tulerunt quisque thuribulum suum: & posuerunt in eis ignem: posuerunt quoque suffitum: steteruntque ad ostium tabernaculi fœderis, & Mose, & Aaron*. Editio Latina non habet aliud quam, *Quod cum fecissent, stantibus Moyse & Aaron*. Deuteronom. 28. vers. 54. deest, *& reliquis filiis eius, quos reliquos fecerit*.

XV. Addita sunt ista Genes. 4. *Egrediantur foras*: & postea, *nequaquam ita fiet*. Capite quinto, *Et vixit Henoc*. Sexto, *& præcauens in futurum*. De quo Pererius, *Nec Hebraice est, nec Chaldaice, neque Græce, cur autem id Latinus interpres adiicere voluerit, nescio*. Et 21. *cum Isaac filio suo*: nam Moses simpliciter Ismaelem dixit ludentem. Et 27. *Et vltra quam credi potest admirans*. Et 31. *quod autem furti me arguis*. Et 34. *Quibus perpetratis audacter*. Et 39. *Et mulier molesta erat adolescenti*. Iudicum 5. *& obtinuit principatum*. In Prouerbiis plurimæ inferciuntur sententiæ. Cap. 4. *Vias enim quæ ad dextris sunt, nouit Dominus: peruersa vero sunt, quæ in sinistris sunt. Ipse autem rectos faciet cursus tuos, itinera autem tua in pace producet*. Quinto, *Ne intenderis fallacia mulieris*. Septimo: *fili honora Dominum, & valebis: præter eum vero ne timueris alienũ*. Decimo, *Qui nititur mendacijs, hic pascit ventos, idem autem ipse sequitur aues volantes*. Duodecimo, *Qui suauis est in vini demorationib. in suis munitionibus relinquit contumeliam*. Leuit. 27. *Homo qui votum fecerit, & sponderit Domino animam suam*: id est, ex vsu Hebræorum, sponderit seipsum. Atqui non ita est, *Vir cum separauerit votum secundum æstimationem animarum Iehouæ*, animas audis quascunque, non animam suam. Comparet diligens lector reliqua capita, & multa inueniet similia.

XVI. Sixtus Senensis Bibliothecæ lib. 2. in Iehu, *Ne cui forte videatur impossibile, Iehu conscripsisse historiam vsque ad Ioram filium regis Iosaphat, quia in tertio Regum legatur, hunc Iehu supra quadraginta annos ante mortem Iosaphat à Baasa rege Israel fuisse obtruncatum: sciendum est, quod ea quæ in tertio Regum capite sextodecimo nostra vulgata editionis de cæde Iehu referuntur, in Hebraicis exemplaribus* (adde, ne Græcis quidem) *non habentur*. Et paulo post, *Est nisi fallor annotatiuncula quædam, marginis primum adiecta ab incerto expositore, qui locum hunc sibi non intellectum illustrare voluit: deinde, vt sæpe accidit, scriptorum audacia in textum translata*. Et tamen retinuerunt Sixtina Biblia, pudendum mendum, & oppositum veritati historiæ.

CAP. XIII.

De erroribus Interpretis Latini in Nouo Testamento.

I. VEnio ad Nouum Testamentum, in quo hos locos Bellarminus tuetur. Primus est Matthæi 9. Et Marc. 2. *Non veni vocare iustos: sed peccatores*. Græce, οὐ γὰρ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. Itaque Latine deest ad resipiscentiam, siue pœnitentiam.

II. Ille primo, in quibusdam codicibus inueniri. Secundo verisimilius in Græco textu hanc particulam esse superfluam: nimirum, quia Hieronymus non legerit: tum autem non sit necessaria: nam vocare peccatores, non iustos, aperte significat, hortari ad pœnitentiam eos, qui egent, non qui non egent.

III. Atqui de codicibus facile negotium. Saltem nulli impressi discrepant: fortasse nec vlli manuscripti. Nulli enim visi aut Francisco Lucæ, aut Harlemio: aut cuiquam præterea. Denique, quid tum si pauci? Imo quid tum si multi haberent? Non enim authentici: Nam Sixtus præscripsit. Et Lucas annotauit, *Quod in nonnullis codicibus sequitur, ad pœnitentiam, non est huius loci*. Nos vero de authentica disputamus editione.

IV. Non legit Hieronymus. Quid nostra? At legit Chrysostomus, Euthymius, Theophylactus. Legunt omnia Græca exemplaria, exceptis duobus, indicatis à Beza, Editione 1. annotationum. Quid ergo, si incidit Hieronymus in mendosum codicem? Quid si detulit Vulgatæ editioni?

V. Nam, esse clausulam non necessariam, non concludit non legendam. Legitur enim apud Lucam, nemine refragante. Deinde non est verum. Ipso teste Bellarmino, qui intelligendam dixit. Et sane vocari quis potest ad varios fines. Vocauit Herodes magos Matthæi 2. Ex Ægypto Deus filium suũ, ibidem: Paterfamilias operarios, vicesimo, ad pœnitentiam-ne? Qui ergo legit tantum, *Vocauit peccatores*, incertum relinquit, quorsum: sed qui addit, *ad pœnitentiam*, ex variis finibus, vnum certum designat, nec legentem relinquit incertum.

VI. Sacroboscus ita hoc non necessarium interpretatur, vt si forte fuerit in Græcis exemplaribus, & omissum ab Interprete, tamen non propterea hunc Interpretem præiudicasse sententiæ Spiritus Sancti. Quid autem præiudicasse vocat? Effecisse-ne, vt is sensus non sit Spiritus Sancti? An vero, vt ne ex hoc loco possit is sensus colligi? Priori modo fateor non præiudicatum. Quomodo enim hic quisquis est Interpres potuisset, cum ne possit quidem, si maxime velit, quicquid est creaturarũ? Sed posteriori certũ est præiudicasse, cum ex iis verbis nemo sit hominum, qui, non aliunde doctus, diuinare queat pœnitentiam. Et contra, in promptu erat Iudæorum suspicio, qui vocari peccatores intelligebant potius in peccatorum consortium. Quid tum ergo, si collatis aliunde locis Christianus facile intelligat? Atqui res erat cum Iudæis, qui reliquos illos nondum locos viderant, neq; adeo Christum norant prædicatorem pœnitentiæ. Hi erant igitur instruendi: nec poterant aliter, quam addita particula, quam suppleuissent nunquã.

VII. Secundus locus, Ioannis 14. *Spiritus Sanctus suggeret vobis omnia, quæcunque dixero vobis*, Græce, πάντα ἃ εἶπον ὑμῖν, *omnia quæ dixi vobis*. Maldonatus, *obscure, & ambigue dictum, Quæcunque dixero vobis. Poterat enim*

futurum videri, cum præteritum ſit, εἶπον, *dixi vobis*. Nempe Chriſtus noluit expectari noua quædam ſingulis ætatibus reuelanda arcana, vt Enthuſiaſtæ, Traditionariique volunt: ſed ea tantum repeti, quæ à Chriſto audierant Apoſtoli. *Itaque hinc Theodorus*, teſte Maldonato, *Montani, Priſcillæ, & Maximillæ refellit hæreſin, non potuiſſe Spiritum Sanctum in Montanum, vt illi delirabant, primum mitti, cum Chriſtum non vidiſſet, vt poſſet illi Spiritus Sanctus quæ à Chriſto audiuiſſet, in mentem reuocare.*

VIII. Reſpondetur, Auguſtinum & alios Veteres ſic legere. Porro ſenſũ non eſſe diuerſum à Græco: non enim, quæ tunc dixero: ſed intelligendum, quæ nunc dixero.

IX. Fateor Auguſtinum, fateor aliquos Veteres ſic legiſſe, ſed omnes Latinos: & ex Italica editione, quam apparet hoc loco retentam, ſiue ab Hieronymo recenſente, ſiue aliter. Senſum ſi omnes ſic concipiant, neque aliter, ſane pax eſto. Sed teſte tamen Maldonato, obſcura verſio eſt, & ambigua. Cur non addam, periculoſa? Itaque merito corrigenda.

X. Tertius, ad Roman. 1. *Qui prædeſtinatus eſt Filius Dei*, τοῦ ὁρισθέντος υἱοῦ Θεοῦ, *qui declaratus eſt filius Dei*. Bellarminus: verbum ὁρίζειν apud prophanos quidem authores, ſumi ſæpe pro declarare: at in Scriptura aliter. Eſſe enim verbum Theologiæ proprium, teſte Dionyſio de Diuinis nominibus, c. 5. & vbique ſignificare ſtatuere, decernere, definire: nunquam declarare. Actorum 2. ad Roman. 8. ad Epheſ. 1. Iam quum videret Interpres Latinus Apoſtolum loqui de æterna deſtinatione, maluit prædeſtinatum quam deſtinatum. Sic legiſſe omnes Latinos, Irenæum, Hilarium, Ambroſium, Sedulium, Auguſtinum, Concilium Toletanum vndecimum.

XI. Reſpondeo, tantum eſſe peccatum, vt Dominicus à Soto coniecerit olim in quibuſdam codicibus lectum fuiſſe προορισθέντος, *Alias* (inquit) *nemo vertiſſet. Qui prædeſtinatus eſt*. Porro Græcos, Chryſoſtomum, Theodoretum, Oecumenium, Theophylactum, hunc locum ita eſſe interpretatos, vt non prædeſtinationem, ſed demonſtrationem intelligerent. Adde Syrum, ואתידע, *Et agnitus eſt*. Eum ſenſum exigi manifeſtum eſt à circumſtantiis textus. Nam ſi loqueretur Paulus de æterna Dei prædeſtinatione, non diceret ὁρισθέντος ἐν δυνάμει, κατὰ πνεῦμα τῆς ἁγιωσύνης ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, hæc enim nihil ad prædeſtinationem: multum autem ad demonſtrationem, vt oſtendunt Græci commentatores, præcipue Chryſoſtomus. Nunquam vero idem hoc verbo ſignificari in Scriptura, quod apud prophanos, non probat Ieſuita. Nobis contra hîc vnus ſufficiat locus. Eſſe autem verbum Theologicum, non negamus: ſed hîc igitur non ſumi pro declaratione, falſum eſt. Interpres Latinus, ſi vidit Apoſtolum loqui de æterna prædeſtinatione, tum profecto id vidit, quod nuſquam erat. De Veteribus ſæpe reſponſum eſt. In Toletano tamen Concilio nonnihil quidem legi de Chriſto ſecundum naturam humanam prædeſtinato: ſed hunc locum nuſquam indicatum vidi.

XII. Quartus eodem c. ad Romanos, *Qui cum iuſtitiam Dei cognouiſſent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, digni ſunt morte, & non ſolum qui ea faciunt, ſed etiam qui conſentiunt facientibus*. Græce οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντες, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἄξιοι θανάτου εἰσίν, οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι. Quæ nemo non videt ita fuiſſe vertenda. *Qui cum Dei ius cognouiſſent, quod, qui talia faciunt, digni ſunt morte, non ſolum ea faciunt ſed & facientibus conſentiunt*: ſiue vt Beza reddidit, *patrocinantur*. Vulgatus eo peccauit, quod de ſuo addidit, *non intellexerunt*, deinde ποιοῦσι, & συνευδοκοῦσι, ita expreſſit ac ſi legiſſet, οἱ ποιοῦντες, καὶ οἱ συνευδοκοῦντες, quod obſeruarunt Valla, Eraſmus, Faber atque alij. Omnes Græci nobis conſentiunt: Et ratio ipſa: nam ſi cognouerunt τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ, quomodo potuerunt non intelligere eos, qui peruerſe faciunt, aut facientibus conſentiunt, eſſe dignos morte?

XIII. Bellarminus reſpondet Latinam lectionem omnino eſſe meliorem: vno argumento: quia ſecundum Græcam, peius eſſet conſentire male agenti, quam male agere, quod falſum eſt. Quis enim neget peius eſſe occidere hominem, quam tantum conſentire vt occidatur, id eſt, permittere, cum poſſis impedire? Non loqui autem Apoſtolum de imperio vel incitatione ad malum, ſed de ſimplici conſenſu. Ex codicibus Græcis, nihil certi poſſe colligi quia varia ſit lectio, vt patet ex Origine, & Chryſoſtomo: item ex Titelmanno, *qui aſſerat legiſſe*, οὐ συνῆκαν *non intellexerunt* Oecumenius etiam annotat aliquos legiſſe, vt nunc Latine: Græcis vero Latinos autores opponi, Cyprianum, Ambroſium, Sedulium, Haimonem, Anſelmum, Heſychium, & Symmachum Papam. Porro, *cum cognouiſſent*, theoricam ſignificare cognitionem: *non intellexerunt* autem practicam: vel certe ſenſum eſſe, philoſophos cognouiſſe quidem malum eſſe colere Deos, at non æque cognouiſſe, malum eſſe conſentire iis qui Deos colunt.

XIV. At huic oppono alios Papiſtas ſecus iudicantes. Caietanus literam dixit eſſe corruptam: nec habere ſenſum ſignificatum ab Apoſtolo: qui duplici capite crimen philoſophorum exaggeraret, primo quod cognouerunt agentes talia eſſe dignos morte: ſecundo, quod non ſolum, ipſi facerent, ſed & conſentirent vt alij facerent. Catharino notauit Whittakerus longe magis placuiſſe Græcam lectionem. Dominicus a Soto ingenue fatetur, optime ſic lucere ſenſum Pauli: Latine enim ſolum videri eos ignorantiæ & inſcitiæ redargui: Græce vero acrius incuſari, quod non ex ignorantia, ſed meditata induſtria, tam abſurda delicta & flagitia admiſiſſent. Iuſtinianus in Paraphraſi: *Qui cum Dei naturalia iura, diuinaque decreta probe cognouiſſent, minimeque illos lateret, eos qui ſeſe his ſceleribus inquinarent, & falſa numina pro Deo colerent, dignos eſſe interitu ſempiterno, non modo illa eadem perpetrarunt ipſi ſed, quod eſt longe grauiſſimum, perpetrantibus patrocinantur*. Ergo, hi meliorem iudicauerunt textum Græcum: Bellarminus contra Latinum.

XV. Peccat autem multipliciter: Primo, elici magis peccare conſentientem quam agentem, primum negat Dominicus à Soto, negat Iuſtinianus. Deinde τὸ συνευδοκεῖν nimis dilute interpretatur, pro ſimplici conſenſu. Atqui Lucas in Euangelio c. 11. eodem verbo aliter vſus eſt: ἄρα μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ὑμῶν. Rurſus Act. 8. Σαῦλος ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ. Quis neget & Chriſtum pluſculum aliquid in Phariſæis reprehendere quam ſimplicem conſenſum: & Paulum mortis Stephani fuiſſe participem altius, quam vt permitteret tantum? Propterea hoc loco Chryſoſtomus explicat per συμπράττειν τὸ ἐπαινεῖν. Oecumenius per συμπράττειν, καὶ εἰς τὸ κακὸν παρακαλεῖν. Itaque aſſentior ego quidem à Paulo maius aliquod peccatum ſignificari poſterius priore. Sed Bellarminum dico nobis imponere: Etſi enim minus ſit ſimpliciter conſentire, quam facere: tamen longe maius τὸ συνευδοκεῖν, quam τὸ πράττειν. Chryſoſtomus, τοῦ πλημμελοῦντος ὁ τὴν ἁμαρτίαν ἐπαινῶν χαλεπώτερος πολύ. Eo qui peccat longe deterior eſt qui laudat: nec aliter Oecumenius. Caietanus, *Minus malum fuiſſet, ſi ipſi mala hæc perpetraſſent: & tamen reprehendiſſent alios hæc facientes: dũ enim non ſolum ipſi faciunt, ſed aliis conſentiunt, efficiuntur tanquam docentes, quod hæc ſint licita*.

XVI. Secundo, nihil certi elici ex codicum varietate, miror cur dixerit, qui ſciat Latinorum vix vllos inter ſe omnino conſentire multis locis: adeo vt omnium incertiſſimam eſſe oporteat Latinam editionem, quam tamen ille vult eſſe canonicam. Enimuero, quænam hæc varietas eſt. Vnus Titelmannus, vnum aliquando vidiſſe ſe codicem iactat, præterque eum nullus omnino. Et hic fidem mereatur? Origenem habemus, non Origenem: hoc eſt, non Græcum ſed Latinum: & quidem non ad amuſſim expreſſum, ſed libere, imo nimium licenter, propterea non conficitur ſic legiſſe, ſed tantum Latinum contextum eſſe ab Interprete ſubſtitutum pro Græco. Cuius audaciæ exempla ſunt μύρια ὅσα. Oecumenius non teſtatur ſe legiſſe varios codices: ſed duntaxat quoſdam hunc locum interpretari, vt ſenſus ſit idem qui Latine exprimitur, vehementerque improbat. Τινὲς (inquit) μὴ νοήσαντες τὸ εἰρημένον, ἀλλὰ διαπορήσαντες, καὶ παραποιῆσαι τὰς ἀποστολικὰς λέξεις νομίσαντες, οὕτως αὐτὰς ἡρμήνευσαν. *Quidam non percipientes id quod dicitur, ſed hæſitantes, & falſatum Apoſtoli locum ſuſpicantes in hunc modum ſunt interpretati*. Quod quidem noſtrum eſt de interprete Latino iudicium.

XVII. Tertio, Autoribus autores opponi, primum non eſt nimis ciuile. Sic enim committitur Eccleſia Græca cum Latina. Itaque nunquam vſurpandum niſi magna cogat vis veritatis. Deinde impar ratio. Nam Græcorum erant αὐτόγραφα: Latinorum vero verſiones: etenim Apoſtolum conſtat ſcripſiſſe Græce. Quanquam in Cypriano Pamelius varias obſeruauit lectiones: quarum nullam probat. Reliquos vſos eſſe vulgata editione certum eſt.

XVIII. Quarto, variæ illæ horum verborum expoſitiones indicant vix ſcire Bellarminum, quo ſibi pede ſtandum ſit. Earum poſterior eſt plauſibilior. At prior ſophiſtica, & coacta. Nam ſi Græce legatur οὐ συνῆκαν, quis non videt ſecundo loco intelligendam eſſe potius theoricam cognitionem? Nam τὸ συνιέναι: Indeque facta σύνεσις, eo ſpectat potius. Matthæi 13. συνήκατε ταῦτα πάντα, *Intellexiſtis hæc omnia?* Et 16. τότε συνῆκαν οἱ μαθηταί, ὅτι περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ εἶπεν αὐτοῖς *Tunc intellexerunt diſcipuli, eum de Ioanne Baptiſta loquutum eſſe*. Prioris ad Corinth. 1. τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω, *intelligentiam intelligentium tollam è medio*. Ad Epheſios tertio Paulus ſuam nominat σύνεσιν ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ, intelligentiam in myſterio Chriſti. Quanquam quid ad nos? Non enim ſequitur, ſi commode quid exponi poſſit, ideo veram illam eſſe lectionem.

XIX. Quintus locus 4. ad Romanos. *Si Abraham ex operibus legis iuſtificatus eſt, habet gloriam, ſed non apud Deum*. Græce ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, *ex operibus iuſtificatus eſt*. Itaque interpres addidit vocem legis de ſuo. Reſpondet Bellarminus, eſſe meram calumniam: Codices enim Latinos vel omnes, vel fere omnes non habere eam vocem: quam tamen Ambroſius legerit.

XX. Imo nulla eſt calumnia. Nam & meum manuſcriptum vetuſtiſſimum exemplar ita habet: & Venetiana anni ſeptuageſimi noni in decimo quinto ſeculo: annique decimi noni, in decimo ſexto: Et Lugdunenſis eiuſdem ſeculi anni quinquageſimi quinti, & ſexti: Sed & Louanienſium editio Gallica, ſic omnino reddidit. *par les œuures de la Loy*. Ambroſius, Sedulius, Aquinas, Lyranus, Caietanus, denique longe maxima pars tum codicum, tum interpretum, vt non fruſtra conqueſtus ſit Chemnitius. Et Emmanuel Sa non putauerit omittendam cenſuram non eſſe in Græco, neque in Complutenſi editione. Et Lucas Brugenſis non addendum. Probamus tamen hoc loco Sixti emendationem, vtinam poſſemus in aliis.

XXI. Sextus locus: ad Romanos 11. *Si autem gratia, iam non ex operibus, alioquin gratia iam non eſt gratia*: Deeſt poſt hæc verba integra ſententia, εἰ δὲ ἐξ ἔργων οὐκέτι ἐστὶ χάρις, ἐπεὶ τὸ ἔργον οὐκέτι ἐστὶν ἔργον, *Sin ex operibus, iam non eſt gratia: alioquin opus, iam non eſt opus* Atque hunc defectum obſeruabat Caietanus. Ieſuita reſpondet, eſſe quidem in Græcis codicibus & à Theophylacto explicari: tamen à nullis aliis agnoſci: non ab Origene, non à Chryſoſtomo, non ab Ambroſio: non ab Auguſtino: ab Eraſmo reiici tanquam ſuperfluam.

XXII. Sed hæc partim mendacia ſunt, partim nihil conficiunt. Nam quid tum, ſi Origenes non expoſuit? Quaſi vero ille nullos alios locos prætergrediatur. Quanquam ipſum integrum non habemus: ſed ab Hieronymo decurtatum, teſte præfatione. Ambroſins ſequi ſolet Vulgatam editionem: quid mirum igitur, ſi deceptus non legit hæc verba? Idem de Auguſtino iudicium. At Græci omnes legunt. Non tantum Theophylactus, ſed etiam Oecumenius, & Theodoretus: imo, vt ſupinitatem Bellarmini merito miremur, ipſe Chryſoſtomus. Eraſmi iudicium, priuatum eſt, & incertum.

XXIII. Septimus, 5. ad Ephheſ. *Sacramentum hoc magnum eſt*; Græce, τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν, *Myſterium hoc magnum eſt*. Bellarminus idem eſſe aſſerit Latinis Sacramentum, & Græcis μυστήριον: quia veteres Sacramenta ſic vocant: & hoc ipſo loco Sacramenti voce omnes Latini vtuntur. Sed hunc locum Chemnitius retulerat inter eos quibus Papiſtæ abutuntur, non autem inter corruptos. Sciebat enim veteribus Latinis Theologis, idem eſſe Sacramentum, quod Græcis μυστήριον: vt patet ex multis Scripturæ locis, cum Veteris tum Noui Teſtamenti. Danielis 2. ſomnium illud regis, quod in obliuionem venerat, Chaldaice רזא, Græce μυστήριον, Latine ſacramentũ dicitur: & hac ipſa ad Epheſios Epiſtola, c. 1. Græce γνωρίσας ἡμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θελήματος αὐτοῦ: Latine, *vt notum faceret nobis ſacramentum voluntatis ſuæ*. Nec alio ſenſu apud Patres legimus, Sacramentum Trinitatis, Sacramentũ Incarnationis. Tertullianus Apologetico, *vnde hæc (oro vos) philoſophis aut poetis tam conſimilia: nonniſi de noſtris Sacramentis*. Itaque non placet nobis λογομαχεῖν Sed eorum Sophiſticen deteſtamur, qui hoc loco ſic abutuntur, vt contendant Sacramenti nomen matrimonio tribui: & tribui eadem notione cum Baptiſmo & Euchariſtia: cuiuſmodi ſunt Papiſtæ. Eckius Enchiridij c. 11. Renatus Benedictus in Panoplia, aliique infiniti: ipſe etiam Bellarminus de Matrimonio c. 2.

XXIV. Octauus 6. ad Ephesios: *Accipite armaturam Dei, vt possitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare.* Græce, ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι, *Assumite vniuersam armaturam Dei, vt possitis resistere tempore aduerso & omnibus confectis stare.* Ἅπαντα κατεργασάμενοι, pessime exprimitur per *in omnibus perfecti.* Eundem sensum Bellarminus esse pronunciat: tantum vt constructio sit, in omnibus perfecti, non vero, perfecti stare: hoc sensu, ab omni parte muniti, & armati: quod idem erit si dicamus omnibus perfectis, id est, cum omnia arma comparaueritis, & indueritis.

XXV. Vt omnia torquent sophistæ! Ego vtrumque sensum bonum agnosco; sed ἀσυνδιόριστον: atque adeo argumentum hoc est illustre, quo euincatur corruptio versionis: cum non potuerit excusari, nisi conquisito sensu extraneo. Nam ἅπαντα κατεργασάμενοι, non significat, *cum omnia arma comparaueritis*: sed aliquid longe augustius: videlicet non præparationem ad prælium, sed potius ipsam post prælium victoriam. Sic recte Chrysostomus, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι. τουτέστι, καὶ πάθη, καὶ ἐπιθυμίας ἀτόπους καὶ πολυχρονίους ἡμῖν ἅπαντα. οὐχ ἁπλῶς ἐργάσασθαι εἶπεν, ἀλλ' ὥστε κατεργάσασθαι; ὥστε οὐκ ἀφεῖναι μόνον, ἀλλὰ καὶ στῆναι μετὰ τὸ ἀφεῖναι, *Et omnibus*, inquit, *confectis, hoc est passionibus, & concupiscentiis nefariis, atque omnibus quæ molestiam afferunt: nec tantum* ἐργάσασθαι, sed κατεργάσασθαι; *adeo vt non tantum conficiantur, sed etiam iis confectis consistamus.* Absurde ergo Latinus interpres ad armaturam retulit, quod de victoria Paulus dictum voluit.

XXVI. Nonus, ad Hebræos 9. *Ad multorum exhaurienda peccata.* εἰς τὸ πολλῶν ἐνεγκεῖν ἁμαρτίας; *vt multorum peccata tolleret.* Nam ἐνεγκεῖν, non est exhaurire, sed tollere siue ferre: vt prioris Petri secundo: ὃς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνήνεγκε; *qui peccata nostra ipse pertulit*: sic enim eum locum habet Vulgata editio: vt mirer quid ei hoc loco mentem exhaurire potuerit, vt tam improprie verteret. At Bellarminus vult Latinum interpretem propriissime vertisse. Nimirum, quia ἀναφέρειν est sursum ferre: sicut ergo cum aqua vel sordes educuntur è sentina, dicuntur exhauriri: ita & peccata, quæ Christus extulit, & eduxit ex profundo pectoris nostri, recte dicuntur exhausta. Festiue, inquam, ita mihi propitii sint Iesuitæ. Nam quis neget allegoriam esse lepidam, argutam, piam? Tamen sursum ferre, non est exhaurire, imo ne haurire quidem: etsi haurire aliquando sit sursum ferre; quemadmodum etsi contingat scribentem sophisticari, & sophisticantem scribere, vt Iesuitæ plerumque solent; tamen non idem est sophisticari & scribere. Quinetiam Paulus non habet ἀνενεγκεῖν quod fateor esse non raro sursum ferre: sed simplex ἐνεγκεῖν.

XXVII. Decimus, ad Hebræos 13. *Talibus hostiis promeretur Deus*; Græce, τοιαύταις θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ Θεός, *Talibus victimis delectatur Deus.* Et hoc loco abutuntur Papistæ, ad confirmandum ipsius vocis meritorum vsum. Bellarminus non negat discessum esse à propria vocis significatione: sed Latine recte dici bene mereri de aliquo, eum qui facit illi rem gratam: eamque esse interpretis Latini mentem; qui vocem promerendi vsurpauit in passiua significatione. At ego, primum obiicio solœcismum: nemo enim Latinorum ea voce vsus est passiue. Deinde nego τὸ ἀρέσκειν esse bene mereri de aliquo: nego iterum apud Latinos dici aliquem bene mereri de aliquo, qui nihil aliud facit quam rem gratam: necesse enim esse vt insuper aliqua in eum beneficia vel officia saltem contulerit: quod homo in Deum, nullus potest facere. Nec Papistæ, cum de meritis loquuntur operum atque ea confirmant ex hoc ipso loco, tam dilute sentiunt, vt significent ea opera Deo esse grata, nihilque præterea. Itaque & locus male translatus est, & peius eo Papistæ abutuntur.

XXVIII. Vndecimus, Iacobi 5. *& alleuiabit eum Dominus*, pro, καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ Κύριος; *& eriget eum Dominus.* Transferunt autem ad effecta nescio quæ extremæ vnctionis, ex qua Sacramentum fecerunt. Respondet verbo Græco melius ostendi effectus extremæ vnctionis, quam Latino: nimirum, vt hominem in articulo mortis, mæstitia, doloribus, tentationibus depressum ac torpentem, exhilaret, erigat, excitet. Ergo, inquam, ipse etiam Bellarminus Latinam versionem aliquando agnoscit non assequi dignitatem Spiritus Sancti. Quid mea enim, si sensum ipse comminiscatur alienum? Aut quid fiet huic loco, quem nec nos probamus, & Bellarminus non tantum non defendit, id est, prodit, sed etiam oblique reprehendi? Cæterum primo alleuiate, barbarum est, non Latinum, cum tamen Spiritus Sanctus bene loquutus sit Græce. Deinde, τὸ ἐγείρειν nõ significat exhilarare, siue animum doloribus, & tentationibus oppressum erigere; sed est corpus ex morbo decumbens, sanitate restituta erigere: respondetque priori membro, ἡ εὐχὴ σώσει τὸν κάμνοντα, oratio seruabit ægrotum, nimirum, quia eriget eum Dominus.

XXIX. Postremus locus est prioris Ioannis 5. *Hæc scripsi vobis, vt sciatis, quoniam vitam habetis æternam, qui creditis in nomine Filii Dei*, Græce, ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. ἵνα εἰδῆτε, ὅτι ζωὴν ἔχετε αἰώνιον, καὶ ἵνα πιστεύητε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. *Hæc scripsi vobis credentibus in nomen Filii Dei: vt sciatis vos vitam æternam habere, & vt credatis in nomen Filii Dei.* Itaque detractum est postremum membrum integrum. Bellarminus codicem Græcum accusat tanquam superfluum: quid enim erat opus monere, vt facerent quod iam fecerant? Imo, inquam, qui nouit quanto opere indigeamus perseuerantia in fide, nihil hic superfluum videbit: vt sit sensus, scripsi vobis credentibus, vt porro credere pergatis.

XXX. Nec plures locos excusare conatus est Bellarminus. Addam alios: & primo, quibus abusos comperi Papistas. In Institutione Eucharistiæ, *Hoc est corpus meum, hic est sanguis meus.* Vbi Iacobus Suares vrget duo pronomina, hoc, & hic: cum tamen Græce non distinguantur genera: & ratio poscat, vt dicamus, *Hoc est corpus meum, hoc est sanguis meus*: quia Lucas & Paulus illud τοῦτο, explicant, τοῦτο τὸ ποτήριον. Ad Roman. 7. *Quod enim operor non intelligo*: & Tertullianus lib. 4. pro Epistolis decretalibus c. 18. interpretatur de minoribus nescio quibus peccatis. At Paulus dixit, ὃ γὰρ κατεργάζομαι, οὐ γινώσκω. Beza, *quod enim perpetro, non agnosco.* Et 15. prioris ad Corinthios, *Non ego, sed gratia Dei mecum*: & hinc probant, Eckius Enchiridii cap. 31. atque alii liberum arbitrium cooperari gratiæ. At Apostolus dixit, οὐκ ἐγὼ, ἀλλὰ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί. *Non ego, sed gratia Dei quæ mecum est*: vt totum illud quicquid erat, deferret gratiæ. Et in ad Hebræos: *Et adorauit fastigium virgæ eius*: hinc Petrus Auratus paradoxo 5. probat crucem adorandam. Sed Græce est προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ; adorauit ad fastigium virgæ suæ; id est, vt vertit Beza, *baculo innixus.* Ex 1. c. prioris epistolæ Petri, hæc verba ad probandam intercessionem sanctorum frequentes citant, *Dabo operam & frequenter habere vos post obitum meum*: quasi sensus sit, ego post obitum meum dabo operam, vt habeam vos: nimium abusi barbaræ versionis amphibolia. Græce, σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε ἔχειν ὑμᾶς μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον τοῦ τὴν μνήμην ποιεῖσθαι, *Studebo vt vos subinde post exitum meum possitis horum mentionem facere.* Turrianus tamen libro 2. pro Decretalibus agnoscit quidem, τὸ ἔχειν vertendum esse possitis, non ἵνα ἔχω ὑμᾶς; sed ἵνα ἡμεῖς ἔχητε; At illud post obitũ meũ, refert ad Studebo, manifesta textus peruersione. Tertio prioris epistolæ Ioannis capite, *Qui non diligit, manet in morte.* Et hinc Sanderus libro 1. de Visibili Monarchia c. 5. probat, impossibile esse illam fidem vitiam, aut vim iustificandi habere, quæ Christum tantum credendo comprehendit; non etiam amando: quam nos doctrinam profecto piam agnoscimus, quantumuis ille calumnietur: sed probatio est aliena: quia Ioannes scripsit: ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν: qui non amat fratrem. Stapletonus in Defensione Ecclesiasticæ autoritatis libro 2. c. 10. VVhittakero irascitur, quod ex 10. ad Romanos, citauerit, *fides est ex auditu: auditus per verbum Dei*: cum in Latina editione sit, *per verbum Christi.* Et latius ait illud patere, quam hoc. Sed immerito carpit. Nam Græce est Dei: Et sic olim legit Gaudentius tractatu octauo; vt Græcos omnes taceam.

XXXI. Enumerabo etiam alios; Hi non recte vertuntur Matthæi 3. *appropinquabit regnum cœlorum*; pro appropinquauit, ἤγγικε. Sexto *panem supersubstantialem*: qua occasione multi ad allegorias recurrunt. cum tamen Lucæ 11. eadem vox recte sit reddita per *quotidianum.* Et 7. *quam angusta porta*: pro ὅτι στενὴ ἡ πύλη, *quia angusta est porta.* Nono, *Videntes turbæ timuerunt*: pro ἐθαύμασαν, *admiratæ sunt.* Rursus, *filii sponsi*: pro οἱ τοῦ νυμφῶνος; *filii thalami.* Et 17 *eiicere illũ*: pro ἐκβάλειν αὐτὸ *eiicere illud.* Et 19. *Quid me interrogas de bono? vnus est bonus Deus*: τί με λέγεις ἀγαθόν, οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ θεός. *Cur me dicis bonum? nullus est bonus nisi vnus, nempe Deus.* Et 21. *post triduum*: pro μετὰ τρεῖς ἡμέρας, *triduo*: Iterum, *Exeunte illo ianuam*: pro ἐξελθόντα αὐτὸν εἰς τὸν πυλῶνα; *exeuntem eum in vestibulum. Cogitabant inter se.* Iansenius. *Vel potius reputabant inter sese. Est enim Græce* διελογίζοντο: *& significatur eos non tantum in cordibus suis cogitasse, sed etiam inter sese contulisse & deliberasse quid responderent: quemadmodum patet ex eo quod dicunt, Si dixerimus,* Salmero, 58. tract. tom. 8. *Inter se, siue, vt Græce habetur, apud se, quæ clarior est lectio.*

XXXII. Marci 2. *Quid hic loquitur? blasphemat*: pro, τί οὗτος οὕτω λαλεῖ βλασφημίας; *Quid iste ita loquitur blasphemias?* Et 13. *reus erit æterni delicti*: pro ἔνοχος ἐστὶν αἰωνίου κρίσεως, æterni iudicii. Et 5. *veniunt nuntii ad Archisynagogum*: pro ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου ab Archisynagogo. Et 6. *frater Iacobi, & Ioseph*: pro Ἰωσῆ, Iosæ. Iterum: *noluit eam contristare* pro ἀθετῆσαι, reiicere, hoc est, ei denegare quod postulabat. Rursus: *emant sibi cibos quos manducent*: pro ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς βρώματα. τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσιν: *emant sibi panes: nam quo vescantur non habent.* Item: *Cor eorum obcæcatum*: pro ἡ καρδία αὐτῶν πεπωρωμένη, *cor eorum occalluerat.* Septimo: *nisi crebro lauerint manus*: at quis vnquam audiuit πυγμὴ vsurpari pro crebro? significat pugnum: & putant doct, ita indicari ritum quendam Iudæorum in lauandis manibus. Iterum, *illa sunt quæ communiant hominem.* atqui κοινοῦσι eo loco sumitur à Christo pro polluere; ac proinde paulo ante, atque adeo ipso eodem versu: recte redditur, per coinquinare, quamuis paulo post rursus sæpius communicare dicat mira catachresi. *Interrogabant eum parabolam*: pro περὶ τῆς παραβολῆς de parabola. *Iterum exiens de finibus Tyri, venit per Sidonem ad mare Galileæ*: pro ἐξελθὼν πάλιν ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου καὶ Σιδῶνος, *egressus è finibus Tyri, & Sidonis.* Octauo: *sustinent me*, pro προσμένουσί μοι, *manent apud me*, siue mecum, aut adhærent mihi. *Comminatus est Petro*: pro ἐπετίμησε τῷ Πέτρῳ, obiurgauit Petrum. Nono: *eleuauit eum*: ἤγειρεν αὐτὸν, erexit eum. *Qui non est aduersum vos, pro vobis est*: Græce prima persona exprimitur, non secunda: καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν; pro nobis, contra nos. *Debilem introire in vitam*: atqui κυλλὸς non debilem significat, sed mancum. Decimoquarto: *vbi est refectio mea?* ποῦ ἐστι τὸ κατάλυμα; vbi est diuersorium?

XXXIII. Lucæ 1. *Quoniam quidem multi conati sunt ordinare narrationes, quæ in nobis completæ sunt rerum, sicut tradiderunt nobis qui ab initio ipsi viderunt, & ministri fuerunt sermonis: visum est mihi assequuto omnia à principio, diligenter ex ordine tibi scribere, optime Theophile, vt agnoscas eorum verborum de quibus eruditus es, veritatem.* Id procœmium est eius Euangelii admodum breue: sed scatens peccatis, quæ ne Papistæ quidem commentatores dissimulare potuerunt. Primo, barbaries mera ex intempestiua græcitatis affectatione: *narrationes quæ in nobis completæ sunt rerum*: quasi articulus τῶν non admoneret construendum, *narrationes rerum quæ in nobis completæ sunt.* Etsi enim sensus non fit alius: tamen nemo sic Latine rudebat. Secundo: *Qui ab initio viderunt, & ministri fuerunt sermonis*: obscurius quam Græce. *Qui ipsi spectatores, & ministri fuerunt.* Non negem equidem posse intelligi per zeugma, vt sit, qui ipsi viderunt sermonem, & ministri fuerunt sermonis: sed procliuior est in alteram partem, lectionis inclinatio: quum Græce nihil sit dubium. Tertio: *Quæ in nobis completæ sunt rerum.* Completæ pro certo confirmatæ. Itaque Iansenius. *Non possunt hic intelligi res peractæ. Græce enim est* πεπληροφορημένων πραγμάτων, *id est, rerum certissimæ fidei, aut quarum certa est fides.* Quarto: *Vt cognoscas.* Iansenius. *Non est, vt annotat etiam Theophylactus,* γνῷς, *id est, scias, vel cognoscas: sed* ἐπιγνῷς, *id est agnoscas: hoc est, secundo maiorum accipias scientiam.* Quinto: *De quibus eruditus es veritatem.* Iansenius. *Neque est Græce simpliciter eruditus es: sed* κατηχήθης, *id est viua voce eruditus es. Rursus non est* ἀλήθειαν *veritatem: sed* ἀσφάλειαν, *id est, securitatrm, vel certitudinem.* Sexto. *Assecuto omnia à principio diligenter.* Maldonatus. Παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς, *omnibus rebus alte petito principio peruestigatis. Itaque non scientiam his verbis, sed diligentiam suam commendat, quam in quærendis, vestigandis explorandisque rebus adhibuerit, quas scribere volebat. Etsi non nego, scientiam etiam earundem rerum se habere indicare voluisse: fuit tamen modestiæ eius diligentiam potius suam, quam scientiam commendare.*

XXXIV. Et quum sic ἀπὸ θύρας ἁμαρτάνει, quid spei præbet in cæteris

operæ pretium facturum? Eodem capite. *Sine querela.* Laurentius Valla. *Maluissem vno verbo dicere, vt Græce est, ἄμεμπτοι, vel innoxii, vel intemerati, vel integri, insontes: quam sine querela, quorum non apertus sensus est.* Iterum. *Prophetarum eius.* Valla. *Dicendum erat, Prophetarum suorum: in quo nonnunquam decipit interpretem vox αὐτοῦ.* Cap. 2 *Facta est à præside Syriæ Cyrino.* Maldonatus legendum contendit, Facta est præside Cyrino. *Non enim significatur hanc descriptionem à Cyrino præside, sed eo præside factam fuisse.* Consentit Iansenius. Iterum. *Vigilantes.* Valla. *Græce non est vigilantes, sed in agro agentes.* Iterum. *Cognouorunt de verbo, quod dictum erat illis.* Valla. *Non fuit transferendum, cognouerunt: sed notum fecerunt. Etenim idem verbum nunc διεγνώρισαν, quod paulo ante Dominus ostendit nobis.* Nec aliter Syrus reddidit. Quod autem Maldonatus notat Græcum ambiguum esse, & verti posse in vtrumque modum, falsum est. Cap. 3. *Nihil amplius, quam constitutum est vobis, facite.* Iansenius, *Quoniam sæpe publicani super quam constitutum est exigere solent, inquit, nihil amplius, quam quod constitutum est vobis à principibus, exigatis à populo. Sic enim vertendum potius fuisse, quam per verbum faciatis, sensus expostulat.* Et Maldonatus. *Sensus est melior, quam quem Latina nostri interpretis verba videntur præ se ferre.*

XXXVI. Cap. 11. *Os eius opprimere de multis.* ἀποστοματίζειν αὐτὸν περὶ πλειόνων. Maldonatus. *Noster interpres videtur legisse ἐπιστομίζειν, os obstruere.* Quæ quidem blasphemia est: adeo fuit illi interpreti obtusum iudicium. Toletus. *Græcum verbum est ἀποστοματίζω, quod apud Græcos idem significat, quod ex memoria dicere: recte autem Euthymius interpretatur, nempe extemporales, & non consideratas responsiones dolosarum interrogationum expetere.* Iterum, *Veruntamen quod superest*: quod propter ambiguitatem, imo improprietatem, quidam interpretantur: hoc solum remedium superest vobis: alii, quod victui vestro necessario superfluum est. *At*, inquit, Toletus, *neutram interpretationem admittunt verba Græca, τὰ ἐνόντα: quasi diceremus Latine, inexistentia, seu quæ insunt.* Et similiter Iansenius. Et 13. *Sicut illi decem & octo*: ἢ ἐκεῖνοι οἱ δέκα καὶ ὀκτὼ: *aut illi decem & octo.* Et 16. *Et sepultus est in inferno. Eleuans autem oculos suos.* καὶ ἐτάφη, καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, *Et sepultus est: atque apud inferos sublatis oculis suis.* Quanquam scio arridere vulgatam lectionem; vnde magnifica occasio garriendi de sepultura apud inferos. Et 19. *Omnis populus suspensus erat, audiens illum.* Ο λαὸς ἅπας ἐξεκρέματο αὐτοῦ ἀκούων: *vniuersus populus pendebat ab eo audiens.*

XXXVII. Actor. 2. *Et communicatione fractionis panis*, καὶ τῇ κοινωνίᾳ, καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου: & communicatione, & fractione panis. *Augebat qui salui fierent quotidie in idipsum*: atqui προσετίθει est addebat: & τῇ ἐκκλησίᾳ, non significat in idipsum. Tertio: *Qui prænuntiauit*: ἃ προκατήγγειλε, quæ prænuntiauit, quod peccatum emendauit Sixtus. Et 18. *Instabat verbo Paulus.* συνείχετο πνεύματι. constringebatur Spiritu. *Et minauit eos à tribunali*: ἀπήλασεν abegit. Lorinus. *Interpres alibi vsus est minandi verbo pro ducere. Sed in his locis est ἄγειν, aut ἀπάγειν, non ἀπελαύνειν.* Et 19. *Cum nullus obnoxius esset.* μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος: cum nulla subsit causa. Nam etsi verum αἴτιον dici etiam masculine apud Græcos: tamen hoc loco ineptum est, quia falsum neminem fuisse causam eius seditionis. At αἴτιον neutro genere appositissimum, vt significet non posse vllo prætextu excusari. Et 24. *Seruio patri & Deo meo*: λατρεύω τῷ πατρῴῳ Θεῷ: Seruio patrio Deo. Et 27 *Et custodias occiderent*: τοὺς δεσμώτας: vinctos: sensu, parum diserto: nam custodia, eos æque significat qui custodiunt: atque eos qui custodiuntur.

XXXVIII. In Paulo. Ad Roman. 5. *Vt quid enim Christus cum adhuc infirmi essemus*: ἔτι γὰρ Χριστὸς ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν. *Christus enim cum adhuc infirmi essemus.* Legisse videtur εἰ τι, sed nullo sensu commodo. *Peccatum non imputabatur quum lex non esset*: ἁμαρτία οὐκ ἐλλογεῖται μὴ ὄντος νόμου: peccatum non imputatur, quum lex non est: alia mente: nam videretur Paulus affirmare non fuisse legem: quod non ita est: sed hypothetice potius, non imputaretur peccatum, si nulla lex fuisset. *Gratia vnius hominis Iesu Christi in plures abundauit.* Periculose. Vasques c. 2. disp. 5. in 3 Thomæ. *Pro eo quod Latine legimus in plures, Græce non est εἰς πλείονας, sed εἰς πολλούς, hoc est, in multos.* Septimo. *Quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia Dei.* Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ, *gratias ago Deo.* Et 12. *Non vosmetipsos defendentes*: absurde: sed ἐκδικοῦντες, *vlciscentes.* Decimoquinto: *Vnusquisque in suo sensu abundet*: periculose: quasi quisque permittendus esset suæ pertinaciæ. ἐν τῷ ἰδίῳ νοΐ πληροφορείσθω: in mente sua plene certus esto. Et 16. *Salutat vos Caius hospes meus & vniuersa Ecclesia.* ὁ ξένος μου καὶ τῆς ἐκκλησίας ὅλης: hospes meus, & vniuersæ Ecclesiæ. Et paulo ante. *Qui est primitiuus Ecclesiæ Asiæ*, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας: qui est primitiæ Achaiæ.

XXXIX. Poster. ad Corinth. 3. *In faciem* εἰς τέλος in finem. *Speculantes*: κατοπτριζόμενοι, in speculo cõtemplantes. Nam speculãtes nunquã Latinis à speculo: sed à specula. Et 12. ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται: *potentia mea in infirmitate perficitur*: Ast editio Latina *Virtus in infirmitate perficitur.* Quo errore decepti Anselmus, Lyranus, Aquinas interpretantur de hominum virtute morali: vel vt eius exercendæ materia sit infirmitas: vel infirmitas occasio perueniendi ad perfectam virtutem. Cum tamen longe augustior sententia sit; *Potentia mea*, inquit Salmero, *maxime se exserit, cum auxilium deest humanum, & cum vi etur res desperata.* Vnde certa, potentissimaque fidelium in suarum infirmitatum sensu consolatio: vt & tum sperent se magnificentissime liberandos, cum atrocissime premuntur: & per se ipsos etiam Deum potentiam mirifice ostentaturum, quum maxime se ipsi sentent ad suæ vocationis effectus ineptos: quomodo magnificentius multo per piscatores mundus triumphatus est, quam si per Demosthenes, Cicerones-ve: aut etiam Alexandros, & Cæsares. Nam & Sanctorum opera Papistas quantulo minus abduxerunt à Deo? At Ephesios primo, *Secundum propositum voluntatis suæ.* Et hoc propositi nomine deceptus Anselmus intellexit voluntatem Dei Prophetis olim reuelatam de nobis: vt secundum propositum, sit sicut per Prophetas proposuit. At Græce εὐδοκία aliud est: nempe vel, vt Theodoretus ait, voluntas afficiendi beneficio: vel, vt melius Chrysostomus, τὸ θέλημα τὸ προηγούμενον, voluntas princeps, id est, prima summaque causa. Prioris ad Corinthios 15. *Ad reuerentiam vobis loquor*: πρὸς ἐντροπὴν ad pudorem incutiendum. Ad Colloss. *Chirographum decreti.* Iustinianus. *Omnino legendum est decretis: non, vt aliqui legunt, decreti: est enim Græce δόγμασιν.*

XL. Additamenta. Matthæi 7. *Ipse intrabit in regno cœlorum.* Rursus. *Et Pharisæi.* Marci sexto. *Admirabantur in doctrina eius.* Græce ἐξεπλήσσοντο, percellebantur: reliqua addita nonnihil sensum mutant: non enim ob doctrinam solam, sed etiam ob miracula Iudæi vel mirabantur, vel percellebantur, vt statim Marcus explicat. Nono. Stupefactus est: & expauerunt: ἐξεθαμβήθη: expauit: alterum nullum est. Lucæ 10. *designauit & alios septuaginta duos*: ἑτέρους ἑβδομήκοντα, alios Septuaginta. Actor. 9. *Loquebatur quoque gentibus, & disputabat cum Græcis.* Pro, loquebatur, & disceptabat aduersus Iudæos. Quem locum reprehendit Bellarminus libri de Pontifice 1. c. 18. negans esse verisimile, Paulum prædicasse gentibus in ipsa Hierusalem, & nullum rumorem excitatum ab Hebræis. Lucæ 2. *Et omnes qui audierunt mirati sunt: & de his quæ dicta erant à pastoribus ad ipsos*: pro eo quod est Græce, *mirati sunt de his.* Salmero tom. 3. tract. 35. particulam *Et*, non solum negat esse in Græcis: sed etiam asserit abundare, sensuique obstare: quod & ante eum Maldonatus scripserat. Ad Roman. 4. *Ex operibus legis*, in Græco non est vox *legis*, inquit Salmero: nec videtur adiicienda: quia lex non erat tempore Abrahæ, quæ multo fuit posterior. In post. Petri c. 1. *Satagite vt per bona opera certam vestram vocationem, & electionem faciatis*: illud *per bona opera* non expressit Petrus.

XXXIX. Sed detractiones plures sunt. Matthæi 6. ter desunt *in propatulo*: ἐν τῷ φανερῷ: *quæ legenda esse*, inquit Maldonatus, *ipsa indicat antithesis, in abscondito, & in propatulo.* Ibidem. *Quid manducetis?* τί φάγητε, ἢ τί πίητε: quid manducetis, & quid bibatis. *Nouit enim Pater vester* πατὴρ ὑμῶν οὐράνιος, pater vester ille cœlestis. Et 14. *Quinque milla virorum*: ἄνδρες ὡσεὶ πεντακισχίλιοι, viri circiter quinquies mille. Et 15. *Populus hic labiis me honorat.* ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ: appropinquat mihi populus hic ore suo, & labiis me honorat. Item κυλλοὺς ὑγιεῖς. *mancos sanos*, Latine deest. Et 18. similiter deest τὰ παραπτώματα αὐτῶν, *offensas eorum.* Et 20. *Quod volo facere*: additur Græce ἐν τοῖς ἐμοῖς in meis, in quo tota vis est argumenti. *Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum?* Deest, *Et baptismate quo ego baptizor, baptizari?* Et 28. *reuoluit lapidem*: ἀπεκύλισε τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας, deuoluit ab ostio.

XL. Marci 6. hæc desunt: Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται Σοδόμοις ἢ Γομόρροις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ, *Amen dico vobis, tolerabilius erit Sodomæ & Gomorræ in die iudicii, quam illi vrbi.* Ibidem. *Principibus*: μεγιστᾶσιν αὐτοῦ, *proceribus suis. Et viderunt eos abeuntes*: deest, *turbæ* οἱ ὄχλοι. Deest etiam, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτὸν: *& conuenerunt ad eum.* Rursus. *Obstupescebant*: ἐξίσταντο καὶ ἐθαύμαζον, obstupescebant & mirabantur. Nono, desideratur, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν: *quia non sequitur nos.* Lucæ 16. *Fili recordare quia accepisti bona in vita tua.* Maldonatus. *Vim in pronomine, tua, quod est in Græcis exemplaribus, esse arbitror: quod perinde est ac si dicat, ea quæ tu sola bona esse putabas, quibus solis inhiabas.*

XLI. Ioannis 5. καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι: *& quærebant eum interficere.* Actor. 10. νηστεύων, *ieiunans*: ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι, *qui cum adfuerit loquetur tibi.* Et 18. δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱεροσόλυμα; *oportet omnino me festum, quod instat, agere Hierosolymis.* Ad Rom. 14. καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν κυρίῳ οὐ φρονεῖ; *Et qui non curat Diem, Domino non curat.* Prioris ad Corint. 6. καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν, ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ *& in Spiritu vestro quæ sunt Dei.* Poster. 12. καυχώμενος *in gloriando.* Prioris ad Timoth. 6. ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων; *secede ab iis qui huiusmodi sunt.* Primo ad Hebræos, δι' ἑαυτοῦ *per seipsum.* Prioris Petri 4. κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται. *quod ad illos quidem attinet, blasphematur: quod ad vos autem, glorificatur.* Hæc omnia in editione Latina nusquam parent.

Ad Coloss. 2. *In expoliatione corporis carnis*; deest τῶν ἁμαρτιῶν, peccatorum: sic enim legendum. *In expoliatione corporis peccatorum carnis.*

FINIS LIBRI DECIMIQVARTI.

LIBER